ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CIII • КЊИГА 321 • СВЕСКА 1

ЈУЛИ, 1929.

Летопис Матице Српске, наш најстарији часопис, технички је и досад био најбоље опремљен међу нашим часописима, а одсада ће још и више дати у том правцу. Садржајно је међу првим часописима нашим. Уредништво се труди да га још више дигне и развије.

Летопис М. С. излази у месечним свескама од 10 табака а претплата износи:

На годину	Дин. 200·—
На $^1/_2$ године	Дин. 100·—
На $^1/_4$ године	Дин. 50·—
За иностранство	Дин. 240·—

За чланове Матице Српске и за ђаке:

На годину	Дин. 160·—
На $^1/_2$ године	Дин. 80·—
На $^1/_4$ године	Дин. 40·—

И поред ове цене *Летопис М. С.* спада међу најјефтиније часописе.

Готове су корице за Летопис Матице Српске за 1914—1928. год. Корице су укусно израђене, од платна, са позлатом, за сваку књигу засебно. Цена је по комаду 10 Дин., без поштарине.

Администрација
Матице Српске

Година CIII

Јули 1929.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 321.

Свеска 1.

Инв. бр. 2884

Мађарски империјализам

Има већ неколико година како представници Мађарске стално, свугде гдегод могу, говоре о ревизији Тријанонског Уговора као о нечем неминовном и о акцији која је ту на помолу. Ту пре кратког времена, на једној свечаности, приликом откривања споменика Незнаном Јунаку, председник мађарске владе граф Ст. Бетлен одржао је један говор, веома значајан и по садржини својој, и по месту и времену када је изговорен. Ни један од свих досадањих говора графа Ст. Бетлена, који су нам познати, није био, у питању ревизије Тријанонског Уговора и ускрснућа старе хиљадугодишње Угарске, толико и тако искрен, отворен и одлучан, и ни у једном од свих својих говора није био рекао да говори „из дубине душе и срца мађарског народа". Сувише одлучан и бунтован у својој ревизионистичкој политици.

Преко овог његовог говора као представника мађарске владе и носиоца мађарске спољне политике не можемо прећи. Одговорићемо му исто тако искрено, отворено и одлучно, како нам то налажу не само наши државни и национални интереси, него и како нам налаже и поштовање начела народности и политика светског мира, која је санкционисана Мировним Уговорима, а заснована на великим чинима: Локарна, Келог-Бријанова Пакта и Литвиновљева (Московског) Протокола.

I

На први дан католичких Духова, 19. маја, у Будимпешти дат је помен јунацима палим у Светском Рату, и откривен је, непосредно поред споменика Хиљадугодишње Мађарске, споменик Незнаном Јунаку са написом „за хиљадугодишње границе". Тај споменик са тим написом представио је граф Ст. Бетлен као камен темељац нове

Мађарске; у њему се има гледати чудотворно свето место, које ће да оживотворава и негује идеал и тежњу за хиљадугодишњом Угарском; у њему се има гледати симбол једног поносног народа, који хоће да живи још нову хиљаду година у истој оној величини, моћи и сјају као и прву хиљаду година. Отворено је изјавио граф Ст. Бетлен да не признаје свршетак хиљадугодишњег развитка мађарског народа, нити признаје Тријанонски Уговор, који је „неправедно“ прекинуо тај развитак, — Уговор у коме он и цео мађарски народ гледају неправедну пресуду међународног судије, и на адресу његову отворено у име владе и целог мађарског народа изјављује да се Мађарска никад неће одрећи права на целу територију хиљадугодишње Угарске, и да ће свагда радити на ревизији Тријанонског Уговора и повратку хиљадугодишње Угарске. „Протестујемо, вели узбуђено граф Ст. Бетлен, са свим уверењем наше религије, са свим осећајима наше душе, која се уздиже против једне такве мисли која никад неће занемети, ми протестујемо свечано пред целим светом... и апелујемо у име живих и мртвих на савест једног будућег праведног судије. Јер ми смо испитали нашу савест, и све дотле док и један Мађар живи имамо само један одговор: *не, не, никад* не можемо је прихватити као праведну.“ Граф Ст. Бетлен са тако неодољивом вером верује у ускрснуће хиљадугодишње Угарске да он зато и неће пред овим спомеником Незнаног Јунака да оплакује, јер оплакивати, вели он, може се само оно што је изгубљено и што се никад не враћа, — а стара хиљадугодишња Мађарска ускрснуће поново у свој својој величини, моћи и сјају.

Тај споменик Незнаног Јунака по речима и говору графа Ст. Бетлена има да буде: споменик иредентистичке и ревизионистичке идеологије са задатком, да далеко светли и стално распирује мржњу према суседним државама, да изазива и опомиње мађарски народ на ревизију и иреденту, и да прикупља и спрема народне снаге за ускрснуће хиљадугодишње Угарске.

Мађарска штампа, нарочито националистичка, са задовољством је поздравила говор графа Ст. Бетлена и вели да је говорио „из срца и душе целе нације“. Са говором његовим, истина, нису били задовољни демократи и соци-

јалисти, али се не зна да ли је то незадовољство ради Бетлена и његове владе лично или ради неслагања његове иредентистичке и ревизионистичке политике.

Што је главно, ове иредентистичке и ревизионистичке речи граф Ст. Бетлен је изговорио у присуству представника, опуномоћених министара, државе Мале Антанте, и ако су им претходно давана уверења да се тако шта неће догодити, и тиме је створен дипломатски инцидент између Мађарске и држава Мале Антанте. Због ових ревизионистичких и иредентистичких мисли и тежњи у говору председника мађарске владе, опуномоћени министри Мале Антанте изложили су код Валке, министра спољних послова Мађарске, усмени протест, и затим му предали протестне ноте, у којима су изјавили: да неће више присуствовати државним и народним свечаностима, и да ће мађарске манифестације изнети пред међународну компетенцију.

На све ово ни мало збуњен, са вером и пун самопоуздања, сасвим отворено и без икаквих резерви, одговорио је Валка, министар спољних послова Мађарске, опуномоћеним министрима држава Мале Антанте. На прву њихову примедбу, да ли ће долазити на државне и народне свечаности, рекао је Валка да то „долази у сферу њихова властитог размишљања“, и да против тога мађарска влада нема ништа ако они не би присуствовали. Још боље, хтео је ваљда рећи. На другу њихову примедбу, да ће изнети пред народну компетенцију, изјавио је Валка да мађарска влада стоји на становишту да је Тријанонски Уговор неправедан и да га треба изменити, и дао је нагласити и то, да ће у томе смислу мађарска влада спроводити једну одлучну акцију, служећи се у тој акцији само мирољубивим (ваљда допуштеним и лојалним) средствима. У неколико махова Валка је изјавио опуномоћеним министрима Мале Антанте да не треба много да се узрујавају и узнемирују, јер да говор графа Ст. Бетлена не треба тако озбиљно схватити. Говор је одржан само за мађарски народ, то је говор више за галерију; али зато је ипак дао нагласити две ствари: да је граф Ст. Бетлен у своме говору изразио само наде „а наде се не могу никоме забранити па ни председнику владе“ и да се у говору изражава гледиште мађарске владе и одлука да

ће влада продужити и даље радити у духу тих нада, које је изразио и изнео граф Ст. Бетлен. Да ли ће се са овим и оваквим одговором Валке задовољити владе држава Мале Антанте, или ће саме заједнички предузети енергичне кораке и одлучне акције засновати на широј основи, или ће изнети пред Друштво Народа да оно као чувар стања створеног Мировним Уговорима и безбедности мира предузме нужне кораке и акције, не знамо још...

Очевидно, граф Ст. Бетлен је у овом своме говору изашао из досадашње резерве и досадашњег *минималног* програма. И досада је он говорио о ревизији Тријанонског Уговора на банкету, на партијским зборовима, у клубу владиних посланика и у Парламенту, али увек о *извесним* територијалним изменама, завијено, са извесном резервом и тактиком да још није време и да међународна ситуација за то још није повољна; али сада је јавно, и у присуству представника држава Мале Анганте, изјавио одлучно и без икакве резерве да тражи *максималну* ревизију Тријанонског Уговора у циљу ускрснућа хиљадугодишње Угарске и одлучну акцију у смислу те максималне ревизије. Ваљда је онај светли моменат када је стојао пред заветном мишљу Незнаног Јунака инстинктивно изазвао у графу Ст. Бетлену ону искреност, отвореност и одлучност његову као председника владе „рашчережене" Тријанонске Мађарске. Излазећи из досадање резерве и по обиму захтева и по такту, граф Ст. Бетлен је рекао три важне ствари:

(1) да је ускрснуће хиљадугодишње Мађарске у њеним старим границама, величини, моћи и сјају заветна мисао и идеја водиља садање мађарске владе и мађарског народа (веле они);

(2) да је садање стање створено Тријанонским Уговором нестално и несигурно, и ревизија Тријанонског Уговора је неминовна....

(3) да ће за ревизију Тријанонског Уговора мађарска влада ускоро започети одлучну акцију, истина са мирољубивим средствима.

За само стање духова и јавног мњења, кога у Мађарској ствара џентрија, ниже племство, после иредентистичког говора графа Ст. Бетлена и за време протеста држава Мале Антанте, карактеристичне су две појаве: држање штампе и зборова. Националистичка штампа (изузев

један мали део демократске и социјалистичке штампе) најенергичније осуђује и одбија мешање држава Мале Антанте у унутрашње (!!) ствари Мађарске. Одржани су многи зборови, на којима се отворено тражило и захтевало да мађарска влада приступи ревизији Тријанонског Уговора и то без обзира на средства. Нарочито је интересантан и важан због друштва Тесе и Лиге Ревизионистичке, на којем су пали ватрени иредентистички и ревизионистички говори (Урмандија Нандора и других) и на којем је донесена резолуција у којој се од владе тражи: да влада тражи од Друштва Народа да се васпостави стара хиљадугодишња Угарска и да се у Мађарској заведе општа војна обавеза.

II

На говор графа Ст. Бетлена и његове владе, који није једна обична сентиметална манифестација него једна врста декларације мађарске владе о нужности ревизије Тријанонског Уговора у максималном смислу, и о њеној готовости да ступи у одлучну акцију за ту ревизију, имамо да дамо следећи одговор.

А.) *Ускрснуће* старе хиљадугодишње Угарске у њеним старим границама је једна *апсолутна и вечна немогућност*. Таква Угарска, као и она ранија, предратна, која је почивала на *обмани, лажи, неправди и насиљу*, заувек је осуђена и за вечна времена збрисана. Немогуће, јер са наше стране (да не говоримо о другим суседним државама) Војводина је одувек служила српској националној и српској државној мисли и на њу Мађарска *никад* није имала и неће имати право. Наш народ никад није имао империјалистичких тежњи и увек је тежио политици народносне правде и мира, како у прошлости тако и у садашњости. То доказују све наше акције и устаљени правац наше спољне политике. У *прошлости*, наша тежња је јасна и наше акције су одређене: наш народ у својој тешкој и мучној националној борби руковођен је двема идејама: начелом *народносног самоопредељења*, тежећи да створи и образује једну националну државу Срба, Хрвата и Словенаца, која би се кретала искључиво и само у нашим етничким границама, и начелом *Балкан балканским народима*, тежећи да се образује и створи Балкански Савез, који би служио

као јемство за самосталност, културни и привредни развитак балканских држава и народа. У *садашњици*, наш народ је дубоко прожет, поред горњих тежњи, још и тежњом *мира* у Централној Европи и на Балкану. Он тежи с једне стране да своју националну државу учврсти у садањим границама и обезбеди јој мир и несметани развитак, а с друге стране да се створи мир и заснују пријатељски односи са свима суседним државама. Једном речју, сви чинови и све акције које је водио наш народ у својој борби за националну слободу и уједињење јасно доказују и сведоче да је наш народ у прошлости увек био руковођен начелом народности и начелом међународног морала, да никад није имао империјалистичких тежњи, да никад није тежио за туђим, да се наша акција за ослобођењем и уједињењем кретала свагда само у нашим етичким границама; у садашњости, наш народ је руковођен и прожет начелом и политиком мира.

Зато у погледу тежњи и акције за ослобођењем и уједињењем једног дела Војводине (који по једној карти има да иде до Бачке Тополе, по другој до Врбаса, по трећој до близу Новог Сада) дужни смо да кажемо Мађарској да је то вечно немогуће. Немогуће из разлога:

(1) Што Војводина по своме насељењу, етничком саставу, улази у интересну сферу српског племена (југословенског народа); по своме географском положају представља улаз у вардарску долину, по својим тежњама улази у акцију српске националне и државне мисли (југословенску) и са њиме чини једну органску целину.

(2) Што је Војводина одувек јасно и отворено испољавала и исповедала, гдегод и кадгод је могла, српску националну и српску државну мисао (југословенску), ту органску целину, и увек тежила да се ослободи и издвоји из састава Угарске и припоји Србији. То сведоче сви оружани устанци нашег народа, самостална држава Цара Јована основана 1526. на територији Војводине, сви планови и представке грофа и деспота Ђорђа Бранковића о оснивању илирског царства, и патријарха Арсенија III Чарнојевића о политичком индивидуалитету и државноправном положају нашег народа у Аустријској Царевини; представке и одлуке свију наших Народних Сабора у XVII и XVIII веку, нарочито Темишварског Сабора из 1750.,

да се само Банат издвоји као посебни област (Војводина); у XIX веку одлуке чувене Мајске Скупштине из 1848. и Благовештенског Сабора из г. 1861. Ова два последња Сабора су од нарочита значаја. 1848. донесена је одлука о образовању Војводине, у коју би ушла, поред Баната, Бачка, Барања и Срем. 1861. донесена је одлука и тражено да се Војводина образује државно-правно као посебна област, држава, са положајем круновине у Аустријској Царевини, и израђен је Устав за такву Војводину. Та тежња Војводине после дугих борби и искушења најзад је и остварена одлуком војвођанске Велике Народне Скупштине у Новом Саду 28. новембра 1918.: „Прикључујемо се Краљевини Србији... и наша је искрена жеља да српска влада, удружена са Народним Већем у Загребу, учини све, да дође до остварења јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца под вођством Краља Петра и Његове Династије", и стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918.

(3) Што је Војводина (коју присваја мађарска џентрија) систематски кроз деценије и столећа *насилно* етнички, културно и привредно мађаризована. Својом систематском, злочиначком и бескрупулозном денационализаторском политиком у свим областима, — етнички прорећивала, привредно потискивала и слабила, културно и социјално мађаризовала.

Каква је била национализаторска политика предратне, бивше хиљадугодишње Угарске, а каква је данас Тријанонске Мађарске, показаћемо само на једном примеру: у области просветне и школске политике.[1] Како је било у бившој предратној Угарској износимо само чл. 17., 19. и 22. Закона о народним школама, као зак. чл. XXVII из 1907. (познат под именом Апоњијев закон), и чл. *16*. закона о забавиштима, као зак. чл. XL из 1913., па да се види да су Мађари тада завели путем школе у Угарској једну злочиначку денационализаторску политику народности која је у Европи означена као културни скандал. У садањој Тријанонској Мађарској остали су на снази исти ти закони; и друго, и ако је мађарска влада графа Ст. Бетлена, сходно чл. 54.—60. Тријанонског Уговора, била приморана да изда 1923. наређење да се поштују

1 *В. Стефановић*: Јединство, Нови Сад. 1921. и 1923.

мањинска права, матерински језик, и да се мањинске школе отварају где год за то има услова по Уговору, она га зато не извршује и не примењује; оно је остало мртво слово на хартији као што је био случај и са законом о народностима из 1868. И сада Мађари имају образа да се обраћују Друштву Народа и да траже за своје мањине школску и просветну аутономију и најшире извршење Уговора о заштити мањина. Да чудне ироније и чудне смелости!

А да не говоримо о денационализаторској политици у привредној, културној уопште, саобраћајној и социјалној области, изборној геометрији итд.[1] ту су примери безбројни и рад безобзиран и без скрупула. Све је било стављено у службу денационализације народности. Тако се радило кроз деценија и столећа. Следствено, наша национална акција за Ослобођењем и Уједињењем увек се кретала искључиво и само у етничким границама, и наш народ је увек тражио оно на чега је имао апсолутно право по своме етничком саставу, — у тим границама наш је народ створио своју националну државу, Краљевину С. Х. С.; дотле је акција Мађара, у прошлости за припојењем и одржавањем Војводине у саставу Угарске, у садашњости за повратком њеним Мађарској, увек носила карактер империјалистички. У тој борби правда је победила. Тријанонским Уговором Војводина је ослобођена. Тим Уговором само је било васпостављено једно право, које је насилно гажено у циљу претварања народносне Угарске у мађарску Угарску...

Б.) Да је садање *стање* створено Тријанонским Уговором несигурно и нестално, и да је ревизија Тријанонског Уговора неминовна, тешко је веровати. Јер стање до Тријанонског Уговора са т. зв. хиљадугодишњом Угарском засновано је било на обмани, на лажи, на неправди, на насилном, злочиначком, однарођавању народности, нарочито Срба и Словака, у циљу стварања мађарске Угарске од народносне Угарске т. ј. Угарске са етничком надмоћношћу и политичком повлашћеношћу мађарског народа. У томе су доста успели. Али дошао је Светски Рат вођен у име цивилизације и начела народности, и Тријанонским Уговором учињен је крај тој злочиначкој денационализаторској политици народности. Области у

1 *M. M. Kosić:* Die Südslavenfrage. Zürich, 1918.

којима Мађари нису имали етничку већину него напротив појединe народности, одвојене су биле од Мађарске и припојене појединим суседним државама, етничким матицама дотичних народности, — Краљевини С. Х. С. и Румунији, Републици Чехословачкој и Аустрији. Створена је Мађарска онаква и онолика колико и докле допире етнички мађарски живаљ. Овакво једно створено стање, које је засновано на начелу народности и међународном моралу, остаје стално и непроменљиво све догод буду начело народности и међународни морал главни фактори, и догод буде живих сила и снага у нашем троименом, југословенском народу. Зато је и тежња Мађарске за ревизијом Тријанонског Уговора и повратка једног дела Војводине противна начелу народности и међународном моралу и апсолутно неостварива, један немогућ сан, за центријску, империјалистичку Мађарску пун тешких искушења и последица. Позивање с њихове стране на прошлост није ништа друго него позивање на обману, неправду и насиље. Војводина је по свом етничком саставу одувек била наша, и сада је то још више. То је апсолутно јасно и апсолутна истина. На ту и такву етнички састављену Војводину Мађари никад нису имали право. Да нису имали право показује њихова злочиначка денационализаторска политика и њихов систем, јер када би они имали етнички право на Војводину, онда целокупан њихов злочиначки систем денационализације не би имао смисла и оправдања. Што значи, да у Војводини Мађари немају шта за себе да траже. Али покрај свега тога ипак тражити за себе Војводину (ма и један део), значи водити империјалистичку политику, према којој се наш народ увек свим силама и свом снагом супротстављао. Као некад, тако и данас ирредентистичка и ревизионистичка акција Мађарске и није ништа друго него империјализам једне класе, центрије, вишег и нижег племства, која не може никако да се помири са стварношћу, са Мађарском у садањим њеним етничким границама и са њеном умањеном улогом у међународној политици. Носилац те империјалистичке политике није био никад средњи сталеж, сељак и раденик, него центрија, која воли величину, сјај и силу, и која никад није признавала начело народности. Позивање центрије на начело народности, — позивање од једне класе која

је одувек била највећи и најжешћи противник баш начела народности, које је она силом гушила и газила, — у времену када је Тријанонским Уговором Мађарска доведена у њене праведне и једино могуће етничке границе, у ствари може бити само једна проста ирониja. Али и од начела народности она је вешто створила једно средство за свој срачунати, империјалистички циљ..... Стога, ова класа може бити начисто да су њене жеље у противности са начелом народности и међународним моралом, и да је зато ово стање створено Тријанонским Уговором стално и непроменљиво. Стално и непроменљиво из разлога:

(1) Што је Тријанонски Уговор, као и сви остали Мировни Уговори, до сада најправедније решио питање народности у Угарској, јер је најдоследније и најпотпуније извео начело народности и самоопределења народа. Створене су националне државе, али у границама њихова етничког састава.

(2) Што Мала Антанта, тај будни чувар стања створеног Тријанонским Уговором и мира у Централној Европи, има велики ауторитет и представља важан фактор у политици Средње Европе и Балкана, и што је толико јака да се може супроставити свакој акцији и потпуно је осујетити и угушити. Злурада примедба „Пестер Лојда", да нема Тријанонске Мађарске не би било ни Мале Антанте, не одговара стварности, јер су и постанак и постојање Мале Антанте везани за много веће и трајније политичке комбинације и циљеве у Централној Европи и Балкану, него у њој одише пакост једне немоћне а охоле класе, која чезне за изгубљеном величином, сјајем и моћи.

(3) Уздање и надање у владу Магдоналда је најмање вероватно, јер радничка Енглеска никад неће хтети пристати на ревизију Тријанонског Уговора, ревизију која би почивала на обмани, лажи, неправедном и насилном гажењу начела народности и самоопредељења народа, која представљају основна политичка начела Социјалне Демократије, којој припада и радничка странка Енглеске, и коју би извела једна друштвена привилегисана, џентријска, племићска класа.

B) *Ревизионистичка акција* не потиче од јуче. Она има читаву своју историју са неколико фаза, у којима се, почев од платонских и резервисаних изјава о ревизији Трија-

нонског Уговора, прелазило у отвореније изјаве са напоменом да још није дошао час за акцију, док се најзад није дошло на време када влада мађарска сматра да треба приступити и самој акцији за ревизију Тријанонског Уговора. У првој фази, граф Ст. Бетлен не признаје Тријанонски Уговор, сматра га неправедним, али га прима и не говори директно против њега. У другој фази, граф Ст. Бетлен говори против Тријанонског Уговора, вели да је он рашчережио Мађарску, и по њему ревизија Тријанонског Уговора је неминовна; допушта и помаже да се организује ревизионистичка акција у земљи и организује пропаганда за њу на страни. Лорд Ротермир је у тој пропаганди на страни играо велику улогу, јер је био главни организатор пропаганде за ревизију Тријанонског Уговора у западно-европској штампи, доказујући да нема мира у Централној Европи без ревизије Тријанонског Уговора. У трећој фази, граф Ст. Бетлен, окуражен уговорима о пријатељству и арбитражи са Италијом, Пољском, Турском и др. (убеђен да помоћу њих извлачи Мађарску из оне изолираности у коју је Мађарску довела политика Мале Антанте), говори све чешће и одлучније против Тријанонског Уговора, и његову ревизију ставља у средиште мађарске спољне политике; истиче да треба припремати све да се може што пре прећи у одлучну акцију, наглашујући притом да још није дошло време и да треба бити још мало стрпљив и чекати, јер да међународна ситуација није таква да се питање ревизије може покренути пред Друштвом Народа и изнети пред међународни форум на решавање. Једна се незгода у овој фази појавила. Лорд Ротермир, дошав до уверења да је ревизионистичка акција одржањем садањег недемократског, класног, система владавине немогућа, јер Европа апсолутно нема поверења и не верује да би таква Мађарска служила политици мира, напушта да помаже политику графа Ст. Бетлена. У четвртој, садањој, фази граф Ст. Бетлен, уверен да је све припремљено у спољној политици, међународној ситуацији, и да је унутра у земљи морално и војнички у довољној мери извршена организација народа, држи да је дошло време, и да су испуњени сви услови, да се може повести одлучна акција у циљу извођења у дело ревизије Тријанонског Уговора, ускрснућем Мађарске у њеним старим границама, оста-

јући веран једној својој изјави, даној 6. фебруара у Доњем Дому: „Моја прошлост, моје традиције и моје срце везују ме за *Велику Мађарску*, и ако ја имам још каквих амбиција у мојој политичкој каријери, то би била та да *ревизија буде остварена од моје владе и да буде везана за моје име.*“ Сувише искрено и отворено.

Ми мало верујемо у ову одлучну акцију; али ако до ње и дође, уверени смо: (1) да ће она наићи на енергичан отпор држава Мала Антанте, да ће одмах у почетку бити угушена и остати сасвим без дејства и успеха; (2) да ће се потпуно дискредитовати, јер ће онемогућити сваку „даљу“ мисао на ревизију, себе представити пред међународним форумом и светским јавним мњењем као озбиљну опасност по мир у Централној Европи и безбедност држава Мале Антанте, и најзад оправдати сваки корак који буду предузеле државе Мале Антанте и Друштво Народа против Мађарске.

III

Укратко. Света и необорива је истина: да је хиљадугодишња Угарска почивала на обмани, лажи, неправди, сили и гажењу народности и њихових најсветијих права. Тријанонски Уговор је учинио крај тој аномалији и неправди: Мађарску је довео у границе мађарског живља и створио од народносне Угарске националну мађарску државу, онакву докле допире њен, мађарски, живот и колика је њена етничка моћ. Зато и цела ревизионистичка политика у тежњи за остварањем *максималних* захтева: ускрснућем и повратком хиљадугодишње Угарске и њеним старим границама, немогућа је и неостварива, јер почива на обмани, неправди и сили.

Стање створено Тријанонским Уговором је сигурно, стално и непроменљиво, јер је оно најправедније и најбоље од свих досадањих, — у њему је најдоследније и најпотпуније примењено начело народности и међународног морала. Нису искључене мале и незнатне територијалне пограничне исправке, али и оне се могу извести једино и само пристанком заинтересованих држава. То треба да знају они.

Ревизионистичка и иредентистичка акција садање мађарске владе је империјалистичка акција и политика једне класе која представља опасност по мир у Централној Европи,

безбедност и интегритет суседних држава, и њена одлучност у спровођењу те акције наићи ће на отпор Мале Антанте и Друштва Народа каквом се она и не нада и не очекује.

Ми чврсто верујемо да ревизионистичка и иредентистичка политика владе графа Ст. Бетлена није ништа друго него империјалистичка политика једне уображене, обесне олигаријски настројене класе, центрије, племства, феудалаца, који неће да се прилагоде стварности па да развијају живот мађарског народа у границама обележеним Тријанонским Уговором, а заснованим на строгој примени начела народности, и који, навикнути на величину, моћ и сјај хиљадугодишње Угарске, која је почивала и чије су се границе заснивале на обмани, неправди и насилном гажењу права народности и међународног морала, не могу никако да се помире са стварношћу, створеном Тријанонским Уговором, као једино могућим стањем. Таква политика представља напад на безбедност и интегритет држава Мале Антанте и опасност по стабилизацију и изградњу мира у Централној Европи. Ову опасност увиђају државе Мале Антанте, и у последње време почињу да заузимају одређенији и енергичнији став. Прво је Чехословачка почела са хапшењем, забрањивањем радиа и енергичним сузбијањем сваке акције у својој земљи. После тога дошла је колективна протестна нота држава Мале Антанте, поводом говора графа Ст. Бетлена при откривању споменика Незнаном Јунаку. Ово је последња и озбиљна опомена, и после тога, ако Мађарска и даље настави своју ревизионистичку акцију, долази неминовно још одлучнији став и кораци држава Мале Антанте.

Камо води оваква политика Мађарску и мађарски народ? Свакако тешким искушењима и последицама. Ми смо склони да верујемо, да већина мађарског народа, средњи сталеж, сељак и раденик не одобравају авантуристичку и империјалистичку политику једне мањине која је силом приграбила власт и не дâ народу да његова воља дође до слободна изражаја, иако они тврде да за њима стоји цео мађарски народ, потпуно организован и спреман за акцију. Да ли је то тако? Ту је тежиште политичке акције Мађарске и мађарског народа. Зато смо ми убеђени да је у радикалну измену мађарске сталне политике, напуштањем ревизионистичке политике и усвајањем поли-

тике мира, добрих односа и пријатељства са свим суседним државама, тешко веровати; да се она може извести под владавином ове класе, изгледа да је немогуће. Ова радикална измена може бити да ће доћи тек онда када дође до слободног изражаја воља мађарског народа, воље која ће се прилагодити стварности, уверена да је ово стање једино могуће. Без те промене и тог истинског прилагођавања нема среће и благостања мађарском народу, нема мира у Централној Европи и безбедности суседних држава; без тога, мађарски народ ће под владавином своје центрије стално бити изложен тешким изненађењима и авантурама.

И светска штампа,[1] поводом овог инцидента, саветовала је Мађарску „да је за њу спас у искреном прилагођавању приликама и у напору за политичко и економско подизање", само на основи тога и такве политике Мађарска ће моћи добити поверење свију сила и постати фактор општег мира у Европи. „Одржање европског мира зависи од односа Прага, Београда и Букурешта са Будимпештом", сасвим тачно вели „Тан"[2] и зато је по тези држава Мале Антанте потпуно оправдано, да ревизионистичка акција Мађарске није уперена само против Тријанонског Уговора него је она у исто време уперена и против целокупног стања створеног Мировним Уговором, јер су сви Мировни Уговори у међусобној зависности и вези: руши ли се један, руше се и сви уговори, а са њима и све тековине Светског Рата и западне демократије. Оваквом ревизионистичком акцијом доводи се неоспорно у опасност светски мир, пошто се територијалне измене такве какве тражи граф Ст. Бетлен и његова влада могу само ратом извести и добити; јер територијалне измене које предвиђа чл. 19. Статута Друштва Народа само су *исправке граница* и ништа више. Ради тога и одговор на акцију политике реванша и рушења Тријанонског Уговора излази из оквира интереса само држава Мала Антанте и улази у сферу интереса свију држава победница и свију пријатеља мира, заснованим на начелу народности и међународног морала. У смислу тога очекивало би се да све силе победнице уложе протесте и предузму ефикасне мере, да се Мађарска увери

---

1 Једино је италијанска штампа поздравила и сложила се са говором графа Ст. Бетлена, — једни отвореније (који су ближи влади), други завијеније.

2 *Le Temps*, 14. јуна 1929.

да су јој узалудни сви напори и да се присили да се врати у свет стварности и престане са својом досадањом политиком провокација и рушења мира... Ако не би помогла и та директна акција, онда ће Мала Антанта морати целу ствар изнети пред Друштво Народа, да оно сходно чл. 11. свога статута предузме нужне кораке и „такве мере које би успешно (efficacement) сачувале мир Народа".[1]

Садања мађарска влада може бити заваравана надама Велике Мађарске и искоришћавана са стране голим обећањима о њеној великој улози у Централној Европи и међународној политици, и може под утицајем тих обећања да изазива суседне државе својом ревизионистичком акцијом; али је неоспорно да ће она у извођењу те своје акције бити сузбијена,[2] и мађарски народ ће, изложен тешким авантурама једне своје охоле класе, увидети да је његов спас у томе да напусти своју досадању, ревизионистичку политику и да заснује истинско пријатељство са својим суседима, а нарочито са Малом Антантом, и да води политику мира. А када ће тај час да дође?

У нашем ранијем чланку, рекли смо да политику мира није у стању да води у Мађарској једна олигархијска класна владавина феудалаца и центрије, него једна нова млађа. демократска, генерација, која ће бити слободна од традиција и веза прошлости.[3] Сада смо још више убеђени у тачност нашег мишљења. Све ово показује да садања мађарска влада ревизионистичку акцију и политику неће никако напустити. На против, пре неки дан, на демарш држава Мале Антанте, граф Ст. Бетлен је, при повратку из иностранства у Будимпешту, у својој изјави дописницима штампе, одлучно рекао: да Тријанонски Уговор сматра *неправедним и „да на томе неће ниједан демарш ништа моћи изменити. Ја за тај демарш не видим никакав разлог ни тај какав циљ", и* све ово очевидно доказује да је наша стрпљивост сматрана нашом слабошћу, и да зато на њихову акцију треба одговорити достојном мером, каква одговара заштити светског мира и безбедности нашег интегритета и наших граница.

Д-р Федор Никић

---

1 G. Fr. Martens — H. Triepel: Nouveau Recueil Gènèral de Traités, Tome XI, Troisième sèrie. Traité de Versailles. p. 337.

2 *Prager Presse*, 14. јуна 1929.

3 *Д-р Ф. Никић:* Спољна политика Мађарске. Стр. 20., посебни отисак „Летописа" М. С.

Сад и њих више немам

Кроз одсјаје суза што моје су очи
бесане дрхтаво рониле,
тајанствено су ми трепериле ноћи.
Мистичке сени се гониле

просторијом бола и, попут Сирена,
шапатом сташе ме мамити
ка плавим тишинама сластвених пена.
— „Зар не смеш? Зар радије чамити

и плакати довек у немоћну вају,
но пресећи срамотно падање
живота и нагло привести га крају?
Прекратити безумно страдање?„“

И утваре преда мном Блаженства сцене
узеше лагано шарати,
светлуцањем нежним на влажне ми зене
пријатне визије чарати.

И најзад, да остварим њихове речи,
ја пођох. У неповрат вечити!
Болесник кад смисли да тако се лечи
од недуга, ко ће га спречити?

Над реком се надне. Чуј како роморе
таласи, тмуло одјекују:
„Уклони се злима што тамо те море!
Ондине те сиње очекују!“

Са чежњом сам слушао шумора глас
што бајкама саним ме крепио.
Но згодан, к'о увек, ја пропустих час,
јер сам од смрти још стрепио...

И поново сам се у легло свих језа,
у пештеру печали вратио, —
ах, по који пут ме већ разлог што през,
смотрено — подло обрлатио?

По сумрачју силина и самопрезрења,
продужих снуждено смуцање,
ал' отад ми више не озари бдења
умилних суза светлуцање.

А колико сам их негда, колико пролио,
пун туробне среће кад навру, к'о за јагму!
Загонетан, меки њихов сјај и благ му
одблес у ноћи, — ох, како сам га волио!

Сад и њих више немам!
Сад и њих више немам!

Ја, који већ дигох од живота руке,
а на смрт још не знам се решити,
ја немам сад ништа што би ме сред муке
заносити могло и тешити!

Ништа — авај! —
Ништа...

Ненад Митров

Уместо златних речи

Златне речи
хтео бих да зборим.
Златне речи, преливене сјајем
младости и заноса и сунца,
хтео бих да зборим.
Па срце морим
фантастичним умишљајем
свог духа устрепталог.
И копам, и тражим, и дубем, и ријем.
А срце само јечи
безнадежним и спорим,
тегобним уздисајем.

И рида, и пишти, и бунца
растрзана, суморна наговештења
о заранцима скорим
што животу овом грозе.

И тако дане трајем.
И безумно тако глођем кост
бескрвних шупљих идеја.
И безумно тако пијем
— дан и ноћ —
опори талог
извештрених усхићења.
Безумно пијем
и осећам:
нешце ми пече блуштавост
просута петролеја,
док мозга ми малаксалог
ганглије чупа и черечи
грч потмуле неврозе...

И уместо златних речи
које бих хтео да ткам,
ја себи само шијем
— дан и ноћ —
иглом која је оштров,
концем који је срам,
сабласни мртвачки покров,
црни покров
грозне гробне прозе...

Ненад Митров

Магла

Магла се сручила у све слојеве зрака.
Људма на образе пару суморну пири.
Душа ми осећа где се око ње шири,
ваздушном тесана грађом, безмерна рака.

Душа је болесна, клонула њена крила
без снаге да још једанпут тамо се вину,
тамо у небесну плавет, етар-бистрину.
Расута већ ми је давно срчаност чила.

На мене навaљују тешке, досадне мóре.
Свака ми лагано живце лабаве кида.
Свако влаканце се трза. Хоће да рида
Ал' сузама спречава магла излаз на поре.

Све је већ начето. Прсли бели путири
кристалних заноса. Ситни осташе црêпи
којима сећања језа каошто застрепи,
рано утрнулог врења дах још замири...

Докле ћу с тобом, ти магло сопствене гриже,
потмулу водити борбу која ми коље
сва надахнућа и наде, све нипоре воље,
над чијим трупилима немоћ жалопојке ниже?

Ја нећу више борбе, ни бунила, ни блудњи,
ни замаха без смисла, ни лутања без циља,
ни да ми, као лампа са крњатком фитиља,
што срце сукће димом, вај!, утуљених жудњи!

Ја нећу више печал што злехудо ме млати
и разједа ми душу ћезапом ироније,
и плесниви ми чувства, и целим бићем рије,
и кланцем мрских криза ковитла ме и клати!

Кад пошајну ми раку већ припремаш, о магло,
оклеваши немој, но ме сад одмах у њу сруши!
Одједном груни цела, одједном ме угуши
и покриј пуном тмушом — ал' само брзо, нагло!

Јер, боље савршен, глухи мрак, но ова пустош мутна
и боље од спорог венења смрт једна — апсолутна!

Ненад Митров

Три пјесме у спомен дјевојчице Каће

I

Осјећеност за топлину

Миришу млада поља, а пупови у прућу пуцају.
Далека и бијела, као чуперак паре или лијет селица,
вије се моја сенка богазима, скакутава и лака.
Плете вјетар у грању: засипава пређом свјетлих иглица
у усијаним окнима вечерње сунце, пристећи са облака.

Брујала су цијелог дана звона разлепршана.
Људи пролазили у свјетлим одијелима трепетљиви и насмијани,
опијени искричавом пролјетњом бјелином што се слијеже
и у мене — у своје мутнило попут звјерке закопана,
то мутнило, што у небо орошено првим звјездама топло лијеже.

Нисам још изгубио онај горки осмјех самотника
измученог и незадовољног младића, блиједог од снова и вртова.
Гризем се и слутим: ни нагомилане хрпе зеленила и видика
неће ме никуд однијети.
Нестаје чежња за њу у размотаним висинама што се пјене,
а с голишавим врапцем са мирисаве шљиве слети
сјећање: никад јој нећу бити успомене.

Тежак сам, тежак као и земља ова разрована.
Гле, траве мисле на пчеле и скорост љета,
брда упијају тугу остављеног дјетета,
а ја се димим по хумцима распет и пун рана.

II

Свечаност сна

Она воли тамно: угледа се у распршеном клупку дима,
а за гласом замирисаше гроздови кестења, кроз слике
неке отрављене ледине, прелетене сјенама грања и снима
нечије мрке, замишљене прилике.

Од својих немирних прстију чинило се: увијек је предала.
набита соковима буђења као трешња расцвала
одразивала се је бескрајем небеског зрцала,
свим пролећима што су пролепршала;

У живот затворен један у неважне ситнице.
Гледан кроз дојке и блудне бутове,
за невеселу радост неке уморне скитнице
одлутале са птицама у непознате свјетове.

Зато осмјех његов давни још и сада значи свитање:
Љубав свечаност мирисну,
мост
сашкан невидним дахом
у њеном срећном сну,

III

Пролетна балада

Онда када је к'о лептир долетео први лист свео,
ја сам сједио у својем тихом собичку сам.
Мачак је Платон прео,
топло изгар'о у старом камину весели плам.

Али,
једнога јутра:
сунца свјетлим и нежним шарама прозоре зали
а ја их отворих широм.

Са расцвалих грана росио је мокар и златан прах,
мирисна небеса прелетала собу прозрачним и модрим миром.

Једна мала дјевојка ишла је друмом.
смјешила се у страну и поглед јој био плах.
Много сам ноћи отада пробдио
за њезин драги дах.

И оставио сам књиге и свјетлу собу;
чекао по путевима куда је пролазила,
ишао на мјеста гдје је долазила,
био срећан кад би се осмјехнула свом робу.

А онда када је поново, к'о лептир,
долетео први лист свео,
ја сам се вратио свом тихом дому
као и увијек сам.

Мачак је Платон прео,
весело изгар'о у старом камину последњи плам.

Новак Симић

Чекање

Сазрело грожђе у рујним виноградима на мене ће чекати
И дјевојка иза лозове крошње са бијелим, набраним сајетом,
Виногради ће, знам ја, затрептати за мном, у топло јутро,
у сочном брању!
А ја ћу бити сам и незадовољан, негдје у животу овом уклетом.

Навече двојница, више извора, мене ће кроз сутон дозивати
И меко пјевати мојим првим младићским чежњама.
Мајка ће, с јесени, закопавати моје име у црну бразду
На њиви, да на пролеће, с мојим повратком, пожање израсао,
зелен дар.

Једра, узнемирена жита, у љетњу ноћ, повиће се за мном
И мирисати свјеже у своме крijепком бујању.
Мјесец ће, сву љетњу ноћ, у шипковима под једним прозором,
Чекати на моје кораке, скривен у таласавом грању.

Јанко Ђоновић

Пјесма о њеној младости

Њених руку тврде печате радо
Носим у души, у сновима.
Груби отисци мотике у њеним длановима
Боду ме болно у ноћима.

Топао загрљај њене тешке руке
Пратиће ме кроз живот, тврд.
Као и сумор колиба згрбљених,
Као и оваца вијугав, згуснут крд.

Њене просте неправилне ријечи
Одзвањаће ми у души, више од свих;
Те ријечи ће падати ко мелем на срце моје
У мраку ноћију самотних!

О, њену младост што заудара на краве и подруме
Вјечно ћу, Боже, волjети,
Њен печал на црном кукурузовом хлебу
Вјечно ће ме, вјечно болjети...

Јанко Ђоновић

Недохват руку

Пружам своју руку да дохватим нечију
Што се испружила к нама из даљине.
Та рука тражи помоћ, дохват, дјечију
Нежност или хлеб или забачен комад тишине.

Свеједно што тражи. Главно је да тражи
И да ме то тражење грозно узрујава...

Треба јој то за одмор, за рођења у длане
Својих удеса — да освјежи вид свој откошен.
Треба јој снага мушка да заломи дане,
Да створи живот дружчији: једрији и добротом орошен.

Пружам, занесен, своју руку на дохват, на руковање,
Али даљина груба кида мој замах и стрем.
И што ми остаје? да у богатству свога сна умрем,
Као што сунце мре само у своје румено падање.

Јанко Ђоновић

Мир

У широка љетња јутра, изврела богато
Из комадане земље, исцуцале од мразова
Од набуситог рашћења и кључања,
Око ће ми сагледати пространство меко
Пољављено небесима, гором и водама,
И душа моја стећи ће мир,
Узбраће крупан, био цвијет са гране тишине —
Стећи ће мир голем и мирисао
Као сан орача послије свршена рада,
Као сан далекога орача
Када му волови, уморни, запасу траву
Крајевима баштине, узоране топло и мило
Кривим плугом заривеним још у посљедњу бразду...

На бистрим изворима што избијају
Из љутог камена, опраћу вид и руке,
А жубор чисти, што запљускује из грања,
Улићу у снове.
Торбу нечију и штап нечији,
Код извора, поздравићу
И кликнућу овчара иза брвана,
Из колибе утонуле у хандраке,
Да ми у крчагу намузе свјежа млијека!

У широка љетња јутра, росна и зелена,
Са стасите планине, стиснутом пјесницом,
Насмијаћу се градовима што буче у даљине
И завалићу се, немарно, у некошену траву
Као мој праотац Перо Маров!
Душу ћу имати тешку и чисту,
Као бјелине камена одломљена маљем,
И ведар, мушки сан имаћу
Под голим небом.

Јанко Ђоновић

Земља изгубљених хтења

(Одломак из романа о Војводини)

Јелисавета је пошла пре шеснаест година за Јеврема. Била је тада шеснаест година. Родитељи су јој били доста сиромашни, било је каткад и оскудице. Али је имала браћу која су је волела и штедела колико се могло. У школи је увек осећала разлику између богате, угледне деце и неугледне. Учитељице су ћутке очекивале поклоне и имале обзира према родитељима. Јелисавета није могла доносити поклоне, јер нису ни сами имали сувишнога; доносила је скромне дарове, које је госпођа често исмејавала и показивала деци: „Видите, децо, како се мало труди ова Јелисавета Николићева, је л' то лепо овако шта донети, то је скоро као ругање! Децо, будите добра и сетите се своје добре госпође и немојте доносити као од беде, иначе немојте ни донети". И помиловала би по које пуначко дете каквог угледног грађанина или богатог сељака: „добро, добро, само се лепо владајте". Јелисавета је ретко бивала истакнута на свечаностима, на забавама и испитима. Друга су деца изигравала на позорници у лаким лептир-хаљинама и рецитовала уз одушевљено пљескање поласканих родитеља. У тим годинама није била лепа, неизрасла и мршава, у безбрижном оделу. А она је сањала пуно; остајући сама, замишљала је себе у пуно лепих догађаја и била пријемљива за природу, за ствари ван ограниченог тока ствари код ситнограђанâ и људи њена сталежа. Отац јој је био ципелар, и на свој несентименталан, практичан начин волео је. Мати јој је умрла у детињству, и до женидбе њене браће она је водила кућу.

Јеврема је упознала на једној игранци на рогљу, баш у доба када се расцветавала њена девојачка лепота, груди пупале, лице обливало оним преливом који даје чар младоме лицу, а нове жеље је обузимале. Јеврем је био младић луд и пуст,

бекрија и освајач женских срдаца. Већина девојака се отимала за његово допадање када је, накривљена шешира, са дугачком цигаршпицлом, долазио међу њих. Имао је успеха много, и његове особине су га чиниле само још привлачнијим, некако пуним тајанствених снага у њиховим очима. Почео се удварати Јелисавети, навикнут на победе, подстакнут њеним тихим отпором, чедношћу. Искусан женскар, предосећао је све насладе код ње, неузбрана воћа, необичне чари. Покушавао је јуриш, но безуспешно. Она је играла с њиме, давала да је прати и грли, ипак жена са жељом победе и пошто јој се он заиста допао, — пошто ју је његова близина пунила неким пријатним немиром, очекивањем пуним топлим жмарцима, нејасним а слатким жељама. Родитељи и познаници су је одвраћали од њега, тог заводника, бекрије и карташа; али, ипак, и за њу су те особине имале неку за младе девојке необичну и необјашњиву чар; можда потреба за романтиком? Његова близина, топли дах, његов дивљи загрљај, пунили су је слатким умором и жељом за падом; али врло прибрана, ипак му није никада подлегала, и његова је жеља све расла с тим отпором, тим одлагањем, као жеђ неугашена; и он који је могао имати многе жене, хтео је имати на сваки начин баш ту која се не подаје.

Учини и крајње. Он, лола, воћа бекрија, понуди јој да је узме за жену. Његови су родитељи били против тога; зашто да узме једну голу девојку без ичега? Њихово религијско-материјалистичко схватање живота бунило се против тога тврдо и без премишљања и обзира. А њени родитељи се такођер бунили; истина, он је богат младић, али је пијаница и карташ; поред тога, може се предвидети да ће, кад му постане жена, постати суров и господар према њој; познавали су његова оца.

Но, после обостране дуге борбе, ипак дође до њихова венчања. Сада, већ одлучено, она је са пријатном језом очекивала његова грљења, чак и његова насиља, јер га је волела, дивљег и пустог. Та уздржана жеља код њега је већ била до усијања, и код куће је лупао, сваћао се због одлагања ради неких обичаја. Отац девојчин, врло трезвен и човекозналац, захтевао је да се при венчању унесе у уговор да је половина имања његове ћерке. И на то су пристали, јер већ нису могли противити се, ма да им је било као да им секу комаће тела.

Они су и живели у раздраганости неколико месеци, чак годину. Но, засити се најзад, утоливши жеђ непостижним сластима, те му поче бити досадна и навикнута, и осврtао се за

новим женама. Осећао се преварен, био бесан што се дао увући у овакву обавезу, но није могао ништа, само је постајао паша, заповедник и сваћалица. После многих других жена, засићен, он се ипак враћао са драгањем својој жени, ронећи у њу као у неки скривени извор и налазећи у њој тада ону некадашњу девојку за којом је био луд. Јелисавета га је у тим тренутцима још увек волела, примала га са раздраганошћу. Тада јој се роди и син, и она је имала шта да јој испуни живот, јер је дошао Светски Рат са својим пустошењима, померањем вредности, стања ствари, животних принципа. И њен муж оде у борбу.

Сада, далеко, она је у њему опет видела оног некадашњег младића, опколила му лик својим жељама и сновима, и за цело време рата очекивала га предана мишљу њему. Покаткад које писмо од њега, слутње далеких вихора, бриге.

Збивања и догађаји рата прохујали су даље од овога града, и рат стварно амо није ни допирао. У даљини се често чуло грување топова и крилатице су крстариле, војске су се повлачиле. Градом су ишли батаљони војника и групе цивила вичући мађарски: „Смрт Србији! Пропаст Србији!“ На балконима, говорници су палили ракетле заводљивих позивања на рат, на истребљење непријатеља и спасење отаџбине и културе. Србе су хапсили ако су били сумњиви, чиновнике и свештенике, вршили сваки час претресе, спаљивали књиге, на улици их вређали и као лајући злогласно викали: „Смрт Србији!“ Новине су доносиле вести о напредовању Средишњих Сила, о победи на српском, белгијском и руском фронту. Пролазиле су поворке заробљеника, одрпаних, црних и мршавих, које су показивали као комите и исмевали их на трговима; рањеници су испуњавали све јавне зграде, госпође су постајале милосрдне сестре, лечиле рањене, дочекивале војнике на станици цигаретама и пићем и флертовали с официрима. Људи су на улицама коментарисали догађаје, Срби су у потаји сањали о победи Срба и очекивали тај радосни дан када ће се после Албаније вратити снажни и победнички, скривајући то чекање за привидно покоравање власти.

Рат се збивао на свима странама света, допирући овамо само у далеким пуцњавама, у јурењу батаљона, у допирању рањеника, у одлажењу младих, па и старијих мушкараца на фронт, у запевањима и кукњавама, што су се редом чули у свакој скоро кући, за погинулим, и у безобзирној влади оних који су остали код куће и „борили“ се иза фронта.

Стоку и храну су реквирирали, људи су скривали све што су могли, остављајући се строгим претресима и страхујући пред узајамним издајама, а они што немају ништа гладовали су, чекали сатима пред трговинама с храном, са цедуљама, да добију парче рђава хлеба и намирнице. Оцеви отргнути у рат, породице животаре, гладују и падају од заразних болести, ослабљени, војне музике треште о победи, а ратни богаташи ничу као печурке.

Немачке, мађарске војске пролазе час победнички, час уморне и гоњене, певајући песме продатих стихотвораца, а из потлачених крајева стижу невероватне и језовите вести о кланьима, обешчашћењима и патњама оних које су онде нашли.

Онда се аустријска, па немачка војска, уморна и утучена, почела одједном повлачити опет преко овога града, остављајући за собом ствари, не хотећи их носити у бегству, одела, чоје, мазге и оружја, покварене аутомобиле. Пошто су многи на овај начин дошли до оружја, а и разилажењем аустроугарске војске, на неким местима, као одјек таласа Револуције у Русији и Пешти, појављивале су се на више места побуне сељака, са ознаком пљачке и освете. Биле су то гомиле што су се светиле онима који су живели не рачунајући с њима.

Када се изгубио и реп војске у бегству, одмах је наступила српска, победнички, измучена али снажна и запањујућом брзином. Одједном сви овдашњи постају одушевљени патриоти, једна раздраганост, певање химне и српских песама, грљење, чашћење српских официра и војника, пијанке и ручкови у огромним сразмерама, праве српске, са накићеним колима која вуку по осам коња и с момцима на коњу. „Сад је наша ера, сад смо слободни, нема пореза, радимо шта хоћемо, ми смо Срби, наша су браћа Кајмакчаланski јунаци".

Но, то одушевљење, та егзалтација у гомили, престаде полако; трезни и лукави интереси појединаца почели су хватати своје рачуне, борбе за разна места и положаја, а француска војска са Црнцима долази да запоседне ове крајеве као своју колонију.

Французи су испунили град. Официри су пратили у стопу сваку лепшу жену, дечурлија је ишла за војницима и почињала да натуца француски, црначки оркестри свирали су улицама егзотичне маршеве, спахије су пролетале на дресираним коњима као сраштени и вешти као мајмуни. Ноћу је било опасно ићи улицама, јер су ти Црнци што тако задивљујући меланхолично

певају насртали својим прашумским нагонима на сваку жену; дешавале се крваве туче око жена, и понека деца личила су касније на Црнце.

Официри су приређивали сјајне гозбе са шампањцем и овде још невиђеним јелима, и користили су се туђим госпођама. Главни командант њихов, париски кавалер, касно јутром уставши из кревета, излазио је у кошуљи на свој балкон и, зевајући, чешкајући се, поздрављао жовијално и лено пролазнике што му се клањају, осећајући се као представник цивилизованог народа у полудивљој колонији.

На великом пијачном тргу Французи су подигли велико платно и ноћу давали бесплатно јавне кино-представе. Оркестар војни је пратио, гомила се надимала, а војници и официри налазили су своје добити у младим посматрачицама.

Једног лепог летњег дана, после кише, када је ваздух свеж и чист да се у њему јасно ришу облици обасјани јаким сунцем завијени у трепераву игру, Јелисавета се била обукла у лепо одело. Са нежном голицавошћу облачила је свилене чарапе, са насладом, и дуго намештала одело, и изишла на обасјану улицу, пополне. Празник је био пун шетача. Налазила се са некадашњим пријатељицама, од којих су неке причале о француским официрима, финôћи им и галантности. Јелисавета је осећала нелагодност, ма да их је извињавала. „А ваши мужеви?“ „Та мани наше мужеве, као да и они не учине исто где стигну, као и ови војници. И жене ових војника су остале саме код куће, и оне грле некога, можда баш некога од наших мужева. А наши где све нису, по целом свету; неки грле Рускиње, неки можда Јапанкиње, неки се наново оженили, ко их зна“. — Јелисавета је осећала убедљивост тога, но ћутала је ипак, не одобравајући, васпитана по моралу брачне верности и вековним атавизмом да је жена човекова својина. „А ти, што се правиш као да не познајеш никога од кад ти је муж отишао?“ — гурну је плава пуначка жена једнога бравара, који је у Русији, „као да ти ниси жена већ кип из цркве!“ — Јелисавета поцрвене и узвикну: „Ја нисам изневерила мужа!“ Осећала је одмах да их није убедила и да је то узалуд; зато ућута, ма да су се другарице гуркале као говорећи: „Ех, знамо ми; нека, нека!“

У вече је стојала и она пред биоскопским платном. Чарли са својим незграпним ципелама, брцима и озбиљношћу батргао је преко предмета, догађаја, успевајући увек комично и не мислећи, постајући херој, не познавајући и не опажајући факта.

Ослобођени смех, као одах после многих година чаме и потиштености, извио се из свију плућа, смех који их је спајао све у једној раздрагапости. Мушкарци су се осећали сасвим просто и присно блиски женама и грлили се. Поред Јелисавете стојао је један млад француски војник, скоро дете, са детињскопаметним безазленим лицем, некако стидљив а ипак знајући све. Он је није дирао нагло, само је стојао близу ње, и код смеха или ганутости загледао јој се у лице сјајним од жеље очима. Додирнуо јој раме, па се смешио одмах бојажљиво-радознало и као за извину. Она се повлачила, погледала га строго, но немоћна да се срди осећала је у њему просту и вековима урођену финоћу, као одсјај оног духа француског који позлаћује често баш неотмено француске гамене и гризете. А било је нечег рафинирано наивног у њему, да је осећала према њему наклоност као према детету. Он је полако и молећим погледом загрли, наслони главу на њену. Она је озбиљно махала главом: „Немојте". Показивала му рукама да има мало дете код куће, и да јој је муж, исто војник, далеко. Показала му венчани прстен и махала главом. Он покаже на себе: „Etien", извади сат и покаже да он то прави код куће, покаже једну сличицу на заклопцу, једну благу жену: „ma mère".

Њена слабост, привржепост нормама и јавном мнењу, улили су јој страх да је неко не види и не разгласи, а она је баш хтела да остане верна мужу. Молећи и озбиљно погледа га, машући главом: не, не. Он се растужи, стојао је неко време непомичан, али одмах почео правити тако смешно очајне гримасе, да се морала насмејати. Да би избегла искушење, пошла је кроз гомилу кући, али је осећала да је он прати. Он је ускоро стигне и благо узме у наручје не пуштајући је. „Vous êtes charmante, ma mie. Pourquoi ne voulez-vous garder dans votre vie un beau et serein souvenir?„ — говорио је он својим језиком који она није разумела, али који ју је очарао. Очи, детиње ведре, изражавале су оне патње, оскудице, очајања која је претрпео тако млад у ово задње време, и једну жељу за чистоћом, за загрљајем ове лепе, просте и чедне жене, који би остао као светло острво у овим данима збрке и метежа. Мислила је на свога мужа који се потуца ко зна где, можда баш гладује или умире, који јој се сада чинио као херој и беспрекорни муж, и застидела се јако. Но, близина овог младића тако ју је збуњивала, мамила; кад је стисну чврсто у загрљај, није се бранила...

Враћали су се из врта, загрљени, мрачним улицама, већ скоро пред зору. Ноћ је одисала свежином и мирисима земље и биља. Ишли су полако, наслоњени једно на друго, у неком незаборавном миру и задовољству. Пред њима негде певао је један Црнац. Као пас што завија у ноћи, као прекидан и у широке таласе сливен јецај, са мирисом далеких тропских шума и сунчанога мора, текла је ова песма потчињене примитивне расе.

Дошли су у његову близину. Он је седео на углу, изишавши из крчме и, загледан у месец који се скривао у облацима, певао. Јелисавета је осећала неку мађију, неодољиву силу тога певања, тог тајанственог и страног ритма, привучена као погледом кротитеља змија. Но Црнац, видећи је, скочи, и у раздражењу мушкарца и дивљака насрну на њу, муцајући младом Французу: „Camerade, moi aussi, aussi vouloir femme". Од тог ближења похотног мужјака као грабљиве звери, Јелисавета крикну с ужасом. Етиен јој даде знак да се спасава. Поглед му је био пун захвалности за љубавни поклон и успомену, и давао јој је на знање: „Хвала ти, лепа незнанко. Понећемо собом ову успомену. А сад, спасавај се и немој се бринути за мене". — Црнац је већ пружао руке за њом, када Етиен стаде пред њега, заштићујући је и машући јој да бежи. Она је још стојала, не хотећи оставити свога драгана од једне ноћи али тако присног, но између Црнца и Етиена настаде борба на живот и смрт; чула је још и кораке што се приближују, и онда је побегла, не знајући да ли је младић њен жив или убијен, носећи у себи стид, тугу и осећање које ју је пунило непознатом срећом. Дуго још затим у животу сећала се она оног детињасто паметног лица, каткада питала се где он сад може бити ако је жив, или где лежи мртав, да ли га неко воли и има ли лепу кућицу са вртом где седи са својом мајком? Или се потуца као бедник?

Када је стигла кући, уплашена, грозничава и узбуђена, стојала је дуго пред собом пре него је ушла. Стари су чули кад је ушла, и значајно, намргођено и с прекором гледали је: дакле тако? Није се бранила, није говорила ништа, а и стари нису говорили о томе. Само су били дуго у ставу посматрања и вребања. Нису знали ништа поуздано, нико није ништа говорио о њиховој снаји рђаво, па су ћутали.

А онда, он, тај идеализовани Далеки, врати се после пет година рата, ровова, потуцања, заробљеништва и нове борбе,

као добровољац, кући. Био је мрк и сув, са великим незадовољством у себи и још већма насилан него пре. „Ја сам вам, драги моји, прошао све кланице Европе, где се гинуло као стока. Убијали смо један другог као псе, пљачкали и силовали где смо стигли и потуцали се овамо онамо да нам је доста за цео живот. Ја хоћу сада мир и покорност. Хоћу да ми се сада врати бар мало за све оно што сам претрпео. Да ли си ми ти била верна?" — упита је осорно и одлучно, он који је пре и сада мењао жене небројено.

Она је стојала непомична и бледа, са немим протестом. Хтела је рикнути: „Ја сам била верна!" Али се сетила младога Француза, и заћутала. Осећала је, ипак, да нема нико права да се у то меша, да има и она права на један свој, само свој доживљај, и да нема права да је узме на одговорност њен муж, баш тај човек. Урођена њена покорност и потчињавање општим захтевима и нормама, истина, држала ју је у својој мрежи, но овај пут је имала снаге да се удаљи сама пред собом из тих одређених оквира. Дигла је главу и мирно рекла: „Ако хоћеш, веруј, ако нећеш немој. Од тебе зависи шта мислиш о својој жени".

Он је гледао подозриво, дивље, са пригушеном мржњом што су они могли живети и уживати његова добра док се он потуцао, са љубомором да је неко можда поседовао ову жену која је само његова, и с грозничавим чекањем да је после тако дугог времена опет стисне у луди загрљај. Ова његова жена је сада сасвим нова жена, пуна неокушаних наслада.

Његови родитељи решили су ситуацију потврдивши да је Јелисавета заиста била добра, да га није варала и да немају да се туже против ње.

То је и он сам хтео да верује, чак и ако је сумњао, хтео је да живи у томе створеном убеђењу, и те прве ноћи проживео је с њоме све оне сласти које је годинама пропустио.

Но она, која га је из даљине чекала као неког животодавног човека и мужа улепшаног жељама, осећала је све више да она љубави према њему не осећа. Предавала му се сва, понизно и у сладострашћу у његовом снажном загрљају, али душевно све више туђа. Они су били отуђени још пре рата, а сада овај рат се иставио између њих, а он, њен муж, вратио јој се као потпуни странац.

Из ових загрљаја роди им се девојчица, Зорица. И сада, најзад, Јелисавета је имала садржину живота.

Но, ти загрљаји донели су јој још нешто. Преко свих бојишта и лежишта прешав, њен муж је у себи накупио све могуће болести, и не излечив се потпуно, кроз неколико година врате му се опет, и његова жена се разболи такођер. Стидљива и осрамоћена, она је ћутала док није од боли пала у несвест. Морала се оперисати. После тога, њен муж, не мислећи уопште да је он крив, био је стално незадовољан и у јарости због њене неосетљивости. Но, она је осећала према њему све више хладноћу и страх. Мислила је да је њена нестала женскост само гађење од мушкарца. Давала му се из дужности и понизно, но он је све више постајао разјарен њеном неосетљивошћу, и оне ноћи после избора, када му је отац имао напад а ћерка лежала болесна, он ју је одгурнуо и рекао јој да сутра иде из ове куће.

Јован Поповић

*Светозар Ћоровић**

Маја месеца навршило се десет година од како је (17. априла 1919., по старом) умро Светозар Ћоровић. Велики Рат од 1914.—1918., односећи многе генерације, читаве културе и моћне царевине, однео је и неколико лепих имена и заслужних представника наше књижевности. Један од њих је, несумњиво, и Светозар Ћоровић. Као и Алекси Шантићу, њему је судбина дала само ту сатисфакцију да види победу свога народа и пропаст старе, омрзнуте Аустрије, и да склопи очи. Треба се сетити да према другим националним и културним радницима наше епохе, нпр. Петру Кочићу, судбина није била ни толико наклоњена.

А Светозар Ћоровић је, од почетка овога века па до историјске катаклизме од 1914., био приповедач Херцеговине, онако као што је, у исто време, Кочић био приповедач Босне, Ћипико Далмације, Бора Станковић Србије. То је последња генерација наших реалиста, која је настављала рад Лазе Лазаревића, Глишића, Ј. Веселиновића, Симе Матавуља и Стевана Сремца. После промашених националних напора Србије и српског народа ван ње у шестој, седмој и осмој деценији прошлога столећа, после Берлинског Конгреса и Сливнице, — то ће рећи скупих жртава за горко искуство, — романтичарску егзалтацију у нашој књижевности заменио је скептичнији поглед на живот и појава наших реалиста. Лиричари су се затварали у себе; приповедачи и романари су спуштали поглед земљи.

Ту, у својој блиској околини, својој ужој отаџбини, у своме крају, они су констатовали исту кризу у животу малих људи, својих суграђана, комшија и познаника, као што су је раније видели у колективном животу и идеалима читавога народа. И

---

* Говорено на Комеморативном Вечеру, у сали Београдског Универзитета, поводом десетогодишњице од смрти Светозара Ћоровића.

они су, у сагласности са својим личним расположењима, и сасвим оправдано, налазили да је то достојно њихове пажње, и да — по речима својих једномишљеника на Западу — „писати историју оних који никада не би имали историје“ није посао мање хуман или мање достојан за једнога уметника.

И они су живот малих средина и историје малих људи сликали и приповедали с врло много интереса и врло много љубави. Из тога разлога они обично нису ишли даље од свога краја, или свога завичаја; зато је, примера ради, Бора Станковић остао приповедач Врања, Кочић једнога дела Босне, Ћипико уске далматинске обале, Ћоровић Мостара и његове уже околине. Отуда, даље, у њиховим приповеткама и романима немате великих људи ни моћних личности, ни изузетних, надахнутих или богом обдарених индивидуалитета. Њихови „јунаци“, то су „бедни људи“ Боре Станковића, далматински сељак кога сишу Ћипикови „пауци“ као што српског сељака експлоатишу Глишићеви „зеленаши“; то је босанска раја која стење под туђинским притиском у Кочићевим приповеткама као што српска сиротиња стење под домаћом реакцијом у Домановићевим сатирама. Једном речју, то су, у малим оквирима, слике модернога ропства у животу који никад није слободан и у друштву које је било и остало кастинско.

Један велики, разочарани романтичар француски певао је:

Ne me laisse jamais seul avec la Nature...
Elle me dit: „Je suis l'impassible théatre
Que ne peut remuer le pied de ses acteurs...
Je n'entends ni vos cris ni vos soupirs; à peine
Je sens passer sur moi la comédie humaine
Qui cherche en vain au siel ses muets spectateurs;“ —

што ће рећи, као што и сами знате, али што није рђаво поновити:

Немој ме никада остављати самога са Природом...
Она ми говори: „Ја сам неузбудљиво позориште
Које не може потрести нога његових глумаца...
Ја не чујем ваше јауке ни ваше уздахе; једва ако
Осећам како преко мене прелази људска комедија
Која узалуд тражи на небу своје нême гледаоце“.

Стихови су де Вињијеви; али је Балзак — као што је познато — дао читаву једну серију својих славних романа под општим именом „Људска Комедија“. Велики романтичар је осетио колико је Природа хладна и равнодушна према нама; а велики реалист је бриљантно и рељефно сликао „људску

комедију“ у вечитоме животу Природе. „Људска комедија“, међутим, није особито весела; и није, отуда, ни мало чудно што ни реалисти и натуралисти, поклоници Природе и стварности, противници заноса и илузија, нису врло ведри; а кад нису сиви и суморни, они нагињу хумору, подсмеху, каткад сатири, која опет постаје пријатна и хумана као онај осмех људи који посматрају какав „малер“ свога ближњег, и који је, по Шопенхауеру, тако карактеристичан за доброту и племенитост људске природе. Ко би се од срца смејао Домановићеву Марку Краљевићу, кад је по други пут био међу Србима, или Кочићеву Штрбцу пред судом, или Ћоровићеву Марку Гаћану у приповетци *Маркова Оставка* — тај не би давао одвећ убедљива доказа да има много срца, ма да му се не би могла порицати савршена природност.

Изгледа нам да ово неколико општих напомена о књижевном реализму није било сасвим излишно; јер кад је реч о Светозару Ћоровићу, мени се увек чинило да његово главно књижевно дело има све типске црте нашега реализма, и реализма уопште.

То дело су, ван сваке сумње, његове *приповетке*, којих је врло много, (око стотину), а затим четири романа: *Женидба Пере Карантана, Мајчина Султанија, Стојан Мутикаша* и *Међу Својима.*

Ћоровићеве приповетке (изузев можда само две: *У ћелијама* и *Јарани*), то су доиста, каткада само овлаш, понекад сигурном руком и маркантно, оцртане фигуре и типови једне интересантне друштвене средине и верно снимљени моменти из живота појединаца који су судбински везани за једно друштво које се осипа, рони и пропада, заједно са својим традицијама, навикама, схватањима и идеалима. То су, често, просте драме малога човека, уз то патријархалног, који нити хоће нити уме да се снађе у вртлогу новога живота, и кога тај вртлог, фатално, вуче дну. То је историја већ поменутог Марка Гаћана, послужитеља котарске области, старог и поштованог од народа, који себе сматра чиновником, „бехамтером“, јер уредно прима своју плаћу, као и пријестолник, и који је прави „господин“: јер нит' се плаши „неродне године, ни града, ни рђавих дужника;“ — и чија катастрофа наступа просто онда кад на место старог пријестолника долази нови, син његова непријатеља, кога Марко „зна кад се родио, кад је у школу иш'о“, кога је двапут избио што му је крушке крао... и кога Марко неће слу-

жити, па макар морао на улицу, и без пензије. То је Илија Госпавић, звани „Тртак“, кириција, кога погађа железница, која ће такође „гонити кирициски занат“ и оставити га без хлеба. *(Илијина Невоља).* То је резигнирани Ибрахим-бег који гине под својом кућом, својом бабовином, коју руши модерна регулација градских улица. *(Ибрахим бегов ћошак).* То је „Хаџи-Пипун“, у приповетци истога имена, муслиман, жртва алкохола. То је сиротица која умире Богојављенске ноћи, док јој синчић од седам година не спава, чекајући отварање неба и појаву Бога коме ће рећи своју највећу жељу: „Боже, да ми оздрави мајка!“ *(Богојављенска Ноћ).* То је Омер-ага који напушта отаџбину и путује у Азију, јер неће више да трпи „да се каурин испред њега шири и господари му“. *(Омер-ага).* То су сукоби јадних, опскурних људи у приповетци *Заборављена кућа.* Најзад — да бисмо скратили монотоноређање — рецимо кратко да је Светозар Ћоровић писао увек историје малих људи које је гледао и познавао. Карактеристично је, на пример, да се цела једна збирка његових приповедака зове *Моји Познаници,* а друга *Комшије.* Имена његових романа *Пера Карантан, Стојан Мутикаша* такође вам говоре да се не ради о сувише изузетним људима.

Ако у Ћоровићевим приповеткама и романима нема уметничке фантазије, у њима ипак има много просте лепоте, верности животу и неоспорне истине. Појмљиво је да у маси његових „цртица“, „слика“, „записака“, „приповиједака“ (како је он сâм називао своје радове) има ствари фељтонистичког карактера, површније рађених, доиста само овлаш повучених „цртица“ и не јако интересантних записака. Али насупрот томе, његова красна *Богојављенска Ноћ* може ући у сваку антологију наше прозе; а *Ибрахим-бегов Ћошак* је приповетка несумњиве снаге и природног, ненамештеног ефекта.

Кад је реч о једној приповетци, тешко је наводити примере, јер морају бити прилично опширни, или сасвим недовољни. Ја ћу покушати на овој последњој да нађем неку средину: и свратићу вам пажњу на диалог између Ибрахим-бега, — некада моћног и богатог, чијега су оца царем звали, а који је најзад сасвим осиромашио, имајући од целе бабовине само једну стару кућицу, један ћошак — и инжињера који хоће да тај ћошак сруши:

— Ја сам те тражио да те запитам за нешто... Чини ми се, ти имаш једну кућу...

— Кућицу, — поправи Ибрахимбег, усудивши се да макне рукама и да их, у знак покорности, сложи на пâс.

— Да, да, и то је на главној пијаци... Онај ћошак, што се наднио над улицу, твој је?

— Мој, — одговори Ибрахимбег некако јаче. И, с неким поносом, подиже главу и, чак, погледа у очи инжињеру.

— Мој, мој, — потврди и опет. — То ми од бабе остало...

Инжињер заклима главом.

— Штета да ти није остало ништа више, — осијече. — А ја сам те звао да те запитам: пристајеш ли ти да онај ћошак откинемо?... Он је доста стар, а није ни лијеп, а смета...

Ибрахимбег се стресе.

— Да откинете?

— Да, да, — дочека инжињер. — Велим ти да смета... А ти нећеш ништа штетовати... Платиће ти се...

— Јок! — испаде Ибрахимбегу нехотице из уста.

И, као да се побоја од јачине узвика, брже боље спусти глас, умекша га и очи обори у земљу.

— Не може ми оно нико платит' — прошапта.

Инжињер завуче руке у џепове и поче ходати по соби.

— Смисли се, — рече. — Ја, видиш, дозвољавам ти да се смислиш...

— А шта ћу се мислит' — опет ће Ибрахимбег истим гласом. — Мог'о сам га давно продат', да сам стио... А ја сам волио и не ручат' и не вечерат', него га продат'...

И, не могавши да се савлађује, пусти срцу на вољу и крупне сузе полетеше му низ лице.

Настаје моменат кад Ибрахимбег осећа потребу да томе крупном, суровом инжињеру објасни своју историју и шта за њега значи тај ћошак. Тај напор је уродио само инжињеровим ћутањем. И онда,

„...што је инжињер више ћутао, Ибрахимбег је осећао све то више потребу да говори, да се изјада. Чинило му се да му ријечи неће бити узалудне.

Изненада инжињер махну руком.

— Доста! — рече. — Ако нећеш милом, оборићемо га силом. Ја нећу да она наказа квари нашу чаршију.

Ибрахимбег опет заниједи. Сузе му престадоше тећи и он глупаво погледа инжињера.

— Немојте, — рече опет, молећи.

— Ја сам каз'о, — осијече инжињер. — И оборићемо га сјутра... А ти... ако ћеш се противити... бићеш и из службе отпуштен...

И, ухвативши Ибрахимбега за раме, изведе га пред собу и пред носом му затвори врата".

Ви видите да су наводи који треба да поткрепе једну тврдњу врло тешки, кад је у питању приповетка. Ово је мали део једне приповетке која нема више од петнаест страница, па ипак је

навод, на овоме месту, доста дуг. Ја сам га ипак дао, јер мислим да сте могли запазити да ова епизода има извесне драмске јачине и рељефности; да бисте просто по речима тога диалога могли тачно описати и карактер старога, материјално и морално оронулога Ибрахимбега, у коме још тиња и на махове избије, као варница, достојанство његове куће и његових предака, и менталитет суровога окупаторског чиновника без скрупула и без традиција, који је званично и предусретљив и груб; само у том диалогу ви имате врло живу слику старога и новога друштва, и схватања, и начин опхођења, и односе њихових репрезентаната; психолошки, он је веран до детаља; приповедачки, он је жив и импресиван; у њему — ако хоћете — није ништа заборављено и ништа није сувишно. Само је истинити уметник могао тај диалог израдити до последњих, финих нианса у тону беговом и инжињеровом, увек органски везаних са сваким моментом ситуације, језиком који је апсолутно веран и каратеристичан.

Ја ћу само додати да је и други диалог — онај између Ибрахимбега и Грге, сина некадашњег беговог сеиза, који је некаква врста „извршног органа“ инжињерова — у моменту кад долазе да руше бегов „ћошак“, на истој висини и исте робустне, реалистичке снаге и утиска.

— Ти спаваш, оклепаницо! — узвикну Грга. — А не знаш да је инцилир наредио, да зором оборимо ћошак... Остарио је... Па хајде, узми и ти лопату и помози нам...

Ибрахимбег га погледа мрко, некако презриво и, први пут након толико година, пркосно изговори:

— Нећу...

Грга пљесну рукама, а избуљи очи.

— Ама коме ти кажеш, жалосниче? Мени ли кажеш? — дрекну.

Ибрахимбег лагано задрхта. Глас Гргин, познати строги глас, одузе му сву срчаност... Он се поче осврtати око себе, као да нешто тражи и, некако кроз зубе, пропусти:

— Не могу га дати...

— Ама је ли тебе инцилир пит'о? — запита Грга и унесе му се у лице.

— Јес'...

— Па кад је инцилир пит'о, зар ти смиш казати: нећу? Кад он каже да се обара, оборићу ја и ћаћину кућу... Ћа-ћи-ну, кажем ти!.. Ко си ми ти, па да не даш?.. Ниси мог'о одбранити толико имуће, а сад ову хрбину и крхољину да одбраниш..

— Није ово крхољина! — упаде Ибрахимбег, одигнувши главу. — Ово је беговска кућа и овди је твој отац...

Грга поцрвени и удари ногом о тле.

— За очеве не говоримо!.. Зар ти то смиш мени у очи, ти?.. А инцилир ми заповедио да обарам...
И окрете се аргатима.
Избаците ове ствари, па обарајте!

Мислим да би овај диалог могао заузето лепо место у свакој доброј драми која би имала за предмет сличан сукоб између два света и на једној историјској раскрсници; држим, чак, да тако успешно израђених диалога ми, на жалост, немамо на претек у нашој домаћој драми. Међутим, колико је код Ђоровића, савршено реалистички и сценски, дат тај сукоб између једнога кућића, — отменог, дискретног, који има осећање личног достојанства и у тренутку најтежег момента у своме животу, — и тога грубог плебејца, физички снажног, али духовно предестинованог за подлост и лакејство, коме је нека власт удељена и који се њоме размеће дотле док ужива ту милост! Колико је збијеног цинизма и језовитог, градуираног сарказма у простим речима тога Грге: „Ама коме ти кажеш, жалосниче? Мени ли кажеш? — дрекну;“ и колико жалосне подлости кад изјављује: „Кад он каже да се обара, оборићу ја и ћаћину кућу... Ћа-ћину, кажем ти!“ *Ма да су примери те плебејске психологије, те лакејске нискости и сурове подлости тако чести у друштву и животу, нарочито у нас, — ипак је потребан прави уметник, па да вам евидентну пројекцију вашега дуог али неповезаног искуства да на малој страници једне своје књиге и да вам измами узвик: О, како је то и сувише тачно.*

Нека ми је допуштено да кажем да је трагични свршетак Ибрахимбегов психолошки необично срећно мотивисан и ванредно ефектан у својој простоти.

Богојављенска Ноћ је другога жанра, али истовремено доказ да је њен аутор умео ући и у области нежнијих осећања, у психологију детета, да је умео осетити родитељску љубав према деци и дечју оданост према родитељу, и то опет без имало романтизма и огрешења о живот и стварност. Јер — то ваљда не би требало нарочито подвлачити — живот није *само* прљавштина, ни људска природа једноставно ниска и негативна. Постоје, истина ретко, моменти када се човек ипак уздиже, а живот бива лепши. Потпуно занемарити те моменте било би извесно огрешење баш према животу и истини. Велики реалисти то нису никад чинили. Чинили су натуралисти, на пример Емил Зола, који је то радио намерно и свесно, као искључиви и затровани шеф једне школе; али то није никакав плус него минус за уметничку вредност његова дела.

Срећом, Светозар Ћоровић није био никакав доктринаран реалист, и није форсирао идеје једне школе, или тенденције једне књижевне групе. То одсуство не једнога уверења него једне тенденције знатно доприноси објективној вредности књижевнога рада Ћоровићева. Он је уистини био савестан уметник, предан своме послу, са окренутим погледом на живот који је био око њега, и само са једним циљем: да његово дело буде верно огледало живота у коме је и сам живео и искуства које је лично стекао.

Радећи врло интензивно, и стално, као да је западњак, Светозар Ћоровић је дао врло велики број приповедака разноврсних мотива, тонова и боја. Не треба, дакле, мислити да су све његове приповетке сликале само суморне стране живота. Има, у његовом обимном делу, и ведрога, здравога хумора, као у малој скици *Сан Мехе Фењерџије* (нешто застареле по мотиву и начину обраде), има, још више и бољега, у приповетци *Божићна Плећка*, једној мешавини хумора и благе сатире на сујеверицу о гледању судбине из плећке божићње печенице. Ви се, можда, сећате тога живописног, интересантног Митра Глухаћа. Једнога Божића он је на оголелој плећки божићње печенице („веселице", како Мостарци зову печено јагње за Божић) приметио једну црну пегу, и знао је да то значи смрт. Помирен с тим да ће ускоро умрети, он невесело проводи Божић. На весела, грлата честитања својих познаника, Митар одговара расејано и утучено.

— Тхе, какав је белај? — запита Петар, који увијек при говору подмукло кијаше.

Митар потегну уздах чак од пета.

— Ништа, брате, — рече тихо, као да сад умире. — Ја ти нијесам више земаљски... Мени је суђено да вас оставим... Можебит' нам је ово пошљедњи састанак...

Сећате се да Митар, спремајући се за други свет, жели растеретити своју трговачку савест и да у том циљу прегледа своје тефтере и поправља рачуне које је криво склапао. Сећате се да се сиромах Митар, у бризи за своју душу, пропије, и да му се ћефлеисаном често привиђа смрт — наравно. А опомињете се и завршетка те занимљиве приповетке:

Митар још живи, једнако се нада смрти и, пијући, једнако се праштa с Мирком. Четири године су прошле од оног кобног Божића, но он једнако тврди, да плећка мора ипак погодити...

Занимљиво је, и не би се можда очекивало, али Светозар Ћоровић иде каткад, супротно од ових ведрих хумористич-

ких ствари, у правцу сирова натурализма, који по мало потсећа на неке приповетке Мопасанове. Таква је, на пример, она његова новела *На води*, нешто као илустрација чувене Золине „l'homme — bête", моменат сензуалистичке љубави човека и жене покрај леша једне утопљенице, и то за време док је женин муж отишао да нађе људе који ће сахранити леш самоубичин. Прича је, ма да није рђава, нешто одвећ драстична; али ни она, као ни други радови Ђоровићеви, не чини утисак ничега измишљеног и унапред срачунатог на ефекат.

Уопште, та непретенциозност и нетендециозност која се огледа на свима радовима овога нашег приповедача, та коректност и савесност која избија из сваке његове приче, па и оне најмање; затим очевидно одстрањавање сваке теорије, концепције или школе која би служила као медијум између живота и личности овога писца, — чине да укупно дело Светозара Ђоровића има знатно веће вредности но што се обично мисли, и да је он један од најбољих, чистих и аутентичних реалистичких писаца наше књижевности.

Ја се нећу задржавати на романима Светозара Ђоровића, јер бих морао употребити варианте онога што сам рекао о његовим приповеткама, пошто су врлине његових приповедака у исто време и добре стране његових романа. Мора се ипак констатовати да се те врлине у његовим романима мање виде. То није фраза, нити значи да њих у Ђоровићевом романима у ствари нема. То ће рећи, — као што је уосталом свакоме познато, — да је роман један крупнији и компликованији рад књижевности и да се за њега поред оних способности које су код Ђоровића изразите и несумњиве захтева још нешто, а на првом месту таленат конструктивне фантазије. Ми смо, међутим, видели да Ђоровић није имао много фантазије, фантазије ове врсте нарочито, — и зато његови романи, — и ако у епизодама често врло добри, — као уметничка целина дају слабији утисак. Ђоровић је био мајстор мале реалистичке приповетке, рађене врло коректно, у чистим линијама; и ја се не бојим рећи да ће неке од њих остати врло дуго, као обрасци наше приповедачке прозе.

Најзад, изгледа ми да ова комеморација не би била потпуна ако се не бисмо сетили драмских радова Светозара Ђоровића. То су његов *Зулумћар*, *Адем бег*, *Он*, *Тице у кавезу*, и друге. Али, иако популарне, те драме стоје испод његових приповедака и романа. Спадајући у тако звану категорију „лир-

ских драма", оне већ по томе нису драме у правоме смислу речи. Осим тога — по ономе што смо досад рекли — ви ћете погодити да Светозар Ћоровић није био лирски темпераменат. Међутим, само један изузетно јак темпераменат може у драму пласирати извесне лирске пасаже, па да утисак од драме не буде ослабљен но можда и потенцован. То је, рецимо, могао Алфред де Вињи, или Виктор Иго, или — да се вратимо својој књижевности — један Бора Станковић. Па ипак, и тада је још увек питање да ли баш снага тога темперамента неће прећи границе, убризгати у једну драму сувише велику дозу лиризма, и на тај начин шкодити чисто драмском и позоришном ефекту.

Мени се све чини — а има компетентнијих да то приме или одбаце — да су позоришна дела Светозара Ћоровића извесно повођење за укусом његове средине. Херцеговина је једна од најинтересантнијих наших области. Под врло старим и трајним утицајима Истока и Запада, поприште борбе многих религија, народа и раса, у њеном менталитету постоје чудне разлике и парадоксална укрштања. Херцеговци су најромантичнији и најпрактичнији свет. Они су дали окореле бунтовнике и искусне трговце, чудновату мешавину идеалиста и реалиста, знамените лиричаре и угледне прозатере. Бујица тога лирскога темперамента, изражена у поезији Ћоровићевих савременика, изгледа да је захватила и њега. Али он није имао ничега романтичног, и покушај са његовим лирским драмама промашио је.

То нимало не умањује његову приповедачку вредност. Он је све до данас остао најбољи приповедач Херцеговине, и његов књижевни рад неће бити никад искључен пред савесним историчарем наше литературе.

Сима Пандуровић

Лаза Костић

XIII (4)

Занимљива је, у ствари Лазина говора и његове књиге о Ј. Ј. Змају, моја преписка с Лазом, од које имам додуше само половину, његова писма, свакако интересантнији и значајнији део. И ја их овде, баш ради бољег познавања самога Лазе, пу-

бликујем у већим изводима, да се уједно види не само постанак и развитак те ствари, него и лепота и духовитост Лазиног писања, с тим пре што та писма нису нигде још штампана.

Писма су долазила свагда из Сомбора.

На мој неслужбени упит, да ли би се примио да у Матици говори о 50-годишњици песничког рада Змај-Јована Јовановића, пише ми Лаза 25. октобра 1898.: »О Змају сам исконципирао скелет. Нећу ништа написати, мислим говорити на памет (осим цитата), као што је Fr. Sarsey препоручивао да се држе „conferences". А доћи ћу, а. Б. д., око 30. новембра.«

2.(14.) III. 1899. »Кад ће бити Змајева прослава у Матици? Већ видим да се не могу извући, те да ја морам бити она жртва што ће је Матица принети Змају. Срећа што тај Змај нема зуба. Пре тога дана, дакле пре Ускрса, не мислим долазити у Нови Сад«.

Прослава је одржана 6. децембра (24./XI) и Лаза је говорио. Како? Познато је. Књижевни Одбор није могао а да Лази не искаже своје жаловање на говору, о ком је на дан прославе Матичин председник А. Хаџић рекао да је импровизација.

4./II 1900.: »Ја сам се том колачу и надао. Е, хвала Богу! „И више ми је ђаво понио." Управо је теби ваљало пришити укор. Што ме хвалиш, кад знаш каки сам?!

»Ја увелико радим на писменом саставу мога говора. Имам већ, по мом рачуну, преко два штампана табака (*Летописа*), а тек сам превалио половину. Још имам доста до *Снохватица*. Јави ми, дакле, што пре, да ли се спрема *Летопис*, и би ли могао досад ући у ту свеску. И ако је много опширније — има неколико биографских епизода — ипак је сасвим на основу говора.«

7./II 1900.: »Решење, ма каква одбора, није непромењиво ни онда кад уђе у записник. Та и пресуда највишег суда може се изменити, када се суду објаве нове прилике које су му тада биле непознате. А кад решење није ушло у записник, онда „gar" (гар).

»Ја сам у свом одговору на „Изјаву" Ј. Вучковића био објавио да ће и зашто ће мој *говор* у *Летопису* бити, и ако у главном исти, у облику много већи. Јер његово мишљење нагонило ме је да натоварим много више примера и потврда за моје мишљење. Паја (Марковић Адамов, уредник *Бранкова Кола*, где је и Вучковићева „Изјава" изашла) (у том случају више неправедан) није хтео штампати тог писма, јер сам ја ту кате-

горично изјавио и понудио заклетву, да је највећа осуда протина просто неистина т. ј. да ја нисам рекао да је она „дивна“ — 2 пут штампана — песма у *Снохваштицама* „Кроз бурму“ — *плагијат.*

»Према том не могу никако пристати на незаписничко решење одбора, него ћу поднети Матици свој рукопис, ти о њему реферишу како знаш — ја не ћу нити могу захтевати од тебе да пливаш gegen den Strom т. ј. од Карловаца до Новог Сада — али ћу молити *да све што уђе у записник.*

»Разуме се по себи, да *Снохваштице* нећу и не могу „бренновати“ (изоставити). Ако одбор не пусти у *Летопис* моје расправе, може му бити. Ја тога „свеца“ као да већ назирем по „вечерњу“ твога писма.

»Јутрос у исти час кад и твоје писмо, добио сам главом од самога Јована Змаја кондоленцију.[1] Одмах сам му захвалио. Та измена поздрава била би Leckerbissen (наслада) н. пр. за *Бранково Коло.* Ал' од мене неће завезати, и ако се иначе не бих никако противио публикацији тих поздрава.

»Рукопис ћу ти послати кад будем готов са првом и већом половином — до *Снохваштица*; а то ће бити а. Б. д. до недеље две дана. Ти по томе већ можеш реферисати. Јер ако то прође, проћи ће и *Снохваштице* као масне; а запне ли то, запеће и оне.

»Надам се да ћу око 20. III (по новом) бити у Новом Саду«.

21. (8.) II 1900.: »Ево ти дотле, па Бог ти а душа ти. Видиш да још нисам готов ни са *Певанијом.* Свега ће бити, ако Бог да, бар сто таких страница (folio), дакле неких 6 штампаних табака. Разуме се да би ми најмилије било кад би могло изаћи у *Летопису.* Али ако никако не би могло, бар да знам и да имам црно на бело зашто не може.

»Мислим да имаш доста времена да реферишеш првој седници одбора (1. марта). Ако би ти ипак било кратко време, можеш га сазвати *ad hoc*, а сад само пријавити да сам ти послао *већину* рукописа, по којој се може назрети како ће бити цело. Јер ако довде не буде сметње уласку у *Летопис*, неће заиста ни сдатле. Јави ми дописницом да си примио рукопис«.

3. III 1900.: »Предлажем да Матица распише награду за најбоље решење питања: Ко је од нас двојице наивнији, ја или ти? Ако ти мислиш да сам ја тако „наиван“ био, те „озбиљно мислио, да ћеш ти тај рукопис моћи препоручити Матици“, онда ти ниси разумео ону алузију у мом писму, послатом уз рукопис,

---

1 На смрт тетке Лазине жене, доброг духа.

да „ја не могу од тебе искати да пливаш gegen den Strom, из Карловаца у Нови Сад“ и т. д.

»Мило би ми било кад би ми напоменуо *сйецијално* један од оних мојих „назора“ од којих ти желиш да „ја одустанем или бар да их ублажим“. Јер овако говорећи, уопште, не бисмо се могли никад нагодити. Још би боље било кад би ти покушао образложити ту своју жељу. Наравно да та промена назора не би смела ићи дотле да ја сад напишем да је бело што сам „тада“ рекао да је црно или бар грау. Ја нисам иначе тако тврдоглав да мислим да је оно непромењиво што ја напишем, Боже сачувај! ал' тек морам чути разлоге. Тако може лако бити да ћу што изменити ил' избрисати, ал' знам јамачно да ћу што шта и додати, биће паралипомена (допуна).

»Него најбоље да ти то отиснеш од себе, па да препоручиш одбору за оцењивача Рад. *Врховца*. Чини ми се да се он, од млађих, још понајбоље разумева у „стихотворству“. Разуме се да то теби не треба да смета да ми што пре пријавиш оне моје „назоре“ који ти се не свиде и зашто ти се не свиде.

»Ти се вараш ако мислиш да се ја „одупирем“ против „*йо-йуларносйи* Змајовине“. То би заиста било бадава. Ал' ја на то никад нисам помишљао. На част му, и с белим луком! — Ал' кажи ти мени, кад је још *йойуларносй* била поуздана мера праве, естетичне вредности какова песничка производа или песника?[1] То је могло бити само у некадашњој Атени. Мени је главно да кажем што се *мени дойада* у његову певању, па и што ми се *не дойада*, и да и једно и друго образложим. Нити Матица, нити ико други на свету може *од мене* тражити што друго. Ако сам га с једне стране покудио као досад нико, заиста га досад нико није тако ни похвалио колико ја. У најгорем случају, пребија се једно за друго, па квит!

»Ја сам данас на 70-ој страни, а још нисам готов с *Певанијом*, биће преко 100. Чекајући пријаву „беанштендованих“ „назора“, остајем вавек твој Лаза«.

22. (9.) новембра 1900.: »Ево ти сав рукопис о *Другој Певанији*. Сад га можеш изнети пред одбор, предложити референта и предати му досадашњи рукопис. Докле га он прочита, дотле ћу, ако Бог да, бити готов и са *Снохваштицама* и *Девесиљем*. Свакојако мислим да је прилично да ствар дође пред одбор *йре*

---

1 Збор за народно просвећивање и није уврстио Лазине Песме у списе које мисли народу, нашем сељаку, за штиво препоручити и понудити. Лаза, а још раније Гете, имају, дакле, право кад своја дела не урачунавају у т. зв. популарна.

него шīо би се навршила година мом онако одушевљено укореном говору«.

30. V 1901.: »Ја сам *свршио* своју расправу о Змајови и *īрегледао* рукопис. По напоменама фрагментарног референта више сам *додао* него што сам изоставио.

»Ја мислим да би се *одбор* најбоље уклонио са танкога леда на који га је навео референт, кад би ме бар два одборника (у име више њих) замолили да пред члановима одбора, *сасвим īриваīно, īрочиīам сав рукоīис какав је сад.* У том случају ја бих дошао у Нови Сад на 8 дана иза Духова, јавио бих одборницима да ћу — где било — читати од — рецимо — 5-6 сах. после подне сваки дан, па ко хоће нека дође. Могли би доћи и чланови *књижевног одељења,* у опште књижевници који за то разбирају. Одборници би имали прилике да прибележе све што им треба, да не би опет судили на памет, као отоич, него да знају о чему суде, en connaissance de cause.

»Да ли ће одбор после цео рукопис наново давати коме на оцену, да ли истом или другом, то је његова ствар. Ја мислим да не би морао..... *Свакојако би морао īу биīи и Шиме.* Разуме се да би се читање објавило и у Карловцима«.

2. XII 1901.: »Велиш да ти је криво што у целини штампам оно о Змајови.

»Ама, за Бога, нисам ја никад био тако тврдоглав, а најмање сам се заносио да сам непогрешив. Ich lass' ja mit mir reden. Али нешто стоји и до тона. Ја мислим да је доста било увести у записник онај *укор* мога говора, па се ваљда могло мало више пажње обратити на овај рукопис, који је ипак нешто друго. Могло ми се предложити да ово или оно изоставим. Ал кад Врховац каже: Ово *мора* изостати, то је просто претераност, mit dem red' ich ga nicht mehr о тој ствари.[1] Друго си н. пр. ти. Ти би ми могао казати и таково што без увреде. Ал' ипак треба за сваки такав предлог неки разлог. Ако би дакле ти имао да ми предложиш какву крупнију измену, још није доцкан.

»У осталом, ја ћу и сам све још једанпут прочитати, па ћу по свој прилици где што *изосīавиīи,* ал' нешто почем и *додаīи.*

»Ипак се пожури са твојим напоменама — наравно у опште, јер за посебности морао би имати тај рукопис пред собом — јер ће се, ако Бог да, почети слагати пре Божића«.

---

1 Врховчеве извештаје види у *Раду и Именику Маīице Српске,* и то у извештају Књижевног Одељења и Одбора за год. 1901., стр. 89.. и за год. 1902., стр. 51.

17. (4.) децембра 1901.: »Ала би то било лепо!

»Помисли само, после 50 година! Ја на небу међу мученицима — јер, ако ишто, такав прегор, такав *Selbstüberwindung*, препоручио би ме у то друштво — а ти крај мене, још пречи од мене, јер твоја је мисао, *тебби* је управо више стало до мога *Seelenheil*-а, него до зајаза моје грешне срџбе — па гледамо обојица на земљу и густирамо како ће се мој рукопис, по мојој — твојој — напоконој жељи, извући из прашине памтивека и заборава, те отворити расправа да ли да се штампа или да се спали, или да се почем остави још 50 или 100 или 500 година на белом хлебу. А нама, разуме се, у оном рајском блаженству неће бити стало ни до овога ни до онога, него ћемо се само и том приликом анђелски насмејати својим некадашњим земаљским лудоријама.

»Али — es wär' zu schön gewesen, es hatt' nicht sollen sein.

»А ко је, бога ти, томе злу крив? Ко је том рукопису, том „срџбину детету" права *мати? Ма ти!* Ти главом, а да ко други? У теби се зачела прва мисао о томе.

»A propos мати: И опет си као мати, али она мати што пита сина Едварда: Warum ist dein Schwert von Blut so rot, Edward, Edw.? Зар ми ниси ти уклопио тај мач у руке?

»— Да, али не зато да га окрвавиш крвљу, ако не своја оца, оно старијег брата, него да му тим мачем салутираш.

»— Е, ал' мач је ђаво, као и пушка. Јесам ли ја крив што се преда мном створио змај и славуј, те ми се учини да је змај зинуо на славуја? Зар ми ти можеш замерити што ми је било пре ударити и обранити змаја, него не обранити славуја?

»— Ти си негда друкчије о њему писао и певао, а сад...

»— А кад је то било, бога ти? Оно о његовој педесетој? „Да л' те, побро, хвата сета...?

»— Да, да.

»— То је био онакав час. Тада смо се били нашли у једној „срџби", па ми је та била преча од срдње на његову змајску половину.

Ал' ако ти мислиш да је моја мисао о његовој *змајоби* поникла тек овом приликом, ти ниси прочитао, бар ниси проучио, ни оно мало стихова што сам их ја испевао о њему још давно пре педесет.

» — Она два стиха у *Певанији?*

» — Раније, много раније, још у шездесетим годинама прошлога века написао сам ја епистолу *Побри J. J.* Тада још није

било „Змаја“. Има у збирци мојих песама.[1] Ко ту песму прочита помњиво, наћи ће у њој клицу исте диспозиције према Змају — и он је тада био у *клици* — која се огледа у овом целом рукопису или, као што ти велиш, „одређена намера која се провлачи кроз цео рукопис, — жаљење што своје срце крза о јалову сатиру. Дакако да се од оног доба та клица веома развила у мени, ал' о његово се змајство све више отимало на штету славујеву. Ти си то сасвим сметнуо с ума, иначе не би могао рећи да сам ја „некад друкчије о њему писао и певао“...

» — Ипак је све то срџба, — мислиш ти у себи.

» — Рецимо да је срџба. Па шта? Ни у мојим жилама не тече вода. Ал' та срџба није толико на змаја — и ако и ње има доста, али је она зачињена и, рекао бих, потпуно накнађена љубављу према славују, — него је то срџба, заиста оправдана срџба на оне који ме нису разумели и који *неће* да ме разумеју.

»Кад бих ја пристао на твој предлог, то би била капитулација, не пред Змајем, већ према њима, пред његовим отрцаним кадионицама, којима ће навек бити милије његово змајевање од његова славујства. Ти ми тек нећеш то желити. Још сувише кад помислим шта је све зинуло на један рукопис за 50 година: ветар, влага, мољац, неглед, заборав и т. д.

» — Е, па, божја воља. Хвала Богу!

» — Хвала великоме! Ако је божја воља, штампаће се, ако није, неће.

»У осталом, ти ми јамачно то ниси ни предложио што си мислио да ћу ја то усвојити, него тек да можеш рећи: dixi et salvavi animam. То си постигао, и ево ти на то признаница.

»Како сам наумио прочитати рукопис још једном, — још га нисам ни прочитао целога, — молим те, пошљи ми препис и друге оцене Врховчеве. Злу не требало.

»У погодби сам са *овдашњом* штампаријом.

»Ако буде времена до пред Божић, шат што скрпим за Његоша.[2]

»Ово се писмо мало задоцнило због „нагомиланих“ парада и других јада.«

26. XII 1901.: »Кажи ми по души:

»1-о Јеси ли ти прочитао цео мој рукопис од речи до речи?

---

1 Прво издање год. 1873. и 1874.

2 *Песме*, стр. 411.

»2-о. Ако си га прочитао, сећаш ли се добро свих крупнијих места, наиме

»3-е оне поредбе између једне песме Змајовине и једне Goethe-ове, где ја у нечему стављам *Змаја више Гетеа?*.

»И које су те песме?

»4-о. Сећаш ли се шта сам ја све рекао о томе, како Змај у српско-турском рату није пошао на превијалиште — и шта ти мислиш о мом резоновању о томе?

»Тек иза твог одговора на та питања моћи ћу ти одговорити на твоје последње писмо. Јер ја бих морао свакојако знати, јеси ли ти то писмо писао сасвим *en connaissance de cause* или су то још потрагуше иза мога говора. А ствар треба да је начисто, бар између мене и тебе који смо у томе један другом, по невољи, жртве.«

20. III 1902: »Моја књига о Змају улази данас у слог. Alea iacta est...«

XIV

У својој књизи о J. J. Змају (стр. 230.) вели Лаза о себи и свом песничком раду: „Ја никад нисам био брзац. Оставим да се мало слегне, преспавам. Бива да прође и година дана и више година, док из каква догађаја не изникне песма“. Многи велики песници раде тако исто. У свом животопису *Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung*, а у 7. књизи, говорећи о свом боравку у Лајпцигу, вели Гете о свом раду: „И тако заче правац од којег се целога живота нисам могао удалити, а тај је, да све што ме је веселило или мучило и иначе забављало, у слику, у песму претворим и тако да са собом будем начисто; да исправим не само своје појмове о спољашњим догађајима, него да умирим и себе у својој унутрашњости. Тај дар није био ником потребнији до мени, ког је нарав непрестано из једне крајности бацала у другу. Све, дакле, што се од мене зна, само су одломци велике исповести, које допунити покушава ова књижица“. Ту исповест, иако збијеније, наставио је Гете у својим списима *Annalen*.

Узмимо Лазине песме, па ћемо видети да су такође „одломци велике исповести“, које је донекле допуњавао својим прозним списима, нарочито у књизи о J. J. Змају, у полемици с Љубом Недићем и с Богданом Поповићем, у чланку *Око Ромеа и Јулије*,[1] у чланцима *У Буковчевој изложби*[2] и *Зимушње*

---

1 *Летопис*, 243. и д.

2 *Нада* (сарајевска) за 1895. бр. 6.

глумовање Срп. Нар. Позоришта у Н. Саду.[1] Само што све што је ту написао није систематски приказ његова живота, него опет одломци, али ипак јаснији и стварнији него што су у песмама. А штета што није на приказ свога живота и рада обратио више пажње и што се није држао изреке талијанског кујунције из 16. века, Бенвелута Челинија (в. Гетеов превод), који тражи да сваки образован човек, нарочито ако је у јавном положају, или ако је литерат, треба већ у својој 40. години да прикаже свој живот и да писање затим настави. Па ако Лаза није тако чинио, он је своје песме у оба издања хронолошки штампао и обележио им, углавном, и годину постанка. Тако се онда ипак може приближно дознати кад га је који догађај тако дирнуо да му је посветио песму. Ако и не одмах. Само што је песма тек поетичан излив његова осећања, из којег се може наслутити шта му је стварна основица. Ипак је нешто, нека врста песничке кронике Лазина живота.

Али Лаза није онако ни стварао, а није подуже ни радио. Чим је осетио да у раду малаксава, напустио га је за тај мах, као год што га је прекинуо већ у првим тренуцима, чим је опазио да овом приликом запиње. Поезија му није била играчка, ни згодна прилика при чаши вина или у друштву с лепом женском. А још мање је био вољан њојзи кулучити. Озбиљно је, додуше, премишљао о предмету који му се за израду свидео. И тек онда кад је с предметом, с догађајем, био начисто, кад му се прохтело, сливао га је у облик који му доликује, пунио и китио га је, ненаметљиво, великим и лепим мислима, тако да нема реда у његовим песмама којим Лаза није хтео да каже што је проживео, у себи проживео, и да то каже значајно, самосвојно или баш и бизарно. Ту је црту уважавао и у других: „Мени је навијек мило видјети младога човјека који неће да иде утрвеним путем, ком баста одупријети се већини, особито у књижевним пословима".[2]

Ко је Лазу знао, разумеће те речи и знаће да је њему више стало до напретка и величине српске поезије него до могућности да ће га који од млађих можда претећи. Дабогме да није мислио ни веровао да ће га који наткрилити, њега у засенак метнути. Он је исповедао назор да „другачије писати, не мора бити одмах и боље писати". Најпосле, није било ни лако оне велике замисли песнички јасније и боље изразити

1 Ibid., бр. 17., 20., 21.
2 Ibid., стр. 324.

него што је учинио Лаза, иако нигде није истицао да је много читао и да много зна.

Први од млађих песника који је њему, а и нама свима, пао у очи, био је Војислав Ј. Илијић, син старога песника Јове Илијића. Не може се рећи да га је Лаза сматрао одмах испрва као правог и одсудног песника. Али с временом је Лаза све то пажљивије пратио Војислављеву поезију, док се није с признањем зауставио на целом Војиславу. Треба прочитати Лазину песму *Прерано*, па да се види како је о њему мислио.[1]

Остале млађе песнике читао је тек кад је случајно наишао на који њихов рад, обично уз оно његово „хм! хм! хм!" Једино песме Светислава Стефановића пратио је пажљивије, може се рећи нарочито. Он је са Стефановићем био у личној вези, па га је и његов рад више занимао. Како је, пак, о његовим песмама судио, није ми казао никад.

Лаза је симпатисао с модерном поезијом, иако ју је на свој начин приказао. Модерна поезија уопште не да се тако лако у везан слог ни спутати. Модерне мисли постале су и сувише компликоване, сувише критичке за подједнаку меру стиха, која се боље прилагођава простијим осећајима и представама. Тако компликоване, тако модерне мисли износио је већ и Лаза, и за сваку такву мисао нашао је и стих који јој доликује.

Он је полагано, приликом својих бескрајних, најрадије усамљених, шетња, стварао строфу по строфу, облик за обликом, дотеруjући и пилећи непрестано на свом раду, док најпосле није „замршаје срца свога" девао у одређен склад и облик, док са својим створом није био задовољан. Онда, и тек онда, узео је перо у руку, и свој песнички рад, док му је још свеж и у повољном облику у глави, бацио на хартију.

Тако је Лаза стварао песме, тако призоре својих драма, тако је преводио Шекспира, тако писао прозу, а све одмах на чисто, што ће рећи да свој рукопис није даље ни дирао, а камо ли да га је преписивао. Лаза је био можда једини књижевник који своје дело није по други пут читао и само коректуру тражио.

Није ли имао штогод „под чекићем" — реч Ђорђа Рајковића за књижевни рад, — Лаза је читао и опет читао. Тако је могао знати шта вреди он, један од најшколованијих и нај-

---

1 У реду је да кажем да је Лаза подуже осећао неку суревњивост према Војиславу. И кад год смо нас двојица о Војиславу говорили, редовно ми је, готово са замерањем, рекао: „Ти си га пронашао и први истакао!"

образованијих духова у Српству. „По знању језика и литерарној образованости стојао је Лаза Костић изнад свију својих савременика, песничких другова“.[1] Као такав, а поред урођене генијалности, могао је и схватити и савладати многоврсне научне и књижевне дисциплине, тако да је о њима био обавештен не тек само „да може такођер штогод рећи“. Па ако и није био енциклопедиста, оно што је проучио и знао, знао је тако да се могао и са стручњацима пустити у расправљање. Није ли о чему био обавештен, признао је одмах, — свакако отмена црта. Своју велику научну и књижевну спрему, своју широку образованост стекао је Лаза на изворима, проучавајући дела великих умова на њихову језику. То је могао он, који је потпуно знао француски, енглески, немачки и мађарски језик, а руски, латински и старо-хеленски имао сасвим у власти. Колико има људи, и на истакнутијим местима, који тако што о себи и приближно могу рећи, а у вези с разумевањем? А како је знао и како је имао у власти дух и облике свога матерњег, српског, језика, није потребно доказивати, упркос „филолошким пундравцима“, као што их је Сима Матавуљ једаред крстио. Он је тим финим инструментом умео по вољи и потреби располагати и даним приликама њим се играти и шалити, као каламбурисањем, до којег је манира дошао тражећи ванредније слике. Тако је и нашао да се српска реченица показује још обилатија за шалу и доскочицу од енглеске, те га понесе у раду све даље, „а ја се дигнем с посла пун уздања у неисцрпно благо нашег народног језика и верујем како ћу тим неодољивим оружјем да — рушим сваку незгоду“.[2] „Ваља прочитати његов изврсни превод Пандеката. Сваки ред показује стручњака правника... Какав диван, прецизан српски језик! Каква изврсна српска номенклатура са свима правничким нијансама!“[3]

Владајући тако тим чудотворним алатом, најфинијим на свету, могао је песник Лаза Костић сваки јек и одјек своје душе приказати и истаћи. Могао је нежне и узвишене нити свога песништва, полет своје душе и својих мисли, дух и оштрину својих досетака, у уметнички, у озбиљни облик сплести и слити. Лаза је био песник који је у своју поезију улио не само дубоке мисли, него их је и на отмен, господски начин приказао. „Л. Костић је аристократа у књижевности“.[4]

1 Радивој Врховац у *Бранкову Колу*, 1908., бр. 1.
2 *Летопис*, 243., стр. 3. и 4.
3 Д-р Мих. Полит Десанчић у *Бранкову Колу*, 1919., бр. 49.
4 Р. Врховац у *Бранкову Колу*, 1908., бр. 1.

Чешки писац Д-р Јосиф Карасек[1] искрено признаје да се у свом првом напису о Лази, у Гешеновој збирци, *Slavische Literaturgeschichte*, повео за Недићем и не читавши Лазине песме. Доцније, кад их је читао, дошао је до сасвим другог уверења, и своју грешку исправио је савесно. То чини и у овом чланку: „Лаза је велики песнички талент, човек силне ерудиције, дубоке културе као ни један српски песник". „Лаза је, слично Врхлицком, постао отац Модерне. Он је чисто национални елемент спојио с племенитом опште човечанском уметношћу".

Кад год се узговори о српским класицима, Лаза Костић неће и не може доћи ни у други ред, а камо ли да ће се смети одгурнути у који кутић. Већ као лирик биће у првом реду, а као драматик стоји у прочељу наше литературе. И као филозоф, нарочито као естет, стоји на висини те дисциплине.

Поезија Лазе Костића толико је пуна животног искуства, и збиље, да захтева мисаони рад да се схвати и присвоји. У свакој његовој песми треба тражити и *наћи* дубљи смисао и значај. Треба песму *изнутра* посматрати, у њу се ставити, удупсти, сазнати јој постанак и развитак, ако смо ради да нам се укаже сва њена лепота.

Милан Савић

Маргиналије

III

Андре Жид на видику

Разлог зашто је Милтон писао у оковима кад је писао о Анђелима и Богу, а у слободи кад о Ђаволима и Паклу, јесте тај што је био истински песник и од ђаволове странке, и не знајући то.

Вилјем Блек: *Венчање Неба и Пакла* (превод Д-ра Светислава Стефановића).

Један леш. Под тим немилосрдним насловом, неколико неумољивих младих људи издало је, године 1924., поводом смрти Анатола Франса, (нарочито поводом неизбежне и бестидне оргије ултрапохвалних, понизних и шупљих некролога које повлачи за

1 *Летопис*, 276.

собом смрт једног „великог писца"), један листић-памфлет, који је оштрим и озбиљним речима имао да жигоше све оно што је мртво и непримљиво у делу Франсовом, и више још у моралном положају његове личности, у основном смислу онога што је створио и својим животом зајамчио. Крик можда и који у професорским очима није никакав аргуменат, али крик дубоко оправдан, и у таквом моменту више но икада, израз једне нужности, у коме не треба никако видети неки ћудљиви, пркосни гест. Пуна смисла и богата последицама, потреба за јасним моралним опредељењем захтевала је тај изражај десолидаризације, ту манифестацију „одвојеног мишљења". *Један леш* је само пример оне јасности и чврстине које добија извесно одређено и неконформистичко гледање на животне и духовне вредности, кад узме облик једне заједничке енергичне, донекле скандалозне изјаве која погађа тачно. У овом случају, на пример, кроз ту негацију, у добар час, „поруке" Анатола Франса, долази до израза замашна и неопходна негација читаве једне упућености људске мисли, оне интелектуалистичке и стаклене једностраности која иде од Тена и Ренана до Анатола Франса и ту непоречно открива, у том бескрвном и немарном, немоћном скептицизму, своју неизлечиву јаловост. И, у *Једном лешу*, говоре: Филип Супо: „Немате шта да очекујете од једне меке и суве успомене. Свршено је". Пол Елиар: „Скептицизам, ирониja, кукавичлук, Франс, француски дух, шта је то? Широки дах заборава одвлачи ме далеко од свега тога." Дрие ла Рошел: „То је деда који је нешто уштедео, али нам оставља лоше имање једне ициције. Да смо имали само њега за свој живот, за живот и за смрт?" Андре Бретон: „Нека буде светковина на дан када сахрањујемо лукавство, традиционализам, патриотизам, опортунизам, скептицизам, реализам, и несрчаност." Арагон: „Све оно осредње у човеку, ограничено, страшљиво, помирљиво по сваку цену.... Одвратни лакрдијаш духа..."

Тако се они који су међу најбољим у читавој једној генерацији одлично одричу наследства једне речи која је била мртва још пре но што су се склопиле усне које су је изговарале. Ма колики да је број читалаца Франсових књига, може се тврдити да његова реч, са свима умилним модулацијама његове ироније, не налази више одјека; јер сасвим је споредан велики број читалаца, опште признање, и светска слава чак: у питању је примају ли они на којима је да искуство људске мисли, да смисао судбине, да појам слободе и величине човека пронесу кроз

себе и предаду сутрашњици, у питању је примају ли они, осећају ли потребу, привлачи ли их, морају ли да воде рачуна и о тој датој, за неке неприкосновеној, за њих можда непостојећој поруци, једног Анатола Франса на пример; или на против, могу ли сасвим пренебрегнути такве етичке, метафизичке или песничке резултате, или опсене којима је маскирано одсуство тих резултата, одсуство чак сваке дубље, коренитије тежње ка проналажењу, пренебрегнути, не опазити чак, осврну ли се у натраг, тај лик на видику прошлости, и у том случају употребити тај лик само као једно негативно поређење, и указати прстом на ту празнину на рубу хоризонта, на ту апстрактну шупљу пећину из које могу извирати, да изумру пред нашим ногама, само уски поточићи брзо сасушена мастила.

Прочитајте, ако хоћете, још једанпут ову дугачку реченицу. У њој се крије, иза њеног објективног смисла, мало једа што су две године мога дечаштва биле задивљене пред Франсом, и много задовољства што могу да се светим тој задивљености, тој обмани. Но *Један леш* је овде зато што хоћу да говорим о Андреу Жиду. Какве то има везе? Рецимо: перспективе ради. На том рубу хоризонта где се састају јучерашњица и данашњица, где се врши размена, смена и разрачунавање између двеју генерација, појмови као „велики писац", „признати ауторитет" итд., не играју никакву улогу. Као ни сентименталне симпатије. Историја књижевности са апотекарски поређаним књижевницима првог, другог, трећег... реда, са нумерисаним особинама великог, полувеликог, четвртвеликог, осминувеликог, песника, та историја књижевности, заједно са својом девичанском посестримом теоријом књижевности, где су исто тако нумерисани саставни делови „доброг укуса", — једно је; а живот духа је сасвим нешто друго. У том животу, за разлику од горепоменутог Анатола, Андре Жид је један фактор. Мислим да је сад потпуно јасно зашто је сасвим свеједно да ли ће кроз педесет година француски ђаци имати, можда, да бубају десет страна о Анатолу, а само две-три о Жиду. (Мањ ако се дотле не увуче ђаво и у безазлене стране уџбеника...) У Жидову част дакле, и да бих свео на праведну меру значај извесних отровних стрела које ће Жид имати да отрпи, извео сам као прву тачку програма једно мало „Сећање на Франса", и уместо за-

весе подигао већ мало пожутели, већ мало застарели папир *Једног леша.*[1]

За нове генерације није било ни говора, дакле о томе да се може преузети духовно устројство тог царства од хартије, где се у Епикуровом и у другим вртовима гаје пасуљ разума, купус „здравог разума", бураниja хипокризије, артишоке „рафинираних" и волуптуозних осмеха, мирођија ироније, ротквице површне старачке љупкости, и сва остала храна једног мисаоног вегетаријанства. Постојање свега онога што је тајанственије, оштрије, духовније, крвније, што се приближава битном и апсолутном, остајало је ван тих вртова. У француској књижевности, која је тренутно предео на коме посматрам одсјаје и метаморфозе те смене између генерација, они који су се родили мало пре или мало после овога века, умели су да чују шум поетске реке која је проговорила, одјецима Романтизма и Симболизма, кроз надахнуће песника као Жерар де Нервал, Бодлер, Лотреамон, Рембо, Маларме, или, међу мање познатим, Петрис Борел, Алојзиус Бертран, Шарл Крос, Жермен Нуво, Алфред Жари. У моментима преокрета

1 Пошто се надам да никада више у животу нећу имати прилике да се сретнем са успоменом на Франса, са заборавом на Франса, не бих хтео да се растанем од њега пре но што у неколико речи не наведем једно мирније и хладнокрвније објашњење Франсова значења и успеха. Бернар Фај, који ме иначе не интересује, тако да је појава његова имена овде само један код мене редак покушај непристрасности, у својој *Панорами Савремене Француске Књижевности*, каже за тог „патриарха званичне литературе" да је постао једна примљена установа, „као матура или килограм" и да за тај свој славни положај има пре свега да захвали свом повођењу за општим мишљењима, вештини којом је ласкао просечном укусу, добро руковођеној кариери, нискости своје маште, отворености свог незнања, и елеганцији своје празнине. То маторо умиљато јагње подсмевало се симболистима а радо примало да са њима 1891. подели њихов триумф; нападало Золу а цвећем засуло његов гроб; подсмевало се Академији а постало тип Француског Академичара; преобратило се у радикал-социјалисту када и режим (1896.—1910.); славило рат када је то било корисно а гнушало се рата када је то дошло у моду; и најзад, под старост, поштовано од буржоазије, делећи са њом њен новац и њене предрасуде, прогласило се бољшевиком да би и с лева потекло слатко млеко признања. Никада није наслутио ускост својих перцепција, педантна незналица која парадира са својом јадном ерудицијом; за Рембоа као да није знао, Малармеу се ругао, али зато уздизао Франсоа Копеа и Сили Придома као „праве песнике". Кроз Симболизам и Натурализам прошао је не видевши ништа; никада се није интересовао за оне који траже или проналазе; а својим насмешеним педагошким придикама ласкао је публици која је ту нашла течну глорификацију својих назора и своје лењости. Како ништа од свега оног што није схватио за њега није ни постојало, свет је његов врло прост, врло мали, без сенке и без новине. — Сем оне јагњеће метафоре, све ово дословно каже Фај.

духовног живота, излазе из мрака и почињу зрачити својим утицајем они на које као да је неко време било заборављено, док се статуе од гипса саме од себе троше у прах, јер их не одржавају ватрени погледи младости која зна да у њиховим ликовима неће наћи забринутост због проблема до којих јој је стало или гордост која би била још увек речита. Опроштај може бити саркастичан или разнежен, али растанак је неодложан: одлазећи даље, поезија не води са собом фантоме Хередије или Самена, Леметра или Сили Придома, па ни Верлена.

Међу онима које је та генерација, улазећи одмах после рата у књижевни живот, затекла у том пределу, избор је био брзо учињен. Спокојна буржоаска ћеретања једног Буржеа, једног Бордоа или једног Базена настављала су се у једном полумрачном ћошку пуном паучине, око кога су се скупљали многи верни и безопасни грађани; али то прашњиво посело није никоме сметало, па чак није ни смех изазивало. Са Баресом је ишло мало теже, али то је друга прича. Они који су били најпоноситији, најпаметнији и најнапреднији у младој генерацији, окренули су се ка онима чији утицај на развој своје мисли нису могли порећи. Тај утицај био је разноврстан, и доцније је можда дошао тренутак да се и њега ваљало ослободити, отрести, али је он био симптом да су на тој страни живи елементи раније генерације, они који ће за тренутак бити вођи. Један од њих, Аполинер, умро је на сам дан примирја, 1918. Од осталих, споменућу четири имена: Жид (рођен 1869.), Пруст (рођен 1871.). Валери (рођен 1871.), и Леон-Пол Фарг (рођен 1878.), о коме овде већ по трећи пут обећавам читаоцима ових *Маргиналија* један опширнији осврт. За Пруса, који је умро 1922., може се пре рећи да је за ових последњих десет година огромним таласима надирао кроз све шире слојеве читалаца *успех* његова рада, но што би његов идеолошки или поетски *утицај* на оне представнике данашње тридесетогодишње генерације о којима говорим, био очигледан. Саставни део његова, као и Валериова, успеха на жалост је и снобизам, који у овим данима бујно цвета, скупоценим цветовима луксузних издања, воденим биљкама које пливају по шољама чаја париских салона, и кактусима библиофилских берзанских спекулација.

Отворено признајем да су ти представници једног мисаоног покољења, према којима мерим важност утицаја једног старијег писца, у овом случају Жида, да су ти представници не они који представљају просечно расположење тог поколења, већ

напротив они који се налазе на крајњој оштрици његова најекстремнијег стремљења, наиме они (реч је о француској књижевности) који су већ више од пет година сакупљени под називом *надреалисти.* И да није мог апсолутног поверења у њихове концепције и намере, могао бих мирно рећи, и нико ко заиста познаје интелектуалну ситуацију данашње Француске не би то могао порећи, да су струје које су допрле до њих, до те крајње ивице, до тог челичног сечива којим, преко поезије, садашњост задире у неиспитано, у могуће и у поуздано, струје неоспорно карактеристичне, утицајне, нове и неизгладиве.[1]

Неколико од тих струја протиче кроз дело Андреа Жида. На месту где се видно мења правац једне реке, обнављујући своје воде новим притокама, он је био изванредно погодна личност да канализује и упути један део тих вода, да мутне и немирне тренутке тих речних преображаја осветли својом светлошћу, која је баш онаква каква за те моменте треба да буде: помало нејасна и сама, неухватљива, немирна и узнемиравајућа, час свирепо бела и бљештава, час тајанствено замагљена и неразговетна, час анђелски чиста и успокојавајућа, час демонски трептава и примамљива, искушилачка, изопачилачка. Свесна је код њега била та несталност његове мисли, та честа неодредљивост његова становишта, та игра између непомућености његових хришћанских причања, његове службе „добру" с једне стране, и оног кокетирања са „иморализмом", оног вирења кроз кључаоницу у собу где се ђаво развеселава својим психолошким опитима, оног „навођења младежи на зло" које му добронамерне и добромислене душе толико пребацују, с друге

---

1 Искоришћавам ову прилику када сам, случајно, један за другим споменуо снобизам подругљиво и надреализам са највећом вером и озбиљношћу, да учиним ову напомену. Један новији и мени доскора тотално непознат критичар, по имену Јосип Богнер, почео је често по часописима („Књижевник", „Пантеон", „Ријеч") да говорио о надреализму и објављује фрагменте из дела *Хрватско-српска књижевност од модерне до надреализма.* Дотични, који је изјавио да сам ја „обични језични жонглер и књижевни сноб", што је његово право и што не спада овамо, али што му ја нисам заборавио, расписао се о стварима које не зна, и за које је чудновато да га толико преокупирају кад налази да су припадници тих покрета „мали, ситни и незнатни" који су се „сакрили под сукњу свију мода, па шапућу оданле своје бесмислености као папиге", Надам се да ћу врло скоро имати прилике да се детаљније позабавим медитацијама овог неустрашивог судије, који преписује читаве моје реченице из једног чланка објављеног у Шимићеву „Књижевнику", не наводећи извор, и стављајући само неке речи под наводне знаке, као да је све остало његово, примајући дакле на себе моје „жонглерије и бесмислице", што је ванредан доказ пожртвовања и скромности.

стране. Свакако да је са извесним задовољством неговао ту двосмисленост свог моралног положаја. Свакако да намерно заварава траг, удешавајући да после једне своје књиге објави ону коју сад од њега најмање очекују: после сензуалних, библијски лирских, топлих, и патетичних *Земаљских Храна*, (1897.), саркастичну „сотију" *Рђаво оковани Прометеј* (1899.); па ничеовско-вајлдовског *Иморалисту* (1902.); а после девичанских и рајских „причања" као *Тесна врата* (1909.) и *Изабела* (1912.) — оне чувене и више но ишта унеспокојавајуће *Подруме Ватикана* ((1913.); па опет рајски белу *пасторалну Симфонију* (1919); или после свог „првог романа", компликованих руско-енглеско-жидовских *Ковача лажног новца* (1926.) — опет једно једноставно и праволинијско, смирено „причање" као *Школа жена* (1929.)...

Жид је тако рећи открио младој генерацији онај фамозни *немир*, оно неспокојство о коме се толико писало. Жид јој је помогао да увиди да ништа више нема да очекује од традиционалне етике, од јасне и просте, јер апстрактне, психологије, од пристанка на један уобичајени дремеж који се задовољава са усвојеним назорима о руковођењу живота. Кажем само: помогао; јер преко видика минуле су моралне, метафизичке, социјалне и песничке олује много замашније но што је литерарна пустоловина Андреа Жида, али је свакако и ова имала свој добродошли корозиван утицај, и она нешто нагризла основе оне велике рабатне кућетине коју би тако радо да очувају страшљиви привржености позитивизма, мисаоног робовања и опортунистичког прилагођавања и скучености.

О којој је то кућетини реч? Заборављајући већ мало на Жида, са којим тек што сам почео да се бавим, и то приморан околностима које ћу малочас рећи, па преводим ове Арагонове (опет! да, опет: шта бисте хтели, да сад мало прећем на оног пеливана Морана?) речи из године 1924., јер нема шта... ова хроника је сва у атмосфери те године, а одонда... А дотле?

Живео сам у сенци једне огромне беле зграде украшене заставама и дреком. Није ми било дозвољено да се удаљим од тог замка, Друштва, а они који су чували стражу дизали су на асури пред вратима страшан облак прашине. Отаџбина, част, религија, доброта, тешко је било разазнати се међу тим изразима без броја које они на све стране бацају у ветар. Ипак сам полако распознао њихова најчвршћа уверења. Она се своде на врло мало.

— — — — — — — — — — — — — — —

Али ти грбавци духа се не плаше да ће се пролазници из суј̌еверја очешати о њихову срећоносну грдобу. Они су владари света и тамничари ове ћелије одакле чујем њихово радосно певање и звекет кључева које тресу.

Каткада, ако се понеки посетилац тренутно забринуо чиме се бавим у том заточењу у које сам се, говорили су без ироније, повукао, ако је неко, не знајући да ли да сумња у мене или у самог себе, један час приступио оном необичном у мојој егзистенцији, брзо је при мојим одговорима у његовим очима засветлуцао стакласти одсев неверице. Како би могао да појми да не тражим срећу? да мисао постоји само у речима? Па ипак је каткад тај посетилац, понесен модом, и вером у снагу једне доктрине, издавао се на идеалисту. Тада сам почињао да схватам да сам опет имао пред собом једног постиђеног реалисту, какви су данас људи добронамерни, који живе на једном компромису између Канта и Конта, који мисле да су грдно напредовали кад су одбацили обично схватање реалности да би претпоставили реалност по себи, нумен, тај јадни демаскирани малтер. Овима ништа неће показати праву природу реалног, да је оно само однос као сваки други, да суштина ствари није никако везана за њихову реалност, да има и других односа сем реалног које дух може да схвати, и који су такође првобитни, као случај, илузија, фантастично, сан. Те разне врсте су скупљене и измирене у једном роду, који је надреалност.

Улога овог навода на овом месту је ова. Кажем да је и Жид својим утицајем допринео потпуном исељењу извесних људи из те тамнице предрасуда, ма да је он сам, у главном, остао ако не баш у самој згради, а оно бар у једном засебном ладњаку, декорисаном у сладострасном и оријенталском стилу *Хиљаду и једне ноћи*, али са наводима из јеванђеља исписаним по зиду. Својим излетима, својим шетњама, својим полуреченим саветима другима да беже, Жид је знао да ће и најбунтовнији, бар за неко време, подесити ако не своје животописе, бар своје сањарије, по угледу на његова шармантног Лафкадија. Лафкадио, данас већ класичан тип у француској литератури, родио се, као главни јунак *Подрума Ватикана*, године 1912., у блиставој љупкости својих двадесет година. Али његова права младост, живот његов изван књиге у коју га је Жидово перо спустило, протеже се у главном између 1917. и 1923. године. Тако бар кажу, сада када је његова цветна звезда помало увела на небу младићских идеала. Али је пре десет година (или ако хоћете за мене лично пре шест) онај дах слободног, невезаног, спремног на све живота којим га је Жид надахнуо, вејао и побеђивао сваку устајалу етику, по књигама, по срцима, па и по судби-

нама. Читаво једно сазвежђе различитих појмова кружило је око те фигуре коју је Жид са толико љубави донео на свет. Од Лафкадиа можда потиче тај појам који је толико значио у уобличењу једног модерног психолошког, и анти-психолошког, идеалног јунака: појам некористољубиве акције, дезинтересованог, безразложног чак, безузрочног чина, тог препуштања случају, тренутном надахнућу, тог задовољства да се нешто учини баш зато што нема никаква разлога, никаква мотива да се то чини. Оно што је Жид назвао „*acte gratuit*", и око чега се образовала читава литература и литературица. Затим појам оног душевног расположења које је потребно за такво делање, оне „*disponibilité*" човека који се не ставља на расположење једној одређеној ствари, већ који је у напред, својевољно, стављен на расположење, спреман да се препусти тренутном расположењу, тренутку, жељи. Као што је већ 1897. говорио у *Земаљским хранама:*

> Треба делати не *пресуђујући* да ли је акција добра или зла. Волети не бринући се да ли је то добро или зло.
>
> Натанаеле, учићу те ватреној преданости (la ferveur).
>
> Једну патетичну егзистенцију, Натанаеле, радије но спокојност. Не желим други одмор но онај уснућа у смрти. Страхујем да свака жудња, свака моћ које не бих испунио за живота, за своје надживљење да ме не муче. *Надам се,* пошто будем изразио на овој земљи све што је у мени чекало, — задовољен, — да ћу умрети потпуно очајан, *безнадежан.*
>
> —
>
> Натанаеле — јер немој остатати крај оног што личи на тебе; — немој *осташи* никада, Натанаеле. — Чим једна околина буде узела твоје обличје, или чим си постао сличан околини — она за тебе више није корисна. Треба да је напустиш. Ништа није опасније за тебе но *твоја* породица, но *твоја* соба, но *твоја* прошлост... Од сваке ствари узми само њен наук и нека их сласт коју од њих имаш истроши.
>
> Натанаеле, говорићу ти о *тренуштцима...* Је си ли разумео каква је снага у њихову *присуштву?...* Једна недовољно постојана мисао на смрт није дала довољно цене најмањем тренутку твога живота... И не разумеш ли зар да сваки тренутак не би добио тај ванредни сјај, да није тако рећи оцртан на врло тамној позадини смрти?

И природно је да се та књига која ватрено проповеда вредност тренутка, незаменљиву вредност једног, сваког, тренутка, његово преживљавање са жаром, и затим, да би се слободно могло ставити на расположење сваком другом тренутку, остављање оног што би могло везати, одвајање од оног

што би могло задржати, бегство, непрестано, узбуђено бегство, природно је да се та књига завршава саветом:

> А сада, баци моју књигу. Ослободи се од ње. Напусти ме. Помисли добро да је ово само *један* од хиљаду ставова пред животом. Тражи свој. Што је и други могао учинити исто тако добро као ти, немој учинити. Што је и други могао рећи исто тако добро као ти, немој рећи, написати исто тако добро као ти, немој написати. Вежи се у себи само за оно што осећаш да не постоји нигде другде но само у теби, и створи од себе, нестрпљиво или стрпљиво, ах! најнезаменљивије од свих бића.

Из те тражње за својом незаменљивошћу, из те сталне несталности, из тог васпитања себе кроз непостојаност, из тог истрзаног лутања за једним сложеним и противуречним смислом живота, из неговања те противуречности, потичу они скокови Жидове мисли са једног краја на други. Мото његових *Одабраних страна* (1921.) гласи: *Крајности ме дирају*, (Les extrêmes me touchent), парафраза оног познатог *Крајности се додирују* (Les extrêmes se touchent). Разумљиво да га је привукао енглески мистичар Вилјем Блек, и да је превео његово *Венчање неба и пакла;* може ли се наћи израза који би боље одговарао ако можда не дубокој Жидовој мисли, бар једној извесној легендарној фигури његовој, која му можда и смета, али свакако и прија оној „пакленој" страни његове природе. Није ли, замољен да да суд о самом себи, нашао за најзгодније да се опет извуче овим парадоксом:

> Да кажем шта сам? То је просто: од прилике противно од оног што мисле да сам. Али, ако бих то рекао, ко би ми веровао? Боље је оставити будућим читаоцима задовољство тог открића.[1]

Будућим читаоцима. Не треба мислити да су те две речи дошле случајно. (Жид у опште не ради ништа случајно. Што је доста чудновато за човека који је толико савета расуо о опуштању надахнућа у животу, о слободној игри човечјих способности и жудњи. Што је карактеристично за његову велику опрезност, обазривост, које као да нема у човеку који је објавио *Коридона* и *Ако зрно не умре*, о којима ће бити речи.) *Будућим читаоцима.* Са својом великом проницљивошћу, Жид је опазио да ће значај његове речи бити пролазан, буде ли писао само према захтевима просечне данашње публике. Није он тако

---

1 *Антологија Нове Француске Прозе*, (Кра. изд.) стр. 9.

наиван... Свакоме он може да пружи, разностраношћу његових моралних и естетичких преокупација, понешто од плена које је донео са својих непрестаних, мисионарских или пиратских крстарења. Али му је ипак највише стало до тога да *шраје:*

Питање, за мене, није: *како успеши?* — него: како *шрајаши?*

Одавно већ, рачунам да ћу своју парницу тек пред апелацијом добити. Пишем само да бих био *понова* читан.[1]

На другом једном месту (више од једног сата тражио сам тај пасус узалуд) Жид говори о томе како би волео да и у будућности, младић заустављен пред решавањем свога живота, може у његовим делима да нађе одјек свога немира, проблема својих. Да је у годинама одмах послератним Жиду необично било стало до тог свог утицаја на младе људе тад окупљене под безбрижним називом „дада" (данашњи надреалисти), те да је према томе оправдано моје одмеравање Жида, на овом месту, према тој перспективи, то се може видети из ових текстова:

Жид Арагону (1920.):

„Ваша реченица о *Пасшоралној Симфонији* чуди ме. *Не волише други део...* Треба ли то да значи да волите први?... Надам се чврсто да не. Нисам онда зашто имао да пишем *Подруме Вашикана...*"[2]

Андре Жермен о Жиду (1921.):

Сложан са својим дадаистичким ученицима, Жид хоће да буде само писац *Палудиа (Барушшина), Подрума* и *Прометеја.* Остатак његова дела више му или боље више им се (пошто га морамо побркати са том лудом и пријатном трупом) не свиђа; налазе да је све то гњаважа и пропуштају га нама као један начин да на лепак ухвате нашу простодушност и да нам се ругају.[3]

Жид Бретону (1922.):

„Ја имам да положим рачун тек после своје смрти. А шта ми је стало, пошто сам дошао до уверења да сам човек који ће имати највише утицаја кроз педесет година.

— — — — — — — — — — — — — — —

2 *Дневник Ковача лажног новца*, забележено 7. дец. 1921.

2 Часопис *Littérature*, септ. окт. 1920. (Бр. 16.).

3 У књизи *Од Пруста до Дада* (Кра., изд.) стр. 73.

„Верујте ми, све ће у своје време доћи: читајући моје одабране стране, видећете да сам поглавито мислио на вас и на ваше пријатеље.[1]

Истовремено, међутим, кад и те *Одабране стране*, које је пробрао сам Жид, тако да оне представљају оно што он сам жели да подвуче у целом свом делу, изашла је једна друга збирка његових одабраних страна, посвећена школској омладини, и где смисао Жидова дела добија једно сасвим добромислено, васпитно, безопасно обележје. „Кад бисте знали какву ја игру играм", правда се Жид. Компликованост те игре, мотиви те компликованости, који нису увек сасвим чисти (у том смислу да нису последица моралних скрупула, већ недостатка решености), извитоперност тих мотива, све то веома отежава једно директно прилажење Жиду, и једну одлучну интерпретацију његова становишта. Ретко је дело које је било подвргнуто толико различитим интерпретацијама, толико различитим оценама, не његове вредности, већ закључака који се из њега могу извући. При свем том, не може се рећи да Жид не пристаје на тумачења; на против, често изгледа смешан детаљним и важним коментарима својим, којима пропраћа сваки и најмањи потез своје игре шаха. Али та његова тумачења одигравају се на супротним странама истовремено, и дају често импресију да је раздор у његову духу вештачки култивисан, мажен. Тако је пре три године истовремено објавио ове две књиге: своје успомене *Ако зрно не умре*[2], и једну свеску религиозних коментара *Numquid et tu?...*[3] Обе ове књиге, уосталом, биле су већ раније објављи-

1 Андре Бретон: *Les Pas Perdus*, (Галимар, изд.), стр. 115. Жид је додао одговарајући на примедбу Бретонову, да му се чини непотребно да се Жид посвети нечему другом но ономе што је дао назрети кроз фигуре Лафкадиа и „Једног Немца": *Чудно је веома што ми кажете, ви имате осећај пропасти читавог човечанства. Разумем вас боље но што мислите и жалим вас. Као што смо пре неки дан говорили са Полом Валеријем: „Шта може један човек" а он је додавао: „Сећате ли се ванредног питања Сервантесова: „Како сакрити једног човека?"."*

На тој линији битних могућности једног човека праћен је Жид, на тој линији сакривања тих битних могућности напуштен је Жид. Ту се указује оно постављање извесних питања као основних, али и оно обигравање, као уплашено од последица, око тог постављања.

2 Заиста, заиста вам кажем: ако зрно пшенично паднувши на земљу не угине, онда једно остане; ако ли умре, много рода роди: Ко љуби душу своју изгубиће је, а ко мрзи на душу своју на овом свијету, сачуваће је за живот вечни. (Јован, XII, 24—25.).

3 „Одговорише му и рекоше: Нијеси ли и ти из Галилеје? Разгледај и види да пророк из Галилеје не долази. (Јован, VII, 52.).

ване, али фрагментарно, или анонимно, или изван продаје: о Жидовим уздржавањима, нерешеностима, или како би се то најзгодније могло рећи „факснама", може се много што шта научити и пажљивијим читањем само библиографије његових публикација. О другој од ових књига, *Господе долазим к теби као дете,* итд., за сада не водим бриге, али би прва захтевала детаљнији коментар, заглушивши оном својом скандалозном страном не само побожне јеванђељске глосе ове друге, но и многу коју Жидову књигу. Његове успомене наиме, и поред те његове одлуке да објави за живота оно што обично тек после смрти угледа света, не би можда дигле велику грају, да није оне отворености са којом говори и о успоменама на свој љубавни живот, који је, као што је уосталом цео свет знао, — те према томе и та његова отвореност нема заслугу једног бруталног разоткривања, већ само извесног поверљивог разлагања, о појединостима, пошто је признање било излишно, — имао облик чије идејно оправдање Жид налази у култури Грка, или у Шекспировим сонетима, а физиолошко у тенденциозном тумачењу зоолошких тајни, као што је то све врло дилетантски и за хетеросексуалног читаоца врло непријатно разјашњено у *Коридону* (1911., под насловом *C. R. D. N.*, анонимно, 12 примерака; 1920., анонимно, 21 примерак; 1924., потписано и у продаји; 1929., допуњено издање у негранченом броју примерака: интересантно, како оклева...). Не желећи да се на том задржим, скрећем пажњу на изврсне саркастичне речи којим коментарише Жидов „сулуди сциентизам" у *Коридону* (као и „подмукли лиризам" Прустов кад говори о инвертираним), један млад, помало једноставан али честит револуционаран писац, Емануел Берл, у својој недавно изашлој књизи *Смрт буржоаске мисли. Коридон* је комичан, али је животно сведочанство које налазимо на странама *Ако зрно не умре* од неоспорна интереса, па односило се оно на суво и нешто штуро протестанско детињство овог мемориалисте и моралисте, на симболистичне кругове у чијој атмосфери је започео своју књижевничку повест, или на Вајлда и његов пресудни утицај у кршењу Жидове протестански васпитане савести и хеленских, у сваком смислу речи, наклоности, и најзад на конкретне доживљаје његове сексуалне опредељености.

Поводом ове књиге, као што је често чињено, остало би још да се говори о сукобу душевног и телесног, што ме за сада ни мало не занима. Затим би се још дуго, врло дуго,

могло расправљати о свим тим флуктуацијама Жидове свести и савести, и најзад о његовој уметности, јер најзад не треба заборавити да је то све на једној артистичкој бази, што на пример јасно доказује његов скорашњи пут у Конго, одакле је донео свој путопис *(Пут у Конго*, 1927.) где налазе одјека његова етнографска запажања и извесна племенита индигнација на начин на који се третирају урођеници, али пре свега живописне нотације једне уметничке љубопитљивости, па чак и непрестана бележења о лектири на путу. Филм који је са тог пута донео његов сапутник Марк Алегре, потписао је и Жид, не одричући се ванредних документарних стилизација које овом филму дају сасвим други стил но што га обично имају документарни путописни филмови. О малој животињици названој Диндики, коју је Жид на свом путу добио од шефа Заоро-Јанга, али која је „у мојим рукама, каже Жид, умрла, без једног јаука, као дете које заспи", написао је он неколико разнежених страница, које су из луксузне ревије *Commerce* прештампане у још луксузнију засебну књижицу, са цртежима, на пет разних скупоцених хартија: старо-јапанској, јапанској, холандској, монвал, и монголфие...

Не треба преувеличавати његове заслуге. Лафкадио се данас већ вратио међу листове одакле је био побегао на кратак излет у свет. Жид је имао намеру да га васкрсне, да га лично уведе у ново друштво *Ковача лажног новца*, али је одустао, и тако сад међу многобројним младићима који се у том роману ослобађају, везују, компромитују и откупљују, решавају и разрешавају свој животни проблем, има неколицина на којима се види да су полубраћа Лафкадиова, чија се личност разломила и делимично пооштрила и сталожила у њима. Стваратељу Лафкадиову не ускраћујем признање да је те младиће извео бар из извесних породичних ћелија зградетине о којој говори Арагон, кога међутим разумем да сада зове Жида „гњаватором" (реч је на француском много јача, али непреводљива: emmerdeur) „који мисли да је Гете. То јест који би хтео да буде духовит." Не треба преувеличавати његове заслуге: извесно осећање безакоња, од кога бар неки тањи зидови оног замка прскају, пожурио се да откупи опрезним ограђивањем, ситничарским претензијама и неважним штикерајима. Својим „ослобођеницима" није умео, или није хтео да отвори ни видике једне дејствујуће побуне, ни оно небо надреалности које је иманентно нашој земљи, које је, као што каже Хегел, „на земљу доле пресађено".

(Овде се тек завршава објашњење које, испод Арагонових речи, почиње речима: „Улога овог навода...") Али бих и ја волео, као и сам Жид, да је он, уместо Лафкадиов, духовни отац једног Ставрогина, једног Ивана или Дмитрија Карамазова...

Ковače писане у шездесетим годинама сматра Жид као свој први роман. Његове досадање фикције разврстане су или у рубрику „причања" (récits) или, као *Барушшине*, сатира свега и свачега, о којој жалим што нисам говорио, *Рђаво ковани Прометеј* и *Подруми Вашикана*, у „сотије" (soties).[1] Природно је дакле да је Жиду, после толиког броја написаних књига, од којих ја овде ни десети део нисам споменуо, свој *ūрви* роман, сама та чињеница да пише роман била од првенственог интереса, тако да је то пре свега, и поред сложености описаних догађаја, личности и односа, — роман о роману, роман о проблему „чистог романа", роман о тешкоћама Андреа Жида да испуни услове које је себи за роман поставио. Централна фигура у роману је романар Едуар, који пише роман под насловом *Ковачи лажног злаша*, и у чијем дневнику можемо читати сва размишљања која Жид жели о роману да саопшти. На тај начин је истовремено Жид и уметнуо у роман критику тог романа, и у неколико се оградио од својих идеја, стављајући их Едуару у уста, одговарајући за њих тек упола. По свом обичају. Али му то није било довољно. Као његов Едуар, тако је и он, паралелно са изграђивањем романа, водио *Дневник ковача лажног новца*, то јест дневник о напредовању и метаморфозама свога романа, о размишљањима на које га наводи то изграђивање (Као да их нема доста у самом штиву романа! Колико околишења, колико задржавања, колико техничких напомена, још једном: колико „факсни"!)

Али због тог *Дневника* су и ове *шреће Маргиналије* постале овакве какве су. Јер иначе: откуда сад наједаред Жид? и откуда овај вашар, ове конфузне и непотпуне белешке о Жиду? Ево: превео сам *Подруме Вашикана*.. За тај превод треба предговор. За тај предговор треба читати Жида, о Жиду. За то читање треба времена. За то време треба *Маргиналије*. Природно је да сам мислио да за овај трећи чланак дам извесне одломке о Жиду, који уосталом доста добро може да игра улогу једне алке у ланцу записа о данашњој ситуацији духа у огледалу књижевности. Али ми се затим учинило много занимљивије

1 Сотија: француски позоришни комад из XIV и XV века у коме су све личности луде.

да уместо одломака једног предговора напишем један предговор том предговору, управо, пошто сам већ у Жидовим категоријама, један *Дневник Предговора за Подруме Ватикана.* Свде су дакле без реда забележена извесна опажања на која наводи тренутно општење са Жидом. Радовао бих се да је тиме то општење завршено, али ме на жалост чека још велики број Жидових „препричавања његових сваковрсних таштина" као што је добро речено у једном писму које ми је пре неки дан посаветовало: *„Немојте да вам се много допадају те таштине и да их чак препишујете.* (Што сам био учинио из лажне преводилачке скромности...) *Сравните Жидову малецну, мало мајмунску главицу, рецимо, са главом Милтоновом* (?), *и знаћете много ствари."* У том предговору ћу с муком објективно обележити Жида, који ме у ствари не одушевљава... Трагајући за податцима, по француским часописима од пре неколико година, заустављa ме све пре него Жид. Овде приметим један текст који сам онда читао, тамо други у коме такође нема Жида. Тада ме је ово или оно задржало. Било је летње вече, као и данас. Пре неколико година...

Великим делом, Жидова порука остаје у једном мртвом свету. Сува, жута, дрвена рука старости провирује из тог света, и гребе по хартији. Нису се зато жртвовали, спаљивали и горели, они који су пристали да и сами сагоре на рубу хоризонта, да би обасјали ону страну ноћи, и да би, захваћено њиховим пламсањем, изгорело ма и најмање оне суве траве која је нарасла до неба, стврдла се и закрчила видик, сува, жута, дрвена. Жид креше палидрвца, једно за другим, церећи се или стидећи се, а не верујући ни сам да ће и травку једну тиме потпалити. А притом, ма да кроз своје наговештаје и своја скретања даје на знање да је скроман али пламеноносан, добро пази да не опрљи прсте.

Марко Ристић

Етички одломци

Зар искоришћавати људе, као што препоручују неки безобзирни циници? Али онда би требало долазити са њима у додир, — а нема веће среће него једном заувек се отргнути из њихова домашаја.

Човек неизоставно треба, с времена на време, да се издвоји у крај где неће морати да потроши ниједну реч и ниједан напор, и где никакав рапави тон неће допрети до њега. А после опет у гушење, у интриге, у окршаје, — јер ваља имати извесну улогу у људској заједници.

Шта бисмо да нема пауза освежавања од безрадосних ситуација, и од натезања са људима, бездушно наоштренима противнас? А после једне коренитe поштеде душе лакше је изводљиво бити чврст, и понети се са узалудностима.

Из новоникле неке ћуди прохте нам се, каткад, да окушамо какво ће дејство имати наше пријатељско поступање са људима. Интересујемо се да ли ће просипање наших благих речи на окореле оставити уочљивије последице него што су оне које помиње Достојевски, кад говори о ономе староме ђенералу који се завлачио у све казамате, и расипао самилости заточеницима, а неки од њих га се, због свега тога, за двадесет година свега једном сетио. И после наше најпомирљивије размекшаности према људима, навучемо на себе само коју недотупавну епизоду више.

Није истина да може бити среће у недолажењу себи од ужурбаности и душевне распарчаности. У њима је само разривеност, грех и прљавштина. Мудрац уме на једноме месту да оствари себи тихи склад. А његове жеље сведене су на то да све буде умирено, и да се руља око њега разреди. Обдарени правим просвећењем не обмањује себе да је у спољњем свету занимљив живот; зна он да су бесплодне трзавице поређане пред његовим вратима, и да ће га дочепати чим напоље изађе. И зато хоће само засањеност, заћуталост и даљину од свега дисонантног. Хоће, понекад, и потпуну дивљину, па да брда заклоне видик, и одсеку веровање како још негде на земљи има грчења и пропињања. А и сам упорно ствара непрозирну тканину која ће га за свагда заклонити од небитних и површинских веза.

Осетити сву привлачност подмлађивачке оцепљености, значи постићи победнички преображај.

Најгнуснија врста људи: они што притешњавају. Некима није довољно што су своје границе загушили ништавностима; они хоће да се пресудно умешају и у распореде туђег времена.

Има их који као да су на свету само ради тога да пометају токове живота других људи. А најмање од свега један човек има права да на другу страну скреће пут свога ближњега. Кад би нас наша околина поштедела своје бриге и гоњења да пођемо за достизањем онога што она за срећу сматра, како би нам радосно било! Тако је етички оправдан човеков прохтев да буде слободан и лак.

Некога начини дивљом звери свест да никакве власти више над нама нема.

Главно је да нас насртања на нашу слободу сасвим не угуше, — а не можемо ни да очекујемо да нам побеснело разбијање таласа о нас неће однети половину снаге.

Морамо наћи начина да се истински измиримо са извесним неизбежностима, ма како противне нашој природи оне биле, и морамо умети да прилепимо безличну маску на наше болно искривљене црте. Је ли то недовршеност, или је размекшаност, што нас једнако рањави сигуран изглед да ћемо од спољњега света добијати само изливе непријатељства?

Та вечита неопходност заклањања и извијања! А живот би и без њих довољно страшан био.

Али егзистирање тражи огромно много опрезности, а сваки погрешан потез тешко нам се свети. Људи нису у стању да разумеју нашу отвореност, али ће зато бити сасвим способни да побожно задрже нашу лаж. Кад човек види како се злонамерно тумаче његове искрене речи и непосредни покрети, он онда изиграва са страшћу, и пази да ни у равнодушним приликама не испољи ништа из себе. Искрени људи су идиоти, неспособни за живот. Право име особине искрености јесте недораслост за схватање основне оне истине да смо немоћни да изађемо из свога ја, и да се сваки однос између два бића оснива на илузији. Плод поверљивости јесте безизлазно очајање, а слабост отварања себе најбрже средство за губљење сваког ослонца.

Шта нам друго остаје него скривање, кад се слободан замах на свакоме кораку осујећава, и кад се неразмрсиве последице нанижу после сваког нашег спонтаног излива, чак и оног најневинијег. Познавалац постојања зна да нам је коб таква да никад не показујемо оно што је у нама, него увек нешто друго. А тек кад смо у свима правцима пажљиви, људи неће бити у

стању да нас диаболично изненађују. Будном увиђавношћу и присебношћу, непрекидним прогресима у самоучауравању и избавительским лицемерним стилом обеснажује се, на магистрални начин, сваки опасни насртај.

Прво треба да поспемо прах варљивости око себе, па после можемо да поступамо како хоћемо, — све ће се свршавати у нашу корист.

Неизбежно наше определење: преметање из једне неугодне позе у другу опасну, или у трећу клизаву, или у четврту смешну, или у пету страну. А колико је све то напорно, то знамо само ми. Уз то, по некад очајну потребу осетимо да не учинимо ништа што ће бити туђе нашим намерама, потребу коју нипошто не смемо да задовољимо, ако нам је драг мир наше душе.

И доиста, требало би се угибати само кад унутрашње какво двоумљење настане. Оно познато тврђење да смо са сваким човеком друкчији, одаје, у ствари, велику нашу беду. Зашто се повијати, кад нико тај напор од нас не заслужује, — питамо се често. Али се после опоменемо да тако мора да буде, ради самоодржања. А, у истини, једино велико задовољење било би не распарчавати себе у несиметричне и ништавне комадиће.

И за укрштање мисли ваља имати отмености; не сме се другоме наметати лично гледиште, и не сме се оно проглашавати за једину непобитност. Трпељивост у расправљању одаје познавање оне првобитне истине коју су софисти утврдили: да је човек мера свију ствари. А кад то знамо, онда нам ниједно туђе тврђење неће упропашћавати нерве.

Али, кад је тако, зашто онда људи уопште говоре? Не само да се разумети неће никад, него неће бити у стању ни да саслушају један другог. Зато што свако има право, зато га нико нема, и неразуман је ако га тражи. Откровење је знати једном за свагда да се могу просипати речи колико се хоће, али да се казати и изразити неће ништа коначно.

Зашто људи траже сведоџбу о томе да су им становишта непогрешна? Ако већ имају преимућство да мисле, онда нека своја мишљења за себе чувају. То утолико пре, што свако наше убеђење, као и свако наше осећање, јесте, у крајњој линији, мистерија. Отуда је неизоставно промашен сваки покушај саопштавања онога што се у нама згомилало.

Ради чега дозивати на површину сгвари из дубина? Ти становници последњих или основних слојева увек се прерушени на светлост помаљају. Зато је увек узалудно заступати какву теорију и бранити какву тезу. Постоји језик, као такозвано средство за споразум, а ми остајемо увек подједнако одређени једни од других. А кад би се створио говор који би био потпуно адекватан изражај онога што се таложи у нама, како би се он морао чинити далек другима, а индискретан нама!

Колико велова ваља одвити док се до нас правих дође! Намештеним изразима заклањамо отисак душе на лицу. А ко зна шта све замућују наше речи!

Измена мисли и изношење онога што се осетило, — промашени послови. Говорењем се ништа не доказује, ништа не постиже. Свака елоквенција јесте ванилоквенција.

Уместо да се тискамо кроз неплодност расправљања и узалудност преговарања, треба, боље, да жудимо за оним што може да хлороформише.

Колико би наших разговора које водимо са разним људима могли да издрже етичку цензуру?

Име увек брутално упрости ствар; ствар може само да прелије име неодређеношћу. Имати згодну реч, спасава од лутања. Али у изражајно тек са великим тешкоћама могу да се салију одступања од осредњости и баналности. Отуда најмекша догађања, нужним начином, остају неизведена у спољашњост. Реч је грубост.

Ако желимо да наносе наше душе очувамо целе и неповређене, онда морамо да их запечатимо ћутањем. Јер онога истога тренутка кад се осећање изрази, изгуби оно три четвртине од своје неприкосновености. А кад се доживи пресудно нешто, човек занеми, забрави се и окамени; како би онда могао да производи речи о томе? Јад је крајњи ни притисак терета душиног сам не понети. Али тек изузетно јаки могу да поднесу да нешто зазидано и балзамирано остане у њима. Кад се преситимо несрећа што се фанфарама објављују, онда нам нису несносни још само они који су успели да остану непознати и недокучљиви. А има и ствари које својом страхотом заслужују само једно: да се преко њих прелије гробно ћутање.

Наше ћутање треба да буде као онемелост старих шума на чијем сваком дрвету велики слој маховине изгледа као сомот,

а о чију се свуд разливену замрлост немоћно разбијају весели гласови деце. Кад смо са свима појавама измирени, кад нас ниједан изглед не мучи, и кад смо јачи од свега, онда нас ништа више неће ломутити, нити одјекнути забуном у нашој тишини.

Сваки је недостатак везан са мање злих последица од онога у вештини ћутања. Зато све своје способности морамо да окупимо око „политике ћутања" која је најпрепоручљивија ствар, кључ за сваки успех и пут за достигнуће мира. А друго је питање колико се, уопште, исплаћује бити у животу где се не пролази без читавога система прорачунатости.

Поред неуморности нападача, још једина утеха остаје што, често, није довољно употребити сву огромну количину зле воље, па некоме доћи главе, него што су ту каткад пресудне и друге чињенице, из мање мрачних области. Исто тако, срећа је што чудовишта не пробијају увек кроз срце жртву у коју нишане.

Са највише жестине бацају се блатом на човека најмљеници који и не знају зашто управо то чине, али сматрају да кад су већ учинили некоме неправду, онда им је дужност да га и доврше.

Уништавају нас, кад виде да не могу да нас искористе, они што у нама гледају средство за постизање својих циљева. А инстинктивно држање себичњака према стварима и личностима из којих не могу да исцеде никакву добит за себе, јесте увек рушилачко.

Ко никоме не одговара, тај, разуме се, може да говори штогод хоће.

Љубазност неких људи има укус сахарина.

Негативни урођене отмености не праве бар грубе испаде; са њима никад не може да се доживи оно што може са људима чији су најближи претци били прости људи.

Неке незреле личности држе да је дата и садржина живота тиме што је дата његова форма, или да ће она, можда, пасти са неба.

У крупне заслуге уписује се човеку обично оно што му је пошло за руком голим случајем.

Изгледа да неке особе и своје болове производе хокус-покусом, и да се у вештини намештања рана разумеју као они средњевековни париски просјаци што су онако неочекивано изненадили Гренгоара, у његовом ноћном лутању.

Има људи који су непомични као статуе, све док им пакост не удели који покрет.

Познајемо своје интересе и туђе поступке, па онда, на један салтомортални начин, изводимо најласкавије закључке по себе, а најцрње по друге. Бржи смо од витлања страсти по уским нашим грудима кад треба друге људе да осудимо. Сама смо неумитност и неумољивост према другоме, а сама мекоћа и широкогрудост према себи. Слепи смо за своје недуге, или смо спрам њих болећиво настројени, и пристајемо да признамо некоме заслугу само ако је себи признамо много пута више.

Резоновања саможивости: кад већ неко мора да плаче, онда је боље да то чини други, него ми. А, на жалост, цела је истина да кад ми људима чинимо зло, онда они постају немоћни да га нама приреде. Ако ми својим непријатељима не дођемо главе, доћи ће они нама, — то је извесно. Зато се већина једногласно слаже с тиме да је целисходније да човек има друге у својој руци, него да они њега имају.

Разлог уображености неких људи јесте велика наивност којом они детињасто верују у своју неприкосновеност и у немогућност да ко дигне камен на њих. Чисто човек нема срца да их из те заблуде изведе.

Истински паметна личност не може ни да западне у претерано глупу ситуацију. Оно што је потпуно страно нашој природи, не може ни у какву везу са нама да дође.

Постоји једна капела Св. Михаила на острву Бреа у Бретањи. Верује се у томе крају да се оствари свака жеља, уписана у зид те капеле. И сви су зидови покривени тако кукавним, тако ситним, тако лако остварљивим тражењима. Зар људи нису у стању да достигну широк узлет ни у својим тежњама?

Има мрачних и непробојних глупака чију свест ни сва козмичка светлост не би могла да раздани. Што год они учине и кажу, то је ужасно. И живети тако, а не разумевати ништа! Тако глупи људи у стању су само да раде слепо, као машине.

Некад је лакше преварити паметне него ограничене људе, јер ови последњи су често овоземаљски неповерљиви. Али има људи пасивно глупих; поред њих се све може. Наиме, никоме не чине зла створови који не осећају интерес ни за шта, и немају никаква циља пред собом, сем да бесмислено иду по кућама и улицама, и да ступидно гледају испред себе.

Зашто нас људи лажу, кад их ми ништа не питамо, кад им ништа не верујемо, и кад их потпуно заборавимо, чим се изгубе испред наших очију?

Као песници, и лакеји и слуге се рађају, — њих прилике не производе. Кад такви рођени робови добију власт у своје руке, онда и најсамовласнији њихови поступци носе неизоставно жиг скривене понизности.

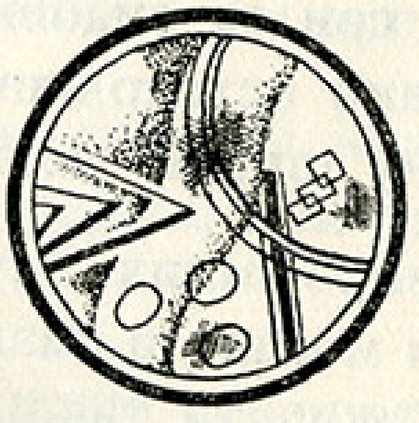
Постоји један посебан таленат ниткова да све, у магновењу, у своју корист окрену.

Људи су готови да од сто елемената од којих су деведесет и девет беспрекорни, а један једини рђав, зауставе свој подмукли поглед и своју ситничарску пажњу баш на том последњем.

Имамо међу својим непријатељима и мародере, који своју разорну делатност развију тек онда кад нам се све откотрљало у неповрат.

Кад чујемо бујицу оптужаба које наш непријатељ са речитим патосом и са свим заводљивим преливима у говору сипа против нас, посумњамо и ми сами у себе, и заборавимо шта јесмо, а шта нисмо. Како бисмо онда могли да се бунимо што равнодушни људи или чак и наши пријатељи нису били у стању да се отргну чари тих сиренских речи?

Д-р Ксенија Атанасијевић

Носиоци Француске Социологије

Социологија, — модерна, жива, свежа наука, која данас ужива велики глас и воли се у свима земљама, — може сматрати Француску као своју домовину: ту се она родила и ту је добила највише хране. Социологија је данас, благодареħи у главном Французима, постала науком.

Раније, док се сматрало да људи решавају о судбини друштва, да људи по својим ħудима управљају држављу и другим друштвеним заједницама; док је човек био центар целокупнога друштвенога живота, док је владао такозвани антропоцентризам, дотле социологија није могла бити тачна наука. Међутим, откад се увидело да друштво није само збир људи, само једна скупина личности, него да је то стварност за себе онако исто као што су засебне стварности минерално или животињско царство, од тада може бити речи о социологији као науци. То уверење, да друштво има своју одређену природу и да се управља по извесним својим одређеним законима, никло је први пут у Француској.

Овакво проширење детерминистичке идеје, која је дотле владала само у такозваним тачним наукама, нашло је одзива најпре код француских енциклопедиста у XVIII веку. *Монтескје* и *Кондорсе* први су осетили — наслутивши га више него што су га пронашли — нов закон по коме се управља људско друштво. Међутим, тек ħе у XIX веку доħи до пуног изражаја мисао да је друштво реалност, посебна стварност, са својом засебном природом и својим специјалним законима: *Сен Симон* први формулише закон по коме се управља људско друштво; *Огист Конт* удара темељ социологији као најважнијој науци и *Емил Диркајм* на крају XIX века проналази тачну социолошку методу и одређује границе једне сложене и необично интересантне науке, која се зове социологија.

Сен Симон

Ако почнемо од онога који је ударио темеље првог социолошког учења, од *Сен Симона*, морамо рећи и разлоге због којих је он дошао до својих идеја. После Француске Револуције, када су пали сви ауторитети, када више није остало никаквих свесатиња, требало је, и то је Сен Симон генијално осетио, људима дати неки нови идеал, требало је, како он каже: „обновити морално јединство душе", оно што је хришћанска црква одржавала целога Средњега Века, и што се наједанпут брутално раскинуло револуционарним пожаром. Обновити морално јединство, значило је пронаћи ново католичанство, нови Рим, новога Папу, значило је дати формулу нове религијске дисциплине, санаћи нов ауторитет који би дошао на место старога што га је сачињавала црква. Ако Сен Симон, у свој својој претенциозности племића, који је сматрао да у својим венама носи крв Карла Великог, није ипак могао прогласити да је он Бог којег треба обожавати, он је тражио, нарочито на крају свога живота, да људи у њему виде бар новога Папу који је „викар божји". Сен Симон, рођак писца славних *Мемоара*, Сен Симона из XVII века, и велики сењер свога доба, охол на своје име, још охолији на свој гениje, сматрао је да је он управо одређен да донесе нову реч и да као Мојсије са горе Синаја проговори човечанству и објави нов закон по којем одсада треба живети.

Уверен у своју мисију, Сен Симон није презао ни од каква средства да ту мисију оствари, и са чуђењем је слушао презирне одговоре од публике која није могла схватити величину његова месијанизма. Обраћао се цару Наполеону, краљу Лују XVIII, свима великанима овога света. Покушао је да удружи све научнике светске и на тај начин створи онај Европски Савет који ће узети на себе да организује свет и да створи тај нови ауторитет о коме је говорио и коме би он био оличење. Сен Симон тај нови ауторитет налази у науци, и зато је он претеча модернога позитивизма који ће испунити XIX век. Наука, то је ауторитет који треба да замени цркву. Наука треба одсада да испитује друштво онако исто као што је до јуче испитивала минерале и биљке. Она треба да дође до свога пунога изражаја у испитивању друштвене анатомије и да се на тај начин створи цела једна наука, „друштвена физиологија", како је он зове.

У тој идеји, да наука треба да води свет, Сен Симон види нешто врло прецизно, нешто врло одређено, и у његовим ми-

слима о томе нема никада лутања. Он каже: „Једно је несумњиво, а то је да човечанство напредује, да прогрес постоји, и није у нашој власти да социјалне феномене зауставимо онако исто као што не можемо зауставити нашу планету у њеном окретању око сунца". Сен Симон ће тражити закон по коме иде друштвени прогрес, и тај закон он ће наћи у једном великом природном закону откривеном пре њега; то је Њутнов закон гравитације. Због тога, Сен Симон ће захтевати да стане поред Њутна, и да буде за *социологију* — реч коју он није изговорио, коју је тек Огист Конт пронашао — да он буде за „друштвену физику" оно што је био Њутн за физику и математику. „Закон гравитације, каже он, који је тачан у природи, исто је тако тачан и у друштву".

Међутим, друштво није наше дело, онако исто као што није наше дело ни природа. Те речи се први пут чују у историји човечанства; друштво овако какво је није наше дело, и због тога уместо што ћемо га опевати, посматрајмо га, изучавајмо га са истом пажњом и непристраношћу са којом испитујемо биљке и минерале. Људско друштво има своју прошлост, своју историју, и због тога наше испитивање мора бити историјско. Али да би историја постала науком, она се мора реформисати. И ми ту код њега наилазимо на идеје које ће доцније Маркс у својој теорији историјског материјализма учинити славним, али које налазе свој корен у филозофији Сен Симона. Он је рекао: „Наша је дужност не да мењамо правац друштвеног прогреса, него да испитујемо суштину друштвеног живота у прошлости и садашњости, да пронађемо правац којим иде друштвени прогрес". То је чисти Маркс: да пронађемо линију развитка. И тада, ходајући по тој линији, ми ћемо гледати да убрзавамо друштвени прогрес, а нипошто да га скрећемо лево или десно.

Поред науке, Сен Симон истиче други један идеал, други ауторитет, а то је *индустрија.* На тај начин, тај племић појављује се као идеолог XIX века, који је сав испуњен науком и индустријом. Поред идеала научног посматрања он је ставио *идеал рада.* Цео свет се дели на две класе: на оне који раде и на оне који не раде, на произвођаче — то је први пут да ту реч чујемо — и на некорисне, паразите. Радници, то су индустријалци (шефови), радници и научници; сви остали су паразити, а амо долазе племићи, војници, краљеви, свештеници и законодавци. Свет треба препородити на једном двоструком темељу, на темељу *науке* и темељу *рада.* Због тога

треба да се састане Европски Савет, састављен од научника, сопственика, индустријалаца и радника. И онда ће се наредити да сви људи раде, да сви буду произвођачи, или научници или сопственици или пролетери. Сен Симон је против демократске једнакости и апсолутне личне слободе. Трећа основа Сен Симонове филозофије, трећи идеал који он истиче јесте *љубав*, или, како би то правилније требало рећи, *социални морал*. Опште добро по Сен Симону идентично је са приватним добром. Човек може наћи само онда своју срећу ако ради на томе да буде свима добро. Тај морал ми налазимо код Огиста Конта, али исто тако то је чиста Сен Симонова тенденција. Нарочито пред крај свога живота, када је осетио да његова доктрина најзад треба да постане стварност, Сен Симон је сматрао да за своју зграду, поред два стуба науке и рада, треба да стави још један трећи стуб, љубав, који ће бити много приступачнији народу. Да би привукао народ, Сен Симон је сматрао да има да оснује нову цркву, нову веру. Он је пред крај свога живота написао једну малу књижицу под насловом: *Ново хришћанство*, где је покушао да на осећање, на лично одушевљење привуче масе које до тада нису никако прилазиле.

На тај начин, ми код овога човека, оца социологије, налазимо јединство мисли, а оно је у томе што науку ставља изнад свега, и јединство живота, у томе што је до последњег свога даха видео пред очима само једно, своју мисију. Тај човек, који је прошао кроз све професије: био племић са великом рентом, продавац вина, спекулант на берзи, трговац, банкар, радио све могуће занате, био је стално сиромак: „сиротиња је сваког дана куцала на његовим вратима". Но он никада није губио веру, јер је сматрао да има на земљи велику мисију.

Огист Конт

Међутим, Сен Симон није основао социологију, и ако је назрео, и чак можда нашао, њене главне линије. Њу је основао тек *Огист Конт*, његов ученик, може се рећи његов шегрт. Он је био много боље припремљен за свој посао него Сен Симон својим озбиљним научним а нарочито математичким студијама. Он је био боље опремљен да место револуционарне и негаторске филозофије XVIII века, која је све срушила а која, како каже Конт, „ништа није подигла", створи „позитивну" или „органску филозофију", и да место духовне анархије постави темеље за политички режим заснован на науци. Више

није у стању да води људе револуционарни дух. Он је добар да руши, а не да чува и ствара. Због тога је потребан нов ауторитет. Тај ауторитет су за њега *науке*, све науке. Ми већ видимо нешто прецизније, нешто јасније. Он не каже *наука* него *науке*. Друштво треба регенерисати помоћу *социологије* која стоји изнад свих наука, јер долази последња. Огист Конт, као и његов енглески савременик *Спенсер*, израђује клафикацију наука, а на крају ће ставити социологију. И док је Сен Симон положио основ социологије, Конт је дефинисао њене методе и одредио њене оквире.

По њему, постоји *статика*, која утврђује односе у једном моменту еволуције, и *динамика*, која представља саму еволуцију човечанства. Социологију такву какву је Конт замислио, хтео је он сам потпуно да обради. Међутим, једва је стигао за статику да да свој нацрт, а динамици је посветио две књиге строго класичке. Од детаља које је донео мало је што остало. Он је непрестано видео људски род као једну целину, говорио је о *једном човечанству*. Касније ће доћи социолози који не признају да постоји једно човечанство, него тврде да постоји више људских друштава, више врста човечанства, као и више врста других друштава. Оно што ипак мора да се призна Огисту Конту јесте његово живо осећање *социјалне реалности*, и то што је науци дао циљ који она дотле није имала. Циљ науке је *људска срећа*. „Ја се бавим филозофијом науке, каже он, само у циљу друштвене обнове." 1822. год., док је био сасвим млад, радио је на томе и сматрао је за свој задатак да донесе нов духовни ауторитет, да створи један јавни дух, да одреди задатак интелигенције, да обнови духовно јединство и заснује породично и друштвено васпитање грађана. Он је сматрао за себе да има знања једнога Аристотела и политички гениј једнога Св. Павла. Он је био уверен да ће бити бесмртан и називао се првосвештеником човечанства. Као Сен Симон, и он је сматрао да има на земљи да изврши једну социјалну мисију. Зато нам се и појављује као пророк, са свом охолошћу једнога месије.

Када је имао 45 година, његов *Течај позитивне филозофије* и *Систем позитивне политике* били су готови, и социологија му била је потпуно заокругљена. Тада му улази у живот једна жена, и она доноси потпуно нов елеменат у целу структуру његове филозофије. Зато с правом каже један биограф за њега (1845. год.): „Систем се Контов заљубио, и

од те љубави биће великих последица". Клотилда де Во, млада удовица од 30 година, болешљива и фина песникиња, приближила се Огисту Конту. Он се у њу смртно заљубио, али она никада није била његова. Годину дана касније, она је умрла од грудне болести у његовим рукама. Међутим, све његове страсти, све жеље за њом као да су му ударile у мозак. Код њега се развила осећајност дотле непримећена, и удубела се у њему са његовим моралом. Тако је он дошао до религиозности чо-вечанства, која га је учинила мало чудноватим као филозофа али га је приближила народу. Као Сен Симон у старости, и он почиње водити рачуна о томе како ће се остварити његов си-стем, јер га никада није задовољавала филозофија за књиге: хтео је један систем за управљање друштва и народа. И он тражи елементе који ће прихватити његово дело, тражи своје верне који ће испунити његову цркву. Обраћа се првен-ствено радницима и женама. *Радници* и *жене*, то су основни елементи новога друштвенога реда. Несумњива је ствар да је пролазак Клотилде де Во кроз његов живот имао дејство да пробуди у њему једну људску симпатију, бескрајно велику. Али се не може рећи да је нова религија коју је љубав пробудила у њему убила његову активност. Религија се његова не претвара никада у чисту контемплацију, него га још боље упућује на акцију. И код Конта налазимо оно исто јединство које смо кон-статовали код Сен Симона. Само док код извесних људи као што је Мојсије или Буда или Гргур VII постоји јединство јаких који су успели да створе свој систем у животу, дотле код О-гиста Конта налазимо до 45. године јединство јаких мозгом, а од 45. године до смрти налазимо јединство слабих у срцу.

Прудон

Трећа фигура XIX века која даје свој прилог француској социологији, јесте опет један интересантан човек, Пјер Жозеф Прудон, мали типографски радник из Безансона. Већ у младо-сти, Прудон има врло оригиналне идеје; тако, у једном малом меморандуму који упућује Савету Академије проглашује да је сво-јина крађа. Он се везује за социологију због тога што ће, поред свега свога индивидуализма, поред свег егзалтирања људске личности, одавати велико штовање друштву, и што је сматрао да је „све изван друштва само химера и празна слика". Одиста, тај индивиду-алист сматрао је да човек треба да се утопи у друштво, јер је друштво организам који мора живети, и због тога му треба

дати сву заштиту. Друштво треба да буде свемоћно, каже Прудон, али да ни за часак не помрачи индивидуу. *Друштво је средство за усавршење индивидуа.* То је предзнак онога што ће рећи касније социолози: друштво ће бити велико само ако свака индивидуа буде потпуно развијена. Због тога треба да постоје колективне установе, органи као што су цркве, школе, позоришта, заједничке палате, али све оне да имају као задатак: пун развој индивидуе. Треба се борити за јавне благодати, али само ако оне буду синтеза, хармонија, целина. *Друштвена правда* је идеал који треба постићи, јер је то први услов за здравље друштвенога организма.

Још је код Прудона занимљиво да је као принцип друштвене и државне организације истакао *федералистички принцип* јер је сматрао да је друштво један организам, али да су и људи сваки за себе читаво једно друштво, и да у великом људском друштву постоји маса ситних колективитета, који су такође организми па и они треба да живе својим независним животом. Због тога не сме се допустити никакав државни притисак, никаква централизиција одозго која ће гушити живот малих колективитета. Прудон тражи да се индивидуе и мали колективитети пусте да живе, због тога што верује у друштво и његову вишу хармонију. Он каже: „Они који хоће да регулишу одозго не верују да друштво стварно постоји и да има своју унутрашњу кохезију. Ја који *верујем у друштво*, верујем да је оно једна велика хармонична целина, не бојим се да људима и установама дам пуну аутономију, и зато сам федералист.

Федерализам Прудонов није само политички, него је у главном социјални и филозофски. Он признаје да је за такво уређење друштва где би индивидуе биле слободне, и где би друштвени колективитет омогућио појединцима пун развој. За то је пак потребан висок социјални морал, и због тога је Прудон не само социолог, не само организатор друштва, он је исто тако висок *моралист*, и то не само моралист по форми и у теорији него највише у пракси, или, како би се то могло рећи, моралист у акцији. Прудон је претеча онога што ми данас зовемо моралном науком или науком о моралу. То је једна потпуно модерна идеја, и он се може сматрати као њен претеча, да не постоји један морал за сва времена и за све људе, него да свако друштво има свој морал који му служи као одбрана, као гарантија његове унутрашње кохезије, и због тога долази он као претходник данашњег великог француског социолога *Леви Брула*, који говори о науци обичаја

(science des moeurs) као о закону морала. По његовом моралу треба се утопити у друштво, и он је, идентификујући морал и друштво, претеча Диркхајма који каже да је „морални чин један друштвени чин", и да је сваки друштвени чин, ако је он заиста друштвен, — морални чин. Само Прудон, који тражи да се индивидуа утопи у друштво, не допушта да се уништи људска личност. Друштво треба организовати тако да колективна снага функционише не убијајући индивидуалну. Тако ће тај индивидуалист дати један потпун и хармоничан социјализам који данас излази на површину и нагло потискује у неколико земаља Марксов социјализам.

Од Еспинаса до Диркајма

Седамдесетих година, када се мало по мало уклањају ови творци француске социологије, појављује се једна идеја која израшћује из њихове мисли. То је идеја да су друштва природна бића и да људски организам има сличности, велике сличности са обичним физичким организмом, и чак — то је корак напред који чини социологија — да људско друштво има велике сличности са животињским друштвом; и због тога ће *Алфред Еспинас* 1877. објавити књигу под насловом: Les Sociétés animales. Он је код животиња видео сасвим примитивна друштва, где су јединке повезане једна за другу само материјално (*физички*), па ће доцније пронаћи виша друштва, где већ постоји психичка веза, док не дође до примитивног људског друштва, које личи на нека животињска, и из којега се развија данашње људско друштво. На тај начин социологија напредује као наука, али до Еспинас-а, па чак и после њега, она је сва више мање само у једном великом уопштавању. Скоро сви писци своде друштвене законе на један закон друштвене еволуције. О. Конт је основао социологију па је мислио да ће је сам моћи потпуно и израдити. Ту је његова грешка, јер се једна наука никада потпуно не да израдити, а нарочито не од једног човека. Постоји маса посебних питања, ограничених предмета који су солидарни међусобно, али да бисмо ту солидарност видели, потребно је да дубље загледамо. Потребне су за то две ствари: испитивати разне друштвене појаве за себе и онда бацити један општи, дубљи поглед. На тај начин, тим дубљим погледом, од неколико наука ствара се социјална наука или социологија. Тај корак, тај одсудни корак учиниће Диркајм и његова школа. *Емил Диркајм* је увидео да се ваља одрећи уопштавања, укупног обу-

хватања целога човечанства, и да целу социјалну стварност треба анализовати, другим речима да треба студирати поједине делове људског друштва, различите елементе и специјалне проблеме. Због тога, осећајући да не може сам тај посао да сврши, — без икакве пророчке амбиције коју смо нашли код Сен Симона и Конта, — да му треба сарадника, Диркајм окупља око себе читаву плејаду младих социолога, својих ученика и пријатеља, и они деле посао. Његова је заслуга што је видео потребу основне поделе у социологији. Рекао је: у ствари не постоји само једна социологија, просто зато што не постоји само један социјални феномен. Ми разликујемо у друштву *религиозне* феномене, и то треба да раде једни људи, док ће други испитивати *правне* и *моралне* феномене; а пошто постоје и *економски* феномени, једна група економиста треба да их студира. На тај начин ће се створити религиозна, правна, морална и економска социологија, па ће се касније јавити и друге поделе, и јавиће се естетска, *географска, лингвистичка* социологија. Велика је заслуга Диркајмова да је умео да види колико међу свима тим друштвеним дисциплинама има сродности, да учини напор и да види шта је њима заједничко, да баци једном речи онај дубоки социјални поглед који може да повеже све друштвене феномене. Он покушава да изради једну социолошку линију, али не сам, него заједно са својим сарадницима. Поједине друштвене науке већ постоје, само треба подвући њихов социјални карактер, дати им смисао, ставити их у везу, и показати њихову сродност. До Диркајма, науке су биле апстрактне, без везе са друштвеним животом, неповезане једна с другом, и без икакве социјалне идеје. Социологија је била празна, штура, без довољно садржине, без свежине и језгровитости. *Наукама дати социолошки смисао, социологији дати научну садржину*, — то ће бити његово дело.

После Диркајма, који је умро 1915. год., долази на катедру социологије у Паризу г. *Бугле*, који наставља линију Огиста Конта, и који је директни Диркајмов наследник. Бугле доноси и своје властите прилоге. Он сматра да треба и сам да се специјализује, и бави се историјом социјалне економије. У том погледу он изналази разне социологе чије теорије нису довољно познате или признате. Тако он данас рехабилитује Сен Симона, кога нико није признавао, али од којега су сви црпли. Он рехабилитује Фуријеа. Он износи на светлост дана Прудона. То је први део његова посла. Други део је да подвуче и нагласи оно што се

осетило код свих француских социолога, али што он нарочито истиче, а то су ове две идеје: 1) социолог мора бити у исто доба социјални борац, социјални радник и 2) од социологије до социјалне акције има само један корак.

Закључак: Опште одлике француских социолога

Када смо бацили тако један аналитички поглед на француску социологију XIX века, треба видети које су особине које карактеришу француске социологе. Да видимо, пре свега, шта је заједничко свим тим социолозима. Они сви *глорификују друштво.* Сви, па чак и Прудон, у суштини стављају друштво изнад индивидуе. Сви исто тако стављају друштво изнад државе: ауторитет друштва долази као морални критериум. Служити друштву, то је девиза новога социјалног морала. Они сматрају да је друштво нешто више него збир индивидуа које га сачињавају; да је друштво један реалитет, једна стварност за себе која постоји; која, затим, има у толико више лепоте у колико су појединци развијенији, али што већи број појединаца, баш зато да би друштво било што потпуније, лепше, савршеније. Обрнуто, појединци морају своје интересе потчинити интересима друштва и ставити се у службу његову. Тако Огист Конт каже: служимо другоме. „Vivre pour autrui", то је девиза целога његова живота. Он стално сматра да је његов посао на земљи да буде користан човечанству, да донесе лека патњама и боловима људскога друштва, да се индивидуе треба да утопе у друштво. Диркајм долази до тога да од друштва прави један антитет за себе. Бугле, најзад, узима култ друштва као своју девизу, и сматра за потребно да велики део свог живота посвети социјалној акцији.

Друга особина француске социологије јесте да сматра за свој циљ, за своје оправдање да омогући једну *друштвену реформу.* Докле у другим земљама социолози испитују примитивна друштва без обзира на садашње друштво, докле они навике, обичаје, право или морал појединих друштава испитују као што геолог испитује камење, дотле француски социолози траже у историји људског друштва путоказ за будућност човечанства. Тако се и могло десити да су француски социолози били претече толиким новим установама. Сен Симон први истиче потребу Европског Савета, и може се рећи да је он један од пророка Друштва Народа, после других француских писаца. Он тражи исто тако да се оствари један привредни савет: још једна установа коју нам је донео Светски Рат. Он је први предвидео професионални пар-

ламенат. Он је пре 120 година борац за феминизам и за пацифизам. Конт у својој филозофији истиче идеологију солидарности. Он је први доктринар кооперативизма. Прудон и Фурие дају формулу за организацију популарног кредита, за заједничку службу и живот модерних људи, који се данас остварује у пуном напону у Америци и у Европи. Најзад, Диркајм ставља друштвени морал изнад личног морала и друштвене интересе као критериум доброг делања. Прудон још пре 50 година проповеда корпораливизам и синдикализам, насупрот чисто политичкој и атомској демократији од које данас толико много патимо.

Трећа одлика француских социолога јесте да се редовно у своме практичном извођењу стављају на страну *социјално слабих.* Потчинити политичку економију социјалној правди, то је формула којом ће Прудон завршити своју критику политичке економије, и којом ће отворити врата једној новој науци која је *социјална економија.* Док је политичка економија имала да се брине како да се створи што више богатстава, ма по коју цену, — социјална економија, чији је отац Прудон, даје други принцип: стварати богатства, да, али и штедети људе, јер богатства имају један једини циљ, а то је да користе људима. И не постоје људи да би их сисала индустрија, него постоји индустрија ради људи.

Затим, сви француски социолози прокламују солидарност. Неки су дошли дотле да прокламују солидарност класа и да поричу постојање класних супротности, а сви траже *друштвени мир.* У Француској то се лакше тражи него у другим земљама зато што је она сва хармонична, разнолика и у исто време сва иста. Тамо је раздаљина између радника и његова послодавца много мања него на другим местима, као и раздаљина између појединих грађана. Зато се ту може више говорити о друштвеном миру, и није чудно да су француски социолози сви присталице солидарности. Они су чак сви, осим Прудона, који је био бунтован једнога момента, али ипак никада није волео оружану борбу, — сви су они противни побуни, и сви они проповедају да привилегисане класе треба да се одрекну једног дела свога богатства у корист потлачених. Они су против националне мржње и сви су за мир међу народима. Сен Симон проповеда универзалну асоцијацију коју ће носити пролетери и жене. Конт говори о универзалној сарадњи и о служби религији човечанства. Прудон егзалтује врлине мира, сиромаштва и рада, и проповеда смрт рату. Сен Симон на са-

мртном одру каже: „Сећајте се увек да се ништа велико не може учинити ако човек није страстан". Сен Симон никада није презао да тражи помоћ од других људи, али то је било свагда ради остварења његове мисије за добро човечанства. Огист Конт прокламује принцип: живети за друге. Прудон живи у беди целога живота и остаје непобеђен, одбија понуде и поклоне својих пријатеља. Око Диркајма се окупља плејада младих социолога.

У Француској *социјалност* и социологија често се меша. Одиста има везе између човека који се бави друштвом и онога који бране друштвене интересе. У Француској, људи су мање социјалисти; они су више универзални реформатори; они се мање одушевљавају за ствар једне класе него ли за добро људи. Њих све распиње страст јавнога добра.

Тако је Француска била свим својим особинама, и особинама својих првих духова, подесна да буде отаџбина социологије. Јер две су особине које треба имати до би се могло издићи до висине социологије. То је пре свега да се не робује никаквим традицијама, већ да се смело гледа напред да се *везује у прогрес*: Француска је ваљда једина земља у Европи која је до корена ишчупала старо друштво, коју не везују никакве традиције, и зато је она, упркос извесном свом конзерватизму, земља напретка. Други услов за развијање социологије је *вера и разум*. Французи су људи који имају страст простих и јасних идеја. Због тога није ни чудо што се социологија развила на француском тлу и што је ту нашла, и данас налази, своју најбољу храну.

Д-р Драгољуб Јовановић

Бугарски Земљораднички Покрет

Последњих седам година, бугарски земљорадднички покрет је у неколико махова изазвао интересовање наше јавности. Пре свега, год. 1918., у рушењу режима цара Фердинанда Кобуршког. Затим, год. 1922.—23., са покушајима да успостави ближе везе између Бугарске с једне, и Југославије и Грчке с друге стране. Али је врхунац запетости интересовања у Југославији изазвала крвава Голгота бугарског земљорадничког и

радничког народа, која је почела са контрареволуцијом „Црног блока“ од 9. јуна 1923. а није се завршила ни до данас. Баш последње године, веће су интересовање код нас изазвали и фракцијски спорови унутар тог покрета који су довели до неколико цепања и до одржавања неколико конгреса.

Па ипак, ма да је и код нас постојао сличан један покрет, нигде у нашој јавности није дата темељнија анализа историје, саставних елемената и идеологије тог покрета, нити пак оцена резултата трогодишње хомогене владе бугарске земљорадничке партије. Као да искуства једног блиског и суседног народа за нас нису ни од какве веће важности, код нас се свет задовољавао са неколико новинарских чланака и импресија, са нешто тенденциозне реторике и партизанске идеализације.

Зар та немарност није чудновата кад се упореди са фактом да је Међународни Биро Рада издао читаву књигу, посвећену једино резултатима опште обавезе рада коју су увели бугарски земљорадници?

Ове године, бугарски земљорадници славиће тридесету годишњицу оснивања Бугарског Земљорадничког Народног Савеза. Поводом тога, ми ћемо опширније приказати једну интересантну књигу Д-ра П. Киранова,[1] посвећену историји и идеологији тога покрета. Иако писац те књиге има једно опредељено гледиште на проблеме који су се постављали и који се постављају у бугарском земљорадничком покрету, — јер је и сам његов активни члан, борац и публицист (до фебруара г. 1926. издавао је недељни лист „Земља и Рад“), — ипак се оцена и критика организационе и политичке тактике Савеза и његових успеха и неуспеха може узети као објективна. Ми ћемо из тог приказа донети основне моменте.

Историјски део

I

Историја првих двадесет година после националног ослобођења Бугарске испуњена је с једне стране жестоким борбама око власти разних више или мање олигархичних котерија, с друге стране појачаним процесом развоја новчане привреде и с тим скопчане пауперизације сељака.

У сенци конкуренције царских влада из Петрограда и Беча на Балкану, у вртлогу политичких амбиција страних династија

1 *Д-р П. Киранов*: Блгарското Земеделско Движение (Идеи, развитие и дело). Софија, 1927. С. 234.

Батенберга к Кобурга, у тој сељачкој земљи врши се — далеко од сељачких маса — прва економска и политичка диференцијација. Богатије чорбаџије, елемент формиран под Турцима, скупљају се у табор народњака, конзервативаца, док се занатлије и први елементи ситне буржоазије (интелигенција) групишу у табор либерала. Али у борби око државних положаја и плата, у таквој примитивној земљи где је држава највећи и скоро једини послодавац и капиталист, „службогонство“ (бугарски термин) ускоро побеђује принципе. Читав низ политичких партија које ничу на том уском политичком пољу, једва се међусобно програматски разликују. (Либерали, стамболовисти, каравеловисти, цанковисти, итд.) и представљају у ствари само политичке котерије које се боре зато да себе и своје присталице доведу на добро плаћене положаје у држави. Вешто изиграваjући једну групу против друге, Фердинанд Кобург је успео да њима свима постане врховни арбитар и да тако, под уставно-парламентарном маском, заведе лични апсолутизам.

Сељак је брзо увидео да политичко ослобођење није значило и ослобођење социјално-економско. За свој диспропорционално голем административни и војнички апарат, држава је требала велику порезу у новцу. Сељаци су се задужили и зато да купе земљу од Турака који су се исељавали. Задужен због порезе и због земље, притешњен периодичким неродицама, збуњен новим формама новчане привреде, ослабљен падом цена аграрних производа који је 80-их и 90-их година прошлог века био нарочито актуелан, бугарски сељак је масом падао у руке лихвара. Он је једва стизао да плаћа камате на дугове, док му је главница дужне суме или остајала на истој висини или се још пела. Егзекуције су се множиле, а у неродицама нису више помагали Митхад-пашини кошеви које је упропастила корупција и немарност. Насупрот том беспомоћном селу стојало је среско место са својим чиновничким апаратом и својим експонентима на селу (кметовима, деловођама, итд.) који су у главном били сами зеленаши. Корупција у вароши, беда и незнање на селу.

II

Шта се јавља насупрот том стању? Један део идеалистичке интелигенције се у том периоду развија под утицајем руског „народњачког“ и западноевропског социјализма. Благојев, доцније шеф бугарских „тесних“ социјалиста, покреће у Петрограду (1885.) један социјалистички лист. Организују се прве синдикалне

организације (типографи, шивачи, учитељи). Учитељи су нарочито под социјалистичким утицајем. Постоји тенденција да социјализам обухвати и село („Селски Вестник", од г. 1893.).

Али и тај социјалистички вал је могао обухватити село тек кад је попримио нарочите форме, т. ј. кад се делимично трансформисао у тежњу да се групишу земљорадници као такви. Под притиском зеленаша, у борби против мрског пореза „десетине" (која је на неколико места имала и своје крваве жртве), јављају се прве организационе тенденције и идеолошки есеји. Год. 1890. издаје П. Габе, земљорадник из Добруџе, књигу о земљорадничком питању, а год. 1891. о зеленаштву. Напредни Североисток (Варна и Силистрија, са много емиграције) формира прву земљорадничку организацију. Год. 1894., Габе је спонтано биран за посланика; исте године се доноси закон против зеленашења, а год. 1895. Холевич из Чобрича организује први земљорадднички професионални савез.

На Крстов-дан г. 1896. један комитет из Варне са два учитеља на челу позива земљораднике да се удруже. Покреће се г. 1898. лист „Земеделска Борба", придружује се, са прогласом, лист „Земеделска Зашчита" (у октобру 1899.), који уређују агрономи Ј. Забунов, Корманов, Чалков, Гечев, Илијев у Плевну. Њима прилазе још неколико агронома и учитељ Ц. Бакалов из Беле Черкве. Год. 1899. учитељ Драгијев и још неки, окупљени око листа „Справедливост" у Старој Загори, траже да се образује нова „поштена партија".

Целокупан тај спонтани и часовни покрет још је увек негативно формулисан: против политичке реакције и корупције режима Радославова, против „десетине", против зеленаштва. Позитивне тенденције су врло различите. Агрономи замишљају земљорадничку организацију као сталешко-синдикалну, други траже политичку партију. Различита су схватања улоге интелигенције у њој. Социјалисти је кушају везати за себе и политички искористити, док се грађанске групе труде да онемогуће да се образује нова, конкурентска партија.

III

Дне 28. до 30. децембра 1899. одржан је у Плевну први конгрес Савеза. Руководио је њиме Ј. Забунов, а на њему су били заступљени делегати већ основаних сеоских „дружби", затим неорганизованог ситног и крупног сељаштва, те извесан број интелектуалаца. Конгрес дискутује о разним проблемима аграрне

производње, о начину организовања сељака, о пољопривредном кредиту. Решава се организовање Земљорадничког Савеза.

Отвара се борба око карактера и задатака Савеза. На II конгресу у Софији примљен је статут Савеза који одлучује да Савез има да буде далеко од политике. Ипак, Централни Комитет решава да Савез учествује у парламентарним изборима год. 1901., где добива 23 посланика (од којих остају верни покрету само њих 5). Колика је била политичка неодређеност види се по томе што је главни орган Савеза, „Земеделска Зашчита", обећао помоћ грађанској влади каравеловиста и цанковиста.

Тек на III конгресу, у Софији г. 1901., Савез — и успркос опозицији — добива политички карактер (чл. 1.—3. Статута). На IV. конгресу у Шумену још се води борба око тога (Ц. Бакалов за кратко време напушта Савез), али Савез остаје политичка организација земљорадника.

Већ је рођење Земљ. Савеза било крштено крвљу. Режим Радославова је на неколико места пролио крв земљорадника (Шабла, Дуран — Кулак, Трстеник, Варна, итд.). Низ људи је већ онда морао да емигрира. Ипак је, како смо видели, Савез добио на изборима од г. 1901. 23 посланика. Међутим, на изборима од г. 1902. успева да добије тек 14 својих посланика. Шта више, год. 1903., на изборима, ниједан од земљорадничких кандидата није изабран. — То је у ствари знак да је први вал земљорадничког покрета прошао. Ту су се одмах очитовале и све негативне стране младе организације: слаба активност основних јединица Савеза, „дружби", на селу; неразвијена класна свест; политичка инертност и културна заосталост; разорни утицај крупно-сељачког, чорбаџијског и зеленашког елемента у дружбама.

Али већ г. 1907. имамо нов, знатан пораст. Као што је неродица г. 1897., 1898. и 1899. била одлучни моменат за оснивање Савеза, тако је неродица год. 1907. довела до његова јачања. Већ год. 1908., после пада владе стамболовисте Петкова, Савез добија на изборима 23 посланика. Организација од онда стално јача и активитет дружби расте. Диже се и политички значај Савеза кад ступа у отворену борбу са Фердинандом Кобуршким. У тој борби, Савез добија г. 1910. у изборима за V Велико Народно Собрање око 115.000 гласова, односно око 21% свих гласова. На изборима од г. 1911. Савез добија 72.905 гласова (око 14'45 од сто свих гласова) и 25 посланика. У неким окрузима (нарочито Варна, Шумен, Рушчук) број гласова предатих за Ј. С. већ је врло знатан у односу према другим листама.

Цео тај период обележен је порастом економског и културног напретка код сељака, и требао је да дође само један крупнији догађај па да групише највећи део сељаштва око Савеза. Такав догађај, тачније низ догађаја, био је рат.

IV

Оба Балканска Рата јасно су показала сву унутрашњу гњилост Кобургове Бугарске. С једне стране широке масе сељака и радника, које су отерали на фронт и узели им све што је било потребно за рат, беда и болест која притискује њих на фронту а њихове породице у позадини. С друге стране незаситан апетит Фердинанда и безобзирна манифестација корупције и пљачке која је узела маха. Све је то учинило да је знатно порастао утицај група које су се изјасниле против рата. Већина посланика Ј. С. се изјашњава против рата, а исто тако и главни орган Савеза. Из Савеза се искључују два посланика који су гласали за ратне кредите.

Рат је некако појачао свест сељака о заједничким интересима и на изборима од 1913. — З. Савез је добио 113.761 глас (20.0% од укупнога броја), а год. 1914. чак 147.143 (19.1 %) и 40 посланика.

Али ту је већ и Светски Рат. Радославов апси све што му смета. Алекс. Стамболијски, који је међутим већ јако одскочио међу првацима Савеза, уапшен је због сукоба с Фердинандом. Режим искоришћује тзв. Деклозјерову аферу да позатвара све противнике рата и антантофиле. У већој групи замљорадничких посланика, који су том приликом затворени, видимо и Рајка Даскалова. Исту ту Деклозјерову аферу узима Драгијев, један од првака Савеза, за повод да нападне вођство за корупцију и да изведе прво, делимично цепање Савеза.

Међутим, рат је у масама савршено непопуларан. Успркос изнимних закона и војног терора, војник на фронту се оријентише опозиционо и револуционарно. Најзад, у јесен 1918., после пробоја фронта, војници напуштају положаје, организују револуционарне комитете и поход на Софију. Врхунац тога покрета је тзв. Радомирска Република која прокламује А. Сгамболијског председником републике; а Р. Даскалова главнокомандујућим војске. Тек пошто су социјалисти одрекли помоћ тој армији, а пошто су Немци помогли режиму својом војском, револуционарна је армија тучена у борбама код Владаје и Књажева у септембру 1918. Контрареволуција је тренутно победила.

V

После Рата, широке масе су показале знатно напредовање утицаја принципијелних, опозиционих партија: радничких (широки социјалисти, тесни социјалисти, доцније комунисти и земљорадници). Финансијска исцрпеност, контрибуције окупационих војсака, инфлација, пропаст саобраћаја дивља спекулација, бољшевички талас — то је била слика Бугарске.

У октобру 1918. (заједно са народњацима, радикалима и широким социјалистима) у кабинет Малинова — први пут — улази и земљорадник: Ц. Бакалов, а мало касније у кабинет Тодорова улазе и Драгијев и Стамболијски, који је амнестиран. На изборима у августу 1919. г. земљорадници добивају 203.630 гласова, т. ј. 31 од сто од свих гласова и 40 посланика. (У исти мах, комунисти добивају 119.395 гл., 18·2% од свих гл., социјалисти 84.185 или 12·8%, а остале партије просечно свака 3% гласова).

Одмах затим пропада Стамболијскоме покушај образовања левог кабинета са социјалистима и радикалима. Образује се кабинет земљорадника, народњака и цанковиста, који већ у марту 1920. спроводи изборе. На тим изборима, З. С. добива 349.212 гласова или 38·16 од сто свих гласова, и 110 од 229 мандата. На тој бази, већ 15. септембра исте године образује се хомогена земљорадничка влада А. Стамболијскога, која — уз извесне промене — остаје све до контрареволуционарног удара од 9. јуна 1923. Последњи избори под том владом, у априлу 1923., дали су Савезу Земљорадника већ 569.139 гласова или 52% од свих, те — на основу новог мајоритетног изборног реда — 210 посланика од њих 242.

У том периоду земљорадничке власти знатно се појачава и број чланства. Масе новог сељаштва улазе у организацију. Наврвели су ту опет зеленаши, чорбаџије и крчмари који су радо близу власти. У вароши се покрету натурају интелигенти — службогонци, чиновници. Али баш ови не разумеју смисао и дух земљорадничких реформама и, свесно или несвесно, бирократски их саботирају. У самом Савезу јављају се моменти корупције, неизбежне последице власти — а и међу вођама има прљавштине. Буржоаске групе подривају владу Савеза у земљи и ван ње, јер економске реформе те владе прете да ће сломити економске темеље буржоазије. Радници, које су земљорадници (по смишљеном савету народњака) огорчили сламањем страјка железничара и разним другим мерама, непријатељски су расположени према тој влади. Сами земљорадници немају према њима

јасне тактике. Варош је, укратко, противна земљорадницима, и покушај да се организује покрет занатлија, као савезник земљорадника у вароши, даје слабе резултате.

Најзад и унутар Савеза јављају се трзавице. Одвајање огорченог Стамболијскова супарника Драгијева год. 1919. није имало никаквих последица. Али већ у фебруару год. 1923. Врховно Савезно Веће С. З. искључило је из чланства Савеза дотадашње земљорадничке министре И. Турлакова, К. Томова и Хр. Манолова, те још четири посланика, због корупције и издајничког рада. Искључени посланици и министри почињу издавати свој лист „Обнова" и основаше свој „народовласнички" Савез Земљорадника, али на изборима бише потпуно поражени. Ипак, сви ти догађаји показују да се у Савезу налази известан број људи који су далеко од идеалистичке вере, а врло склони компромисима са својом савешћу.

У исто време, буржоаске партије се групишу у тзв. „Конституциони блок". Трновски догађаји из год. 1921., стављање под суд бивших министара и криваца за рат, референдум у том смислу, најзад економске реформе владе, — све то је терало буржоаске групе да се организују и конспиришу против земљорадничке („дружбашке") власти. У наслону на неке стране силе, буржоазија финансира конспиративне организације „Народен зговор" и „Кубрат". У војсци владају бивши официри, „Официрска лига", а земљорадничка власт није довољно јака да се опре Македонској Унутрашњој Револуционарној Организацији, која у децембру 1922. осваја Ћустендил и убија министра унутрашњих дела, Димитрова. Потцењујући опасност и снагу противника, Стамболијски је против вештог, добро организованог и у варошима концентрисаног оружаног противника имао само почетке организације „Оранжеве Гарде" по селима.

Зато је морао да изгуби битку од 9.—15. јуна и да плати главом, нарочито кад су му у варошима одрекле помоћ радничке партије које су се дале руководити рекриминацијама место једном правилном политичком перспективом, а социјалисти су — у почетку — чак активно помогли Цанковљев режим.

VI

Историја бугарског земљорадничког покрета после 9. јуна је испреплетена побунама маса, физичким уништавањем свих виђенијих вођа, тешким трзавицама унутар покрета, настојања

владе да интригама поцепа Савез и атомизира га, те оштрих дискусија и борбе око политичке тактике Савеза.

Одмах после 9. јуна парламентарно је фракција понудила вођство покрета Драгијеву. Читав низ вођа, бивших министара и посланика, погинуо је у борбама у јуну и у септембарском устанку, а други су опет морали да емигрирају. Чланство је инстинктивно очекивало помоћ од једног од оснивача и првих вођа Савеза, ма да је он тренутно био ван Савеза. Али он је отказао. Шта више, крајем год. 1923. Драгијев оснива своју специјалну централу, т. ј. свој Савез Земљорадника у Старој Загори. У тзв. Николданској Декларацији директно се обара на политички рад Савеза, а нарочито омладине. После тога у неколико махова иступа самостално на изборима, али постиже увек врло слабе резултате. Издаје и свој лист.

Партија сама добија међутим у децембру 1923. своју приватну централу, састављену из посланика, а у априлу 1924. се образује из преосталих живих чланова стална централа, Врховно Савезно Веће. У ту централу улази и група око Томова. Ова група је у међувремену стално издавала своју „Обнову", па је била пре 9. јуна непријатељски расположена према Савезу, али је доцније променила тактику. Вешти и амбициозни, ма да сасвим покварени Томов осећао је да би се могло преузети вођство Савеза. У „Обнови" и у „Народној Заштити" (коју је издавао „једнофронтовац" Грнчаров), он је врло живо заступао гледиште да треба образовати један фронт са социјалистима и радикалима, шта више, у неким моментима, тражио је и савез с комунистима. Томов је осетио да 9. јун није ослабио активност маса, хтео је да је за себе искористи, али је брзо напустио ту линију. Ипак, ушао је у вођство тренутно као нај јача личност у њему.

Ново вођство почиње борбу са једнофронтовцима који су у том моменту већ врло јаки. Тако се Савез почиње јасно диференцирати на три струје: 1) *десница* коју воде Томов, Турлаков, Омарчевски. Она лавира између опозиције и власти, тражећи да се уђе у широку коалициону владу, дакле, опортунисти; 2) *центар* у којем се истичу најпре К. Павлов и П. Јанев, па А. Радолов, К. Муравјев, А. Ботев, Ц. Бакалов; центар тражи да се води политика на сарадњу са занатлијама и социјалистима, али у главном — самостални пут; 3) *левица*, коју представљају Грнчаров, Косовски, Петрини, а којој је врло близак П. Петков, нај јача личност тог периода (убијен 1924. г.) Левица тражи

образовање „блока рада“, а нарочито иступање у „једном фронту“ са комунистима (зато „једнофронтовци“).

У тешким борбама између тих фракција, несумњиво је да су масе пришле центру и левици, а буне против тактике деснице ма да ова вешто маневрише. Већ у фебруару 1925. центар образује своју партијску централу, а група Томова се одваја и издаје свој лист. У истом периоду на много места са при разним изборима образују заједничке листе са комунистима и једнофронтовски листови „Народна Зашчита“ „Народовластие“, „Народно Знаме“, „Селско Знаме“) излазе у тиражу до 100.000 примерака.

Али сад долази нови период крвавог гоњења, после атентата у цркви Св. Недеље у Софији (у априлу 1925.). Нова убиства вођа центра (П. Јанев, К. Павлов) и левице (Косовски, Петрини), на којима десница није без кривице, обезглављују покрет, али масе бацају још јаче на лево. Група Томов, — Омарчевски — Марков долази поново на вођство Савеза, штићена од режима, са којим стоји у дослуху (март 1926.), али никакав терор ни интриге ни провокације не могу да за њих вежу широке масе. Целокупна опозиција оглашава се за комунистичку, гуше се њени органи, распушта се читав низ опозиционих организација, нарочито у варошима, али ништа не помаже. Парламентарна фракција води неодлучну и мизерну политику, далеко од прецизне принципијелности Стамболијског или Петкова. У дискусијама око финансијске политике режима, концесија Енглезима, реакције, посланици иступају врло неодређено. Најзад, у самој централи се Георги Марков (додуше само привремено) побуни против те политике, а на конгресу Синдикалне Централе (Кооперативне Банке) опозиција бира нову централу која ће спремити конгрес и из чланства искључује дефинитивно групу Томов-Омарчевски.

Тако се ситуација у току год. 1927. рашчишћава. Група Томов — Омарчевски успела је у току борби да добије мањи број присталица, и на конгресу у Књажеву она образује (април 1927.) свој Савез. Режим се брзо пожурује да том Савезу преда у руке и управу Кооперативне Банке и главни орган Савеза.

У Старој Загори постоји и даље З. С. Драгијева.

Али маса је остала и даље окупљена око праве језгре. Вођство Муравјев — Јорданов — Марков окупља у априлу 1927. велик број делегата на конгресу у Старој Загори, где се — и успркос полицијског терора — снажно испољава огроман престиж левице. У току 1927—1929. тај Савез несумњиво групише око

себе најздравије земљораднике. Ипак ни ту још није све рашчишћено. Баш у последње време је Георги Марков, уз помоћ извесног броја посланика, опет извршио цепање на питању места за овогодишњи конгрес. Врло је вероватно да ће З. С. успети да се тако ослободи и последњег опортунисте из бившег вођства К. Томова.

VII

Како смо видели, у току тих борби у Савезу појавили су се разни предлози за политичку тактику. Десница је била за савез са грађанским партијама, левица за „један фронт" са комунистима, центар за „гвоздени блок" (земљорадници, занатлије, социјалисти). Било је разних коалиционих листа на разним изборима, али у последњим превлађују листе „гвозденог блока".

У сваком случају, на свима изборима, Земљораднички Савез је показао да су му масе дубоко привржене. После најкрвавијег терора, октобарски избори г. 1923. дали су земљорадницима, што самостално што у коалицијама, око 302.200 гласова или око 26·8 од сто свих гласова. А на окружним изборима (новембар 1926.) земљорадници су, самостално и у коалицијама, добили 444.443 гласова или око 40% од целокупног броја. Од 733 окружна саветника изабрана су 133 земљорадника. И на изборима у г. 1927., 1928., и 1929. Савез Муровјева одржао је позиције и против дисидената и против режима.

Несумњиво, оволики виталитет може бити само повезан са појачањем ниво-а чланства. Одиста, тешке борбе од 1923.—1929. ослободили су З. Савез свих опортуниста и егоиста, каријериста и кукавица, али је зато у Савез ушло доста борбене левичарске интелигенције. Савез су сасвим напустили чорбаџије и зеленаши, али су му пришли млађи елементи који су га револуционисали. Дуготрајне теоретске дискусије око „једнофронтовства" подигле су теоријски ниво чланства, а у борбама се развио монални елан. Све те тековине могле би пропасти само у мочвари унутрашњих борби ако не би била за времена ликвидирана.

VIII

Завршавајући овако историјски део излагања, навешћемо још само податке о организационом развоју покрета, из којих ће се видети осцилација у снази Савеза. Према разним подацима, год. 1900. Савез је имао око 285, а год. 1901. око 380

дружби. Год. 1904. тај је број пао на 95, а 1905. чак на 86. Међутим, г. 1908. имао је већ око 800 дружби.

После Рата имамо тачне статистичке податке за 1. јануар 1922. Према њима, број чланова Савеза изнео је 150.838 т. ј. за 12.738 више него год. 1921. Они су били подељени на 3339 дружба, од којих 1976 уредно врше своје организационе дужности. Свака општина је имала бар једну дружбу, а у 58.5% од свих вароши и села постојале су дружбе. Преко 50% чланства налази се у добу од 25—45 година. Тек око 4% чланства било је неписмено, а око 18% имали су чак прогимназију. (Више образовање свега 76 чланова). По занимању било је 94% земљорадника, те — од осталих — 275 учитеља, 4 агронома, итд. По економском положају било је 3268 пролетера (око 2%), 33.5% са до 2 хектара земље, 47·5% са по 2—3 ха земље, њих 22.176 по 5 до 10 ха, њих 5422 по 10 до 20 ха, њих 362 по 20 до 30 ха, њих 48 по 30 до 50 ха, а њих 6 по преко 50 ха. Може се, дакле, говорити о претежности пролетерског и полупролетерског ситног сељаштва у Савезу. — То су подаци за 1. јануар 1922.

После 9. јуна имамо ове податке. Почетком г. 1925. ценатрала рачуна да је обновљено око 718 дружби. У почетку 1927. број Савезних дружби рачунао се на 1374, од чега око 60 варошких. У исто време, заједно са Савезом Драгијева и Томова, свих земљорадничких дружби било је укупно око 1800.

Кад је реч о организационом стању, треба узети у обзир и Савез Жена и Омладински Земљораднички Савез, који су 9. јун и унутрашње тржавице јако ослабиле. О Савезу Жена нема података. У Омладинском Савезу (основаном г. 1921.) било је крајем 1921. г. већ око 1446 група са око 43. 380 чланова (од чега 25.430 редовних).

Резултати трогодишње власти

IX

Покушаћемо, по књизи Киранова, да укратко обухватимо најкарактеристичније моменте из социјалних, економских и политичких реформи трогодишње земљорадничке владавине.

Пре свега, ту је земљорадничка влада имала извесних успеха у *ликвидацији последица рата.* Акцентирано пацифист, Стамболијски је врло брзо успео да своју земљу ослободи од апсолутне изолованости, да је уведе у Друштво Народа, да навеже нормалне односе са суседима. Успео је затим да испо-

слује знатно одлагање плаћања репарација. Све то је једва могла постићи нека друга влада.

Али много важније су *унутрашње реформе.* Требало је помоћи ситном сељаштву, упропашћеном ратом и дуговима, требало је потпомоћи све форме земљорадничког задругарства. Широко су отворена врата земљорадничке банке сељацима и *кооперативима.* Последњима се чине пореске олакшице. Да би се избегли трговци посредници, организује се најпре државни а затим слободни *конзорциј за извоз жита,* те разни продајни *синдикати* (за дуван, итд.) Организују се савези произвођача индустријских биљака (шећерне репе, итд.) Једном одлуком Савезне Централе из г. 1920. сваки члан Савеза мора бити члан задруге, а свака дружба мора организовати задругу. Разуме се, то задругарство је имало недостатака, али ни успеха није фалило. Исто тако, влада је јако помагала водне задруге. — 9. јуни је осујетио доношење општег закона о задругарству.

Год. 1921. донесен је закон о *аграрној реформи* који објављује принцип: земља оном ко је обрађује. Да би се покриле потребе емиграната, варошке и сеоске сиротиње за земљом, вршена је експропријација земље код најбогатијих, али тек око 60.000 сељака је добило земљу. Даљи рад на том пољу је прекинуо 9. јуни.

Донесен је и специјалан закон о *рационализацији привредне производње.* Посвећивана је пажња путевима те везивању села са телеграфом и телефоном. Да би се убрзали јавни радови, донесен је *закон о општој обавези рада,* чије се спровођење може критиковати, али који је донео извесне неспориве резултате. Закони о *комасацији,* закон о снабдевању државе са потребним зградама који је у ствари значио *експропријацију диференцијалне земљишне ренте,* у вароши у извесним случајевима, закон о катастру, увођење прогресивног пореза на приход, итд. то су економско-финансијске реформе тог режима.

На терету *правосуђа,* земљорадничке реформе су ишле ка установи народног суда. На пољу *просвете* реформе су требале довести до проширење облигатног школовања на прогимназије и до интензификација професионалног образовања, нарочито на селу. Ако поменемо још борбу против *хајдука,* који су се после Рата нарочито много појављивали, и *закон о кривцима народне катастрофе,* те Омарчевскога *реформу правописа* (поједностављење), која је у једном моменту била централни моменат у борби између земљорадничке владе и њене опозиције, исцрпли смо листу најважнијих реформа тог периода.

Земљорадници су дошли изненада на власт, са још недовољно разрађеним конкретним програмом, саботирани од чиновништва, које је највећим делом било њима противно. Заменити то чиновништво са другим они нису умели и нису могли. Рок трајања њихове владе био је кратак. Зато су многи закони, многе реформе остале само у почетку реализације. Па ипак се не може порећи да Киранов има право код овако резимира резултате тог режима: „развијање задругарства, обнова привреде, јачања трговинских односа са иностранством, знатан пораст вредности валуте (7 швајцарских сантима), опште дизање народне свести и културе у земљи, итд." (с. 68). И баш зато су они, чију економску базу су ти успеси и реформе доводили у опасност, организовали рушење земљорадничке власти.

Идеологија

X

Пре но што би прешао на разрађивање земљорадничке идеологије, Киранов даје кратку статистичку слику бугарског села и његове економске структуре.

Према статистици из год. 1920., број оних који су живели од пољопривреде, шума, лова, риболова био је:

	Самост.	Ком. и слуге	Радници	Свега активних	Чл. породице	Свих земљорадн.
Земљорадња, Сточарство, Баштовани	542.741	1,372.900	220.105	2,135.746	1,499.150	3,634.896
Шумарство, Лов, Риболов	2.182	1.637	3.445	7,264	13.640	20.914
	544.923	1,374.537	223.550	2,143.010	1,512.790	3,655.810

Ако се тај број људи који живе од земљорадње и сродних грана (Urproduktion) упореди са укупним бројем становништва у Бугарској, видимо да 75% целокупног становништва Бугарске живи од те производње, а да број у тој производњи активно ангажованог становништва досеже чак 80% од целокупног броја у целокупној привреди активног становништва Бугарске. — По истој статистици, 514.726 земљорадничких газдинстава обрађује сам сељак својим радом. Затим, укупан број сељачких домаћинстава износио је у то време око 700.000., и то би уједно имао да буде (статистика од 1908.) број свих ималаца земље у Бугарској.

Та земљорадничка газдинства била су овако подељена по величини: 30% од свих газдинстава са просечно 1·8 хектара земље (апсолутно до 2 ха величине); 24·7% са просечно 3·4 ха (од 2—5 ха); 24·4% са просечно 7·2 ха (од 5—10 ха); 14·4% са просечно 13·6 ха (од 10—20 ха); 2·8% са просечно 23·6 ха (од 20—30 ха); 1·4% са просечно 43·9 ха (од 30—100 ха); најзад око 0·14% са величином просечном од 269·7 ха (преко 100 ха).

Најзад, Киранов наводи и статистику К. Попова према којој је број плугова према броју домаћинстава растао пре Рата овако: г. 1900. — 9 плугова на 100 домаћинстава; г. 1905. — 12 на 100., г. 1910. — 18 на 100. Према статистици од г. 1920., најзад, свега 34·8 од сто од свих сеоских домаћинстава имају по један или више плугова, а остали их уопште немају.

На основу ових података Киранов закључује: 30 од сто газдинстава (до 2 ха) уопште не могу да се самостално одржавају. То су у ствари скоро „без-земљаши", пролетери, махом најамни радници на селу. 24·7% њих (од 2—5 ха) у најбољем случају постизавају неопходни минимум екзистенције. Млађи чланови тих домаћинстава редовно одлазе у варош да се тамо упосле као најамни радници. — Ако групишемо сва газдинства до максимум 30 ха величине, онда — по Киранову — добијемо целокупну *суму сељачких газдинстава радне категорије* која у Бугарској обухвата око 97% свих сељачких газдинстава, која опет захватају око 85·8% притежаване површине. По Киранову, међутим, број без-земљаша се доцније још знатно повећао избеглицама, и он рачуна да једна петина целокупног активног сеоског становништва представља *категорију чистих пољопривредних радника* (око 445.000 људи).

На тој бази онда Киранов изводи *дефиницију села*, као базе земљорадничког покрета, *која у ствари обухвата чланове домаћинстава радне категорије, искључујући крупне сељаке са изнад 30 ха поседа и све оно ситнокапиталистичко становништво села које не живи директно од земљорадње (трговци, крчмари, итд.), него од вишка вредности у њој.*

XI

Скицирајући темеље идеологије и тактике земљорадничког покрета, Киранов је обилно искористио радове које су у тој области дали нарочито Стамболијски, Драгијев, Даскалов, Грнчаров и други, али је на неколико места тражио самостални пут на основу искустава и анализе која — бар у методу — има

много сродности са марксистичком. Немогуће нам је дати критику тих схватања, па ћемо их зато само приказати, без критике.

Кранов пре свега подвлачи специјални карактер привреде која ради директно са органском материјом, са земљом. Истиче затим улогу живе радне снаге у њој која се само донекле може заменити машином. Ипак не заборавља ни потребу рационализације пољопривреде без које нема ни напретка пољопривредника — сељака.

По аутору, у границама пољопривреде ситни и средњи посед радне категорије има *економску* надмоћност над крупним (при савременом систему приватне сопствености над земљом, ограничава се ипак аутор).

Проширивање и јачање тог поседа јесте неопходан услов не само економског прогреса пољопривредника, него и целокупне привреде и друштва.

Питање се поставља: који су основни проблеми тог радног сељаштва? Одговор гласи: 1) осигурање и учвршћење економске самосталности сељаштва; 2) интензификација његове производње путем улагања већих капитала у ту производњу, што у ствари значи рационализацију и побољшавање услова рада на селу; 3) организација размене пољопривредних производа за индустријске на такав начин да сељак добије пун принос свога рада и да се искључи посредништво паразитског, трговачког капитала; 4) таква државна организација каква ће селу оставити што ширу унутарњу аутономију, неће га порески пљачкати а водиће трговинску политику која одговара његовим интересима, не занемарујући у културном погледу село за рачун вароши.

Ко је у *економској супротности* са радним сељаком: крупнији капиталистички елеменат на селу и у вароши, а нарочито трговачки капитал. Кранов нарочито подвлачи иманентну контрадикцију између интереса и психологије радног сељаштва и крупног сељаштва.

Ко има, у просечности, *идентичне или бар паралелне интересе* са сељаштвом? Пољопривредни радник, занатлија, варошки најамни радник.

XII

Из ове анализе јасно излазе крупне линије земљорадничке организације.

Пре свега, под капиталистичким системом појединац није ништа, организација све. Дакле, организација радног сељаштва

на економском и политичком пољу. На економском пољу, *кооīерашиве* свих врста (од кредитних до произвођачких) и *синдикаши йољоīривредних радника.* То је мрежа економских организација које су, као такве, политички неутралне.

Али то није довољно. Власт је у рукама буржоазије и она води своју политику каква њој треба. Треба се борити за власт и ту дужност има *īарīија* која није ништа друго до дисциплинована организација најсвеснијих и најпожртвованијих земљорадника који иду за истим циљем. — Идеално је стање ако између економских и политичких организација сељаштва постоји хармонија. — БЗНС је дакле политичка организација.

XIII

Какав је сад општи положај радног сељаштва, у социолошком смислу те речи?

По Драгијеву и Стамболијском, сељаци су сталеж. *Драгијев* (г. 1907.) се директно обара против политичких партија и залаже се за сталешке, професионалне организације без обзира на имовинске разлике. *Сīамболијски* је г. 1910. дао оваку анализу друштва и његове историје: Најпре су постојале *оīшīе националне организације* које су се бориле за национално ослобођење и уједињење. Кад је то постигнуто, нација се распала на *класе.* Класе се деференцирају по принципу квантитета имања, и дефиниција класе гласи: група људи који имају исти материјални и друштвени положај. Постоје три класе: аристократска, буржоаска и класа занатлија, сељака и сличних. Те класе воде борбу око политичких и грађанских слобода. Постоје три главне партије: конзервативна, либерална и демократска. — Кад су те слободе извојеване наступа период *сīалежа.* Сталеж је група људи са истим материјалним интересима (принцип квалитета). Има пет главних сталежа: земљорадднички, занатски, најамно-радднички, индустријско-трговачки и бирократски. Они воде борбе око економских интереса својих група, али средства те борбе нису само економска него и политичка.

Киранов не прима ову анализу, критикује је, одбацује теорију о професионалној солидарности. Анализујући даље марксистичку дефиницију класе (група људи са истим односом према систему производње и дистрибуцији производа без обзира на професију) он налази да се ни она не може применити на село. Признаје класну диференцијацију на селу, али — како

смо видели — у свој појам села убраја и ситносопственичке и пролетерске елементе, дакле припаднике двеју класа. *Дакле, село се не покрива ни са појмом сталежа ни са појмом класе. Киранов ипак задржава термин сталеж, али са свим поменутим ограничењима.*

Какве су сад основне *карактеристике сељачког елемента.* Киранов их изводи из производних форми села и каже: као што фабрика чини радника колективистом, тако појединачно газдовање чини сељака *индивидуалистом.* Само тај се индивидуализам мења у процесу напретка земљорадње и замењује се *федералистичким настројењем* у организационим формама задругарства. Од тога излази и еминентно *демократски* менталитет сељачких организација.

У ранијем периоду, однос сељака према природи и његова економска и културна заосталост чинила је сељака конзервативним, чак реакционаром. Али дизање просвећеног нивоа, политичке борбе и почеци индустријализације пољопривреде све више га чине прихватљивим за све прогресивне тенденције.

XIV

Какав је однос земљорадника према другим групама? Киранов признаје да је у ранијем периоду земљораднички покрет често пута проповедао фронт села против вароши, као такве. Чак и Стамболијски је некад стојао на тој линији. У неколико махова су постављене нпр. ограде за улазак интелигенције и варошког елемента у покрет. Међутим, рђаве последице такве тактике су се брзо показале и тактика је из основа промењена (примање интелигенције, оснивање варошких дружби итд.).

У политичкој акцији ми смо већ видели разна схватања која су се појављивала нарочито последњих година. Кранов — изгледа на теоријској линији центра — истиче паралелност али одбија идентичност интереса сељака и радника. Истиче потребу и неопходност „блока рада", али сматра да је неопходно потребна егзистенција засебних економских и политичких организација једне и друге групе.

XV

То би били у крупним линијама резултати анализе Кранова. Прелазећи преко низа конкретних запажања и закључака о практичним питањима организације Савеза, ми ћемо само истаћи његову тезу о потреби *колективног руководства.*

Најзад, Киранов је својој књизи цитирао и конкретни програм Савеза Земљорадника (чл. 3. Статута) те нарочито израђени програм делатности владе из год. 1922. Не можемо се упуштати у детаље, па ћемо навести неке моменте: 1) на *политичком* пољу Савез је за демократски парламентаризам употпуњен референдумом, економским парламентом, те за стабилитет чиновника и женско право гласа; 2) на *економском пољу* истичемо захтев за ревизијом закона о наследству, за комасацијом, кредитом и постепеном амортизацијом зеленашких дугова, за облигатним осигурањем прихода од земљорадничке производње, за укидањем земљишног закупа, за укидањем посредних пореза за артикле неопходно потребне за живот, за подизањем елеватора, за унутрашњом колонизацијом, за социјализацијом диференцијалне земљишне ренте, итд.; 3) на пољу *правосуђа* против смртне казне, за изборне судове; 4) на *војном* пољу тражи једногодишњу војну обавезу и испитивање преласка на систем милиције; 5) затим, за референдум о прохибицији, итд. — Средства борбе су превасходно агитација, просвета, те економска и политичка оганизација.

*

Завршили смо наш приказ ове занимљиве студије. Како смо већ поменули, нигде нисмо покушали дати критику пишчевих схватања, ма да многа његова схватања то траже а озбиљност пишчеве документације то заслужује. Само смо прилично изменили ред пишчевих излагања, јер је то било згодније за приказивање. На крају, не можемо а да књигу не препоручимо свакоме ко се интересује за развој, идеје, циљеве, успехе и искуства бугарског земљорадничког покрета.

В. Драгин

Књижевни преглед

*

„Сеобе“, роман од Милоша Црњанског

(Београд, Геца Кон, 1929.)

Ово ново поетско дело Милоша Црњанског и наше савремене уметности може се на један старински и површан начин, врло брзо и врло лако, и „класификовати“ и „оценити“: да спада у историске романе, да није „прави“ роман, да „нема психологије“, да није „добро компонован“, и да има „рђав стил“. Ништа међутим није погодније од овог изврсног поетског дела да прикаже данас очигледну немогућност подвргавања под логичке категорије „естетике“ и сву бесмисленост „научног естетског“ метода којим се поетско дело жели обухватити. Одвећ дуго услуживани општим фразама: „стил“, „композиција“, „психологија“, „књижевни рад“, читаоци наших књижевних дела још су увек склони да допусте између свог непосредног утиска и поетског дела подизање читаве једне густо испреплетане теориске мреже у коју остану заплетене свежа и животна радост уметника творца са једне, и читаоца или слушаоца или посматраоца са друге стране. Прочитати *Сеобе*, доживети их онакве какве су, примити неизрециви лирски чар тога дела, изврсну атмосферу поезије којом су ношене, ићи ритмом и темпом којим су бачене на план сна и јаве, направити их доживљајем, својим и непоречним, па затим једном логичком анализом ту живу снагу увући под логичке врсте и подврсте, интелектуалисати њихову речима магиским створену и зачарану сугестивну стваралачку целину: то би значило уништити живот и умртвити једно и недељиво и неодољиво живо поетско дело. Стара критика би тако и радила: једном створено поетско дело она би „научно“ схватила, што значи она би га претворила у логички комплекс, у појмове, да би их могла „супсумирати“ под „више појмове“. Но ако је то потребно учинити са каквим материјалним ком-

плексом, да би се знали према њему снаћи и да би знали како га употребити и искористити: никаква духовна потреба не постоји да се и поетско дело, творевина духовна и жива, која изриче један смисао живота, стави под научно, а то је практично посматрање, класификује, оцењује, да би се знало шта са њиме треба започети и како се према њему држати и шта са њиме радити. Логичка заокругљеност и завршеност поетског дела, „класична" компоновања, мера, укус, хармонија, стил као писменост и као примена научених регулâ писања, психологија као препричавања и тумачења оних разноликих пабирака из теоријских уџбеника психологијâ, узори, обрасци, готови и необориви модели књижевних родова, имена, називи и категорије од којих је свако стваралачко удаљавање јеретички испад: све су то многобројне утеге којима се живо поетско дело „научно" обрађује. Овако зло примењени научни дух и научни метод у области уметничког стваралаштва чине оно што се назива „теоријом књижевности" и „књижевном критиком". А оне служе само на то да би се могло, или да би неко могао, *казати* о поетском или уметничком делу клишетиране изразе, конвенционалне и разумљиве просечно. Нити се тим теоретисањем може саживети са делом, појачати уживљавање у њега, створити доживљај духовни, проживети га у духу, нити се тим критиковањем, анализом, раздвајањем може духовна, а то је једина, симболичка вредност поетског дела схватити: цео тај посао остаје споља и служи десетостепеном практичном интересу безначајних појединаца и „разговора". Потребно је било нагласити ово о бесмислености и духовној неупотребљивости тзв. „научне критике", јер се нигде боље но на случају Црњанскова романа не може видети и осетити слабост и немогућност тих застарелих начина посматрања. Отуд су „критике" на тај роман тако мршаве и отуд их и нема у ствари: није њу дао ни часопис у коме су и излазиле *Сеобе*, Српски Књижевни Гласник, у коме је та критика била неопходна. И тако се десило да изванредно поетско дело *Сеобе* остане недовољно пропраћено, иако, а може бити баш зато што је то тако, доноси нашој књижевности (књижевности у смислу уметности) историске доживљаје изражене у модерним облицима у једном делу које у тој књижевности поуздано има да остане као што је остао мали број највећих, најбољих, оних која су поетска у правом смислу те речи...

Ставити Црњанскове *Сеобе* у категорију „историских романа"? Шта је то историски роман? Наши рационалисти би рекли свакако и одмах: „Слика" једне историске епохе помоћу једног изнађеног „сижеа" и „књижевно обрађена". Али, пре свега, поетско дело нема

ништа да „слика“ и крајње би време било да се речи „слика“ и „сликати“ избаци једном из употребе када се говори о поетским делима. То би била нека „романсирана историографија“; и, наравно, тражила би се, пре свега, „тачност“ историска у једној по теоријским прописима подношљивој поетичкој форми. Родитељ тзв. историског романа, духовни зачетник такве врсте историографије био је Валтер Скот. Брижљива нега научног детаља, археолошких, етнографских и других многих, доносила је писцима оваквог књижевног рада похвале да су историски тачни“; и још, ако је поетички облик задовољавао прописе и правила о мери, хармонији, укусу, а ређање речи одговарало регулама „стилистике“, ти су „историски романи“ стављани високо и по књижевно-уметничкој вредности. Колико је то далеко од уметничког поетског стваралаштва, види се најбоље на Мерешковском, Сјенкјевићу, самом Валтеру Скоту. Имагинацији поете, кад је прави поета, могу послужити и историски доживљаји, као и сваки и сви други, да одсања своју целину поетску, али када доживљаје увуче у чисто поетску духовну област, ону где се вечно везе „међу јавом и међ' сном“, када их продухови и одухови, када се све ради и изграђује на плану уметности, оном са кога се непрестано пружају везе за космички судбинским, надсвесним и душевно-судбинским, подсвесним, где непрекидно воде пламени језици у оба вилајета душевна и стално пламсају магиске сугестије које човека појединца воде и везују, вечним мостовима, стално грађеним а никад недограђеним, луковима духовним и смелим, за дубине у њему и висине и неодољиви ток судбински којим плови и његов лични живот. Може поета и кроз „историски роман“ дати своју визију живота човекова на земљи, као што може и кроз макакво друго „градиво.“ Главно је и основно поетски духовни став, што никада не треба заборавити. „Историја“ и „роман“, уосталом, чудно су везани: шта је историја друго него роман „колектива“ т. ј. романско оживљавање скупина, душа скупинских, психичких колектива, „културâ“; а шта је роман друго него историја индивидуе? Историја као сећање на духовни прошли живот, историја као духовно уобличавање прошлости, историја таква пала је данас у сенке научног духа и, као и поетско стваралаштво, и као свако духовно стваралаштво, у стези туђег метода даје само карикатуре и искривљене ликове. Природа се може научно обрађивати, историја се може само поетски уобличити, веле данас многи високи духови. Историја као наука или историја као духовно, поетско, физиогномичко стваралаштво? Историја се може схватити као начело обраде стварности у облику духовном не путем појмова,

каузалитета, него путем интуитивног сагледавања облика, основног доживљаја, у бити својој, у ономе у чему није распростртa него временска, стваралачка и судбинска. Савремени проблеми о историји којима се модерни европски дух мучи, показују најбоље колико су далеко од наших живих настојања и борби, мука и радости стварања и отварања нових видика — старе празне категориалне форме, међу њима и „историски роман". Јасно је онда колико је споредно питање за *Сеобе* да ли је то „историски" роман и како и уколико. Дело Црњанскова непосредно је дело поетског стваралаштва и оставља неизбрисиви и непоречни траг поетског сна на души: живот оно мало личности у делу, без техничких структура у разговорима, теориским психолошким анализама и „тумачењима", живот је везан поетски и стваралачки и за неодољиву реку времена које га носи и за дубине подсвести у којима везује своје корене. А дешава се одиста у одређеној историској епоси и може заловољити поетском интуицијом те епохе и историске радозналце. Ако је у античкој култури историја била, како се тврди, књижевни род, те отуда имала и своју музу, она је у фаустовској нашој европској култури потпала под научни дух и метод да се тамо стерилизује и животност духовну изгуби, па је бивше античко романско причање историје ишчезло да би причање књижевно отишло у облик романа, у облик историје личности, а не више колективних драмских развоја, облик суверени модерног причања које све више носи собом велики, лирски замах поетски, и тако у еволуцији представља лук од епа до лирике, од казивања епског до штимунга лирско-поетског.

Ништа не би било занимљивије но правити тај развој поетског стваралаштва кроз нашу историју књижевности. Велико Његошево дело, основне епске природе причања и казивања, снажно је стваралаштво тако да излази из теориско-књижевних оквира и стезања у облике и родове литерарне: за њега нема калупа. *Сеобе*, које, као „Горски Вијенац" истрагу потурица, обухватају ратовања несрећног српског народа, коме је било „слатко православље", за туђ рачун, обрађене су у облику и изразу савремених схватања, тако да нису клишетирани „историски" роман: оне су епско причање по повраћању основног душевног фонда и тумачења, по ходу судбинском и неопходном живота, по везивањима и понављањима. Они дају све укупно изврстан лирски велико-поетски штимунг, те је узалудно и бесмислено и тражити за ово дело калупе и кврге теорије књижевне...

Узалуд би, може бити, било и тумачење *Сеоба* тражењем дефиниције „романа" уопште. Ово поетско дело Црњанскога је једна

интегрална визија која се као таква, поетска, неодољиво намеће, која је као таква, стваралачка, неопходна, а не знам поуздано да ли одговара и којим „прописима о роману". Речено је већ поводом *Сеоба* да у делу нема довољно „психологије". Несумњиво ће пасти примедба и о „недостатку композиције и стила", и несумњиво је таква констатација већ чињена усмено и постоји у главама оних „који срећују утиске" на рационалистички начин. — И о оној првој примедби о „немању или имању психологије", треба једном рашчистити основне ствари. Обично се под „имањем психологије" разуме теориско психолошко тумачење, свесно, персонално и аналитичко, пласирано у поетском делу као некакав коментар или научни додатак. Међутим, ништа није даље од поетског изражавања колико теоретисање, и ништа више но ово није неприличније за поетско дело. И ваља бити начисто с тиме да се *помоћу речи* може душевна стварност, једина уосталом која постоји као градиво за изражавање духа, обелоданити на два начина свега: или помоћу речи — појмова, или помоћу речи као магичких средстава сугестије. Или је то наука која речима — појмовима гради систем, онда је то психологија; или је то стварање духовне атмосфере помоћу речи које само дочаравају доживљај истовремено г. везујући у духу са безброј духовних асоцијација, онда је то поезија. Трећег начина изражавања душевности нема: речи су или практична средства т. ј. појмови, или су средства магичка т. ј. откровења. Или су регистратори или симболи; или служе пракси или служе изазивању душевних сугестија. У првом случају израз је *наука* т. ј. систем, практични дух и метод којима се иде на господарење и искоришћавање душевних снага; у другом случају израз је једна нова духовна, првостепено реална, стварност која је као сан и као јава и чије ознаке сна јесу истовремено и ознаке једне стварности, неумољиве и неизбежне, и која нас сугестивно опија и носи. Шта је то онда „психологија" у поетском делу? Психологија је једино научни став каузалног тумачења, и ништа више, и ништа друго. Није потребно „тумачити психолошки" душевни живот и изразе његове у поетском делу; и не само да није потребно, но није нипошто примерено поетском делу (ма у ком облику и роду) уколико је оно одиста поетско, што значи стваралачко. Догађаји, просте мисли, намере, вољни покрети, штимунг пејзажа, обични, најобичнији симболи душевне стварности доносе *собом* тзв. психологију, т. ј. својим поетским *постављањем* на план по коме живот судбински тече, и само *постављањем* доносе душевност: никаква теориска тумачења не доприносе изражају душевности, но напротив она уносе само стране елементе, непоетске

и који кваре уметничку визију и целину духовну и стваралачку. Речи онда којима се казују догађаји не врше своју улогу мага него појмовно разрађују ствари, те имагинацију, визију, и онај изванредни поетски карактер снова који су неумитна стварност упропасте и искриве и замуте. Уметник није и не сме бити творац-педагог ни творац-техничар; он је само творац чистог духовног живота постављеног помоћу речи магиског сугестивног дејства тако да се открије, на лични начин његов, овакав или онакав, нешто од апсолутне духовне стварности живота, оне у којој личност или понире у дубине себе или се везује за моћна космичка деловања. Све друго може бити „литература", више или мање спретна; али уметност није. У Црњансковом делу нема те „тумачителне психологије", то је истина. Зато оно иде правце у уметност а није „само литература." И зато, прочитано, оставља, онако без психолошких објашњења и дигресија, утисак поетски који се избрисати не да и не може.

У вези са овим питањем „психологије" стоји и питање „композиције и стила". Ако се под тим речима разуме примена некаквих правилâ, изучених стриктно по узорима какве „стилистике" и „науке о композицији", ако се под тим речима разуме подвргавење одређеној статици и морфологији а не питање о духовном ставу, постављености и изразу духа, онда смо опет на несрећној инфилтрацији научних појмова у поетско делање и стваралаштво, опет и потпуно ван плана на коме се поетско дело нужним начином свог постанка налази и на коме се налазити мора. На овом плану је дело Црњансково савршено компоновано, и стилски значи право поетско дело. Баш такво какво је, оно изврсно илуструје и начин духовног компоновања и онај физиогномички печат духа који се једино и може назвати стилом. Препричан аналитички и морфолошки, овај роман казује мало и обичне ствари: и по „догађајима", и по „интриги", и по инвенцији", и по „тумачењима". Откуда му онда она силина поетска и размах духовни, оно незаборавимо и неизбрисимо, онај печат поетске духовности? Над овим питањем има да се замисли аналитички и „научни" критичар. Тек када се разбију калупи теориски, и мреже теориске и интелектуалистичке уклоне, може се поетском делу као овом прићи на једини интуитивни продорни начин на који се поезији уопште има и може прилазити. Онда се може запазити и доживети, не *разумеши* јер се овде и не ради о *разумевању*, онај духовни скривени ритам који носи све просте догађаје у овом у основи епском збитију, везује их све једном линијом духовном, лирском у правом и великом смислу те речи, што значи поетском; онда се може осетити мистичко јединство, свепри-

сутно и свеносеће, она скривена лепота поетска комплексног, као што је и живот, облика казивања. Дело ово нема геометријско композиторско јединство, ни облик пирамиде, ни облик чији је максимални развој и катастрофални обрт тачно у средини; па ипак је оно чврста животна целина, једноставна у комплексности, поетска по даху сна и визије, духовно повезана својом епском ширином и понављањима, стилска по својим лирским основним тоновима; оно је, ако бих хтео задовољити у геометрију заљубљене духове, једна циклоидична епопеја која се обнавља и котрља судбински као и живот сам. Стилски, духовно а не морфолошко стилски, *Сеобе* су дело које собом носе своје обележје духовно и свој сопствени начин одуховљавања животних вредности при успињању на план поетског стварања: чулне чињенице, пејзажи, боја сва и колорит сав казивања, кроз пејзаже земље и кроз основна душевна осећања личности, све је претворено у чисту поетску сферу у којој неповратно и неумитно осећамо присуство сугестивне снаге поетског сна. Свуда се види и осећа и слути и зна личност творца, духовни портре тог расног епичара који кроз савремене облике духовности казује своју душу, своју визију света и живота, свој богати и колористички, нелинијски, став лирика и романтика у племенитом ненаучном смислу тих израза. Такво поетско јединство казивача и казанога и јесте оно што чини и композицију и стил поетског дела...

Може се запитати како је ово дело из „лепе књижевности" навело на питања која сам овде додиривао, питања која непосредно задиру у област метафизичку о уметности, о духовности живота, о науци, о ставу спиритуалном личности која нешто изражава? Ако је истина тврђење Марка Ристића, који је пишући о *Сеобама* морао исто тако заћи у област опште мислене метафизике, да величина „једне књиге се види у неисцрпности асоциација које она изазива", што је одиста једна духовна чињеница првога реда, онда је то добар знак за поетско дело Црњанског. У њему, кад овако изазива сугестије и расматрања вишег духовног реда, гледам дело које спаја оно наше расно са савременим облицима немира европског новог духа, казивање нашег у облицима нових тежњи кроз снажну уметничку личност, синтезу кроз коју има да проговори наш дух, плодну и стваралачку синтезу наше најбоље расне душе са линијама духовним по којима Запад тежи да створи нове облике и нове изражаје. Не мучећи се ни најмање да овај изврсни поетски подвиг уметника Црњанског стављам под „мере" и да му тражим, било морфолошко-аналитички било историски, „место" у некаквом „утврђеном" хијераричном низу естетичких вредности, оваква размиш-

љања о једном низу сугестивних питања из опште духовне области уз читање *Сеоба* могу да осветле извесне нове путеве и да отворе перспективе на нова гледања и на друге начине посматрања и литературе и уметности. Шта би друго и могао бити посао оног савременог делања која носи још увек незгодно име „критике“?

Владимир Вујић

Музички преглед

*

Музичка драма Петра Коњовића „Кнез од Зете“

— Поводом извођења у Београдској Опери (1. VI, 1929.) —

Према свом првом музичко-драмском делу *Вилин вео*, на текст Драгутина Илића (1923. год.), које је у ствари било тражење пута којима треба поћи, *Кнез од Зете* г. Петра Коњовића у његовом оперском стварању представља огроман корак унапред. Дугогодишње директор Опере у Загребу, г. Коњовић је богато искористио сва велика искуства која је као такав стекао, и створио дело које заиста значи датум у стварању нашег музичко-драмског стила.

Либрето за *Кнеза од Зете* израђено је по трагедији *Максим Црнојевић* од Лазе Костића. Прерађујући ту трагедију, доводећи је у склад са потребама једног концизног музичко-драмског либрета, г. Коњовић је, са инстинктом прекаљеног позоришног човека и са пуно књижевног укуса, ослободио свој либрето непотребног историјског и романтичког сценског апарата и „створио подлогу за чисто музикалну драму, у којој елементарни психолошки мотиви љубави, човека и његове маске дају могућности за развијање дубоко осећајног музичког ткива“. Г. Коњовић је изоставио епизодне личности, заверу црногорских војвода са Наданом (због чега Надан доцније у сцени карневалске ноћи бива доста нејасан), сажимао појединe сцене, уносио, са дужним пијететом према аутору и његову стилу, своје интерполације у Костићев текст да би испунио празнине и недостатке и целу трагедију свео на љубав Максима и Анђелије, на сукоб између Милоша и Максима, на трагику задате речи, на очајне унутрашње борбе које ковитлају песничком душом црногорског Хамлета Максима, изражене тако убедљиво у његовим

монолозима. Поред тога и трагедија Анђелије и Максима и Филетина освета добиле су логичнији, иако доста оперски, свршетак. Та сцена, када се у Анђелијиној ложници Максим исповеда и њих двоје умиру као Ромео и Јулија, док на пучини Милош, тобожњи Максим, гине од осветничке руке Филетине, уз симболичну песму гондолијера о судбини, има један велик, чисто позоришни ефект.

Сам сиже, својим супротностима у срединама у којима се радња развија, пружио је г. Коњовићу изванредне контрасте, које је он музички вешто искористио. С једне стране кршна Црна Гора, са нашим традицијама и пречишћеним расним одликама, с друге стране Венеција, „чудо свих лепота", омогућили су г. Коњовићу да оствари изразити *музичко-драмски национализам на бази уметничке стилизације карактеристика црногорског музичког фолклора*, у основи примитивног, али у исто време врло сугестивног, а с друге стране да под утицајем Пучини-а и Шарпантје-а, нарочито његове *Луизе*, створи широки *латински еклектизам*, који је у партитури г. Коњовића мање успео и мање значајан, али који целом делу даје пуно контраста, живости и боје.

Посматрано са гледишта музичко-драмског облика, у коме је остварен сиже прерађене Костићеве трагедије, дело г. Коњовића представља компромис између опере и музичке драме. Тај компромисни музичко-драмски облик је продукт модерног времена. Г. Коњовић је искористио оркестар, као најзначајнију тековину музичке драме. Оркестар носи сву тежину драме; он је психолошки и, често, програматични тумач сцене. У томе погледу дело г. Коњовића граничи са обликом музичке драме. Међутим, ма колико да оркестар има за циљ да заокругли поједине сцене, ипак се из његова континуираног ткива пажљивом анализом могу издвојити поједини делови, који донекле одговарају оперским „нумерама", замишљени као формалне целине и формално потпуно заокругљени, као што су: Анђелијина песма *Ej, пусто море*, Милошева балада, Максимови монолози, Јевросимина песма коси, Наданова песма *Два се тића побратила*, итд. Поред тога, сам начин обраде оркестра, у основи живописан, са пуно чисто оперских контраста, одређује припадност г. Коњовићева дела правој оперској музици, која је, наравно, врло удаљена од оперске музике типа *Травијате* и *Мињона*.

Док је живописни оркестар психолошки тумач радње, на сцени влада *принцип слободног мелодијског развијања*, условљен тачном декламацијом текста. Певачке партије су у основи обрађене мелодијским речитативом, у коме, по речима композитора, почива искрено осећан патос. Тај мелодијски речитатив, у смислу Бородина и Му-

соргског, местимичко се развија до већег ариозног замаха и приближује чисто оперском начину третирања мелодијске линије на сцени. Правилна декламација текста условила је нарочита ритмичка следовања[1] и, често пута, суперпозиције ритмова ($^3/_4$ и $^9/_8$; $^2/_4$ и $^6/_8$; $^2/_8$ и $^3/_8$;),[2] али су те несиметричне ритмичке појаве тако вешто уобличене да, иако местимично делују чудно, не остављају утисак ритмичке расплинутости. Хармонски је цело дело држано у једном умерено модерном хармонском стилу, иако понекад додирује политоналност,[3] па чак и атоналност. Што се тиче инструментације, она је по правилу масивна; цео оркестарски апарат је у сталном покрету. То се нарочито односи на прве две слике, у којима глас са сцене не може одолети звучним налетима оркестра. Од треће слике, оркестар, прилагођавајући се психолошким моментима на сцени, има више контраста у одмењивању тонских боја, више прозрачности и равнотеже у звуку.

Прве две слике, нека врста експозиције, без много радње и покрета, са доста колебања и превирања у оркестру и застајања у мелодијском току, најмање су успеле. Од треће слике, ствар расте и музички и драмски. Трећа слика, која почиње мистично, као Пименова сцена у *Борису*, са народним мотивом у виоли и енглеском рогу, има изванредно сугестивну Јевросимину песму коси, драматичан Максимов монолог, дубоко потресну сцену сусрета између оца и сина. Четврту слику испуњавају: душевна борба Максима, сукоб између Максима и Милоша и величанствено одрицање Максимово. У великој сцени карневалске ноћи — пета, шеста и седма слика — највише оперски рађеној, у којој заплет достиже врхунац, г. Коњовић је, у осмогласном хору венецијанске сињорије и у примитивном натурализму црногорских песама и игара, остварио сјајан контраст између романског еклектизма и национализма. Горе поменута осма слика садржи болну исповест Максима и решење заплета, на један Шекспировски начин, са великим театерским ефектом. Најзад грандиозни епилог: полудела мајка чека сватове и идући за својим халуцинацијама скаче у бездан црногорских врлети, док хор покајница пева тужбалицу: *Куда си ми одлетио сив соколе*, пењући се симболично уз планину, да над безданом у који је скочила

---

1 Јевросимина песма о коси, на пример, има следећа ритмичка следовања: $^6/_4$, $^5/_4$, $^4/_4$, $^3/_4$, $^2/_4$.

2 У петој слици, хор Црногораца пева *Роса плете русе косе* (из Мокрањчеве *IX руковети*) у $^2/_8$, а хор маски једновремено у $^3/_8$.

3 У фанфарама, на почетку и на крају друге слике, налазимо суперпозицију тоналитета: B-dur и C-dur и њихово разрешење у Des-dur.

Јевросима, завапи у екстази бола тужно и отегнуто црногорско *Авај, авај мени...*

Кнез од Зете је апотеоза бола. У музици г. Коњовића, који тај бол подвлачи, има нечег Мештровићевски великог, нечег изразито расног, подигнутог до симбола. — Г. Коњовић је дао дело од значаја. А црногорске слике, трећа и девета (епилог), представљају *кристализацију* наше будуће драмске музике, *исходишну тачку* за све напоре у тражењу и остваривању нашег расног музичко-драмског стила.

На сцени Београдске Опере *Кнез од Зете* је приказан, захваљујући у првом реду диригенту г. *Ловри Матачићу*, са пажњом коју је дело г. Коњовића потпуно заслужило.

Бранко Драгутиновић

Културни преглед

*

Руска култура

Реч култура буквално означава обрађивање. Одатле агрикултура, — то ће рећи: обрађивање њива. Сејач, који изиђе да сеје, узор је сваког уопште културног рада: природа нам додељује трому стихију, сировину, па је ми обрађујемо и прерађујемо и збирамо плодове. Такав рад не ограничава се само на земљорадњу. Он обухвата материјалну, социјалну и духовну културу. Када се обрађује трома материја физичке природе, постаје материјална култура, другим речима индустрија и пољопривреда. Када се обрађује стихија заједничког живота, постаје социјална култура или цивилизација. Најзад, када се обрађују природне способности нашега духа, постаје духовна култура — филозофија, наука, уметност.

Таквим троструким културним радом људи се ослобађају тростуког ропства: материјалног, социјалног и духовног. Они постају слободна и стваралачка бића. Није онда њихов живот пасивно животарење потчињено природној нужности, него свесно и сврси сходно стварање. Помоћу културе они се уздижу изнад природе, постају натприродна бића и чак Божји сарадници. Није култура проклетство, него благослов. Додуше, није наш свет Едемски врт, у којем је човек намештен да га обради и да га чува. Али тим је пре, и

нарочито, потребна култура. Иако не може да начини од света рај, она ипак и може и мора да предупреди да не постане паклом.

Такав је смисао културе. Очевидно је да је њој потребан безброј радника. Нису културни радници само стваралачки генији, проналазачи или истакнути државници. Културни је радник већ сваки човек који брижљиво сачува за свој и наредни нараштај духовне, социјалне и материјалне тековине наслеђене од отаца и дедова. Сваки човек који има разумевања за свој језик, своју књижевност, своје државно и друштвено уређење и за стварање материјалних вредности, мора да се уброји у културне раднике. Прави је човек само културан човек. Зато, свакоме се може рећи: кажи какав си спрам културе, па ћу рећи какав си ти. Не само појединци, и читави народи се одређују својом културом. У томе смислу још је стари атински писац Исократ изјавио да Јелине није створило исто порекло, него исто васпитање, т. ј. култура. Доиста, не даје само физичко сродство једном народу јединство и карактер, него културно наслеђе пре почивших отаца и браће и жива сарадња савременика, у којој културни чиниоци остварују свој позив и као синови прошлости и као оцеви будућности.

Свака је култура национална, онако исто као што је и свака човечја личност индивидуална. Али између посебних култура постоје узајамне везе. Ове везе и ово суделовање посебних култура могу да допринесу миру између посебних народа много више него ма какви напори државника и политичара.

Између свију културних тековина, духовних, социјалних и материјалних, највећи значај у народном животу има духовна култура. Нарочито је битна култура језика, који је — према изреци Вилхелма Хумболта — права људска отаџбина. Није мањи значај књижевности, тог огледала народне душе, и уопште све духовне културе. Социјална култура или цивилизација, другим речима правна, политичка и привредна организација, и ако веома значајна, има ипак више технички него начелни карактер. Зато, она је мање више слична код народа исте културне висине. Још више је технички изједначена материјална култура. И социјална и материјална култура тело су без духа, ако нису стопљене са живом и животворном духовном културом.

Такав је смисао и значај културе уопште. Али, шта је то руска култура? Да ли она у опште постоји? И ако постоји, да ли је она заиста руска; није ли она само туђа култура, која је, само мало и површно, додирнула вишу класу и која не засеца у дубину народне масе? Зар није један Тургењевљев јунак уверавао да Руси тобож нису ништа

изумели сем самовара? И зар није Чаадајев подругљиво приметио да у Москви немамо ништа да покажемо странцима осим звона које не звони и топа који не пуца? Зар се не чује од Европљана да су Руси мало културни, чак потпуно некултурни, и да, ако уопште код њих постоје почетци културе, они ове дугују туђим културама? Тако је Дидеро уверавао да су Руси трули још пре него што су зрели. У односу на науку, може се навести Кантова изјава: „Русима мора да недостаје геније; они не могу да се науче, и науке свагда изумиру код њих". У односу на сву културу, карактеристична је Оманова књига „La culture Française en Russie", где се вели да су Французи цивилизовали Русе и учинили покушај да их поставе на две шапе, као да они нису људи, него само четвороножне животиње. У вези са таквом немарном оценом свега што носи руско име, Ренан је приметио да је смрт једнога Француза моралан догађај, док је смрт руског козака само физичка појава. — Ако су тако расуђивали француски савезници Русије, шта да кажемо о Немцима? Њима је, као што вели Ротек, ма какав руски успех изгледао несрећа по читаво човечанство. Нису они сматрали Русе за субјекте и сараднике у стваралачком културном раду човечанства, него за објекте, пасивну грађу, скоро етнички гној за насађивање и проширење туђе, пре свега немачке, културе. Зато, например, приликом Светског Рата професор Хеч (Hoetzsch) је прогласио Русију само за земљиште намењено културним народима за ловљење. Шта да кажемо, најзад, о бољшевицима, који сада сеју кукољ тзв. „пролеткулта" на покорној и, као што изгледа, потпуно тромој руској њиви?

Јесу ли оправдани такви приговори? Кад не би доиста постојала руска култура, то би значило да у току више него хиљадугодишње историје у Русији никад није планула ни једна самоникла, стваралачка и плодна мисао, да се нико никад није одушевио за образованост и плодан рад. Значило би да сви Руси остају сирови производи природе, који нису ништа допринели оном племенитом стваралачком раду без кога човек није човек у правом смислу те речи. Значило би, најзад, да су они заиста само етничка грађа за туђе културе или за социјалне огледе. Али зар нису побијали оваку претпоставку баш најкултурнији и најнапреднији народи, код којих се, нарочито сад, огледа толико интересовање за руску песму, руску музику, руско позориште, руску књижевност, руску филозофију и науку? Узрок је томе тај, што су народи који су више усавршили своју социјалну и материјалну културу нашли се у чуду, опазивши да у многим творевинама руског духа има више маха, више полета, више идеализма, али такође више реализма, више топлине, више човечности

те се у њима националне особености срећно придружују општечовечанским потезима, и оно што је месно и временско ближи оном шта је васионско и вечито.

За образложење, ваља да се наведе бар мишљење двају Ренанових и Омановних сународника о руском језику и руском роману. О језику, писао је Мериме: то је најбогатије европско наречје. Пошто је обдарен дивном краткоћом, која се придружује бистрини, довољна му је само једина реч да би везао неколико идеја, за које би у другом језику биле потребне читаве реченице. Само француски језик, појачан грчким и латинским, уз помоћ свих северних и јужних наречја и Раблеова језика, може да дâ појам о овакој гипкости и овакој енергији." — Зар после такве изјаве једнога Француза може да се не призна право Ломоносову, који је нашао у руском језику „раскош шпањолског, живахност француског, јачину немачког, нежност талијанског и сем, тога, богатство и краткоћу грчког и латинског", или Тургењеву, који је изјавио да је то „величанствен, моћан, истинит и слободан језик"? А, зар је тај језик само производ необрађене природе? Зар он није творевина дуге и марљиве културе, сарадње великих писаца и свега народа? Што се тиче руског романа, о њему је француски критичар Вогие приметио да је он унапредио и надмашио европски, и особито француски, роман. Док је француски реалистички роман остао вулгаран, пошто је његов човек створен само од праха земљина, руским је писцима пошло за руком да створе човека исто онаква какав је створен од Бога: узевши га од глиба, они су му удахнули живу душу.

Што се тиче наукâ, како се усудио Кант да наговести њихово неминовно изумирање у Русији, када се већ пре њега истакао природњак као Ломоносов, чији се значај почиње да цени тек сада пошто је престигао ондашње стање науке, и са пуним се правом сматра као један од твораца физичке хемије и претеча модерне теорије метаморфозе минерала? Нису ли довољна имена научника светског гласа као например Лобачевски, Менделејев, Мечников, Павлов, да би се видело да и после Канта руска наука не само да није изумрла него заузима почасно место? Није ли изражено руским историчарима нарочито поштовање тиме што су Енглези нашли за најподесније да позову на катедру енглеске историје у Оксфорду Руса Виноградова?

У културну вредност руске уметности, као што изгледа, нико не сумња. За то не треба да нарочито наводимо примере признања.

Упркос тврђења охолих странаца, руска самоникла духовна култура, дакле, не само да постоји, него и ужива врло меродавна

признања. У односу на руску социјалну културу или цивилизацију, која се тако често исмевала, ограничавамо се овде само да подсетимо на једну непобитну околност: да је Русији пошло за руком да дâ шестини земљине кугле мир (pacem Rossicam) онако исто плодан по културу као и римски мир (pax Romana). Овим се миром користио не само руски народ, него и читав низ дивљих племена, којима је мирна руска колонизација тако добро дошла, док је например за племена црвене расе у Америци додир са цивилизацијом других европских народа био кобан, чак смртоносан.

Што се, најзад, тиче руске материјалне културе, ни њени плодови нису били безначајни. Али за разлику од материјалистичких назора западне Европе, претеривање материјалних успеха на штету социјалних и духовних не одговара правом духу руске културе.

Стварање свију ових грана руске културе није био лак посао, пошто је руски народ морао да савлада тешке географске и историјске препреке. Раме уз раме са својом словенском браћом, руски се народ борио против источне најезде на Европу и њену културу. Скоро истодобно са поразом Срба на Косову Пољу, Руси су године 1380. одржали над Татарима победу на Куликову Пољу. Али ова је победа још толико далека од коначног ослобођења, да је за разлику од дана српског пораза, Видовдана, који је постао празник, Митровдан, дан руске победе, у предвиђању тешких жртава постао даном туге, даном спомена свију покојних. Када су, у доба Ренесанса, срећнији западни народи препорођивали своју већ развијену културу, руски се народ тек мучно ослобађао татарског ропства. Своје по врло скупу цену стечено ослобођење од овог источног ропства он је морао да са великим напорима штити од многобројних покушаја суседних народа, да се не би подвргао новом, западном ропству. Да би се то избегло, све су друштвене класе биле стављене у службу држави. Од ове службе руско је племство било ослобођено тек године 1762., док је руски сељак остао још стотину година у поданству спахије. Тек године 1861. ослобађа се и он и добива повољније услове за рад и културу.

Још нису биле подмирене најбитније социјалне и материјалне потребе руског народа, нити је још окусио све плодове своје духовне културе, кад је изненада плануо Светски Рат, за који је он дао толико жртава. А када је стигао крају своје снаге, дошли су бољшевици и донели му ново ропство. На тај начин, и ако је руски народ много дао за руску културу, ипак му није пошло за руком да је у пуној мери искористи за себе.

Али то не значи да је руска култура само дело више друштвене класе без дубока корена у народу. Читав низ најистакнутијих руских културних радника изашао је баш из нижих друштвених сталежа. Најзнатнији су стваоци руске културе у XVIII столећу цар Петар Велики и сељак Ломоносов. Цар је силазио са престола, напуштао великаше, засукао рукаве, научио 14 заната и радио у сталном додиру са људима ниског порекла, док је сељак постао аристократом духа, великаном песме и науке и, како је рекао Пушкин, био и сâм читав један универзитет.

Кад данас спомињу своју културу, Руси то не чине ради хвалисања, из гордости или из жеље да се неко други понизи; него зато што и они доживљују тешку једну кризу. Преведена са грчког, реч криза означава *суд*. Сви се Руси налазе тако рећи на оптуженичкој клупи, пред форумом светске историје. Наравно, није од мале важности да ли они, испитавши своју властиту савест и своја дела, смеју право гледати у очи својих неумољивих судија као народ који трпи тешко историјско искушење, или морају оборених глава, као пропалице, чекати заслужену казну.

У вези са тиме настаје питање: није ли руска кутура, иако једна непобитна стварност и то од велике вредности, ипак само дело прошлости? Нису ли њени одломци сада прешли у иностранство, док је у руском завичају народ остао или без икакве културе уопште или са овом новом „пролетарском“ културом туђег порекла, коју му натурује Трећа Интернационала? Питање врло озбиљно. У току низа година, које изгледају бескрајно дугачке, свесно се покушава да руска културна њива постане дивље поље, покривено трњем и кукољем „пролеткулта“. Светиње су окаљане. Руски је дивни језик покварен и званично се не зове више руски језик, него „језик источне Европе“. „Одбачени су дроњци нације“, као што пева бољшевички песник Мајаковски. Чак је и само име Русије уништено и замењено »Савезом Социјалистичких Совјетских Република«. А народ, који је у почетку Револуције тако безобзирно и немилице ништио све културне тековине, сада ћути, остаје непомичан и, како изгледа, потпуно равнодушан. Зато, постаје природно питање није ли ово ћутање и ова тишина знак сутона руске културе, и не само сутона него можда и њене смрти. Није ли руска култура само једна клонула прошлост без садашњости и без будућности? Можда је после лепога цветања она најзад последњи пут планула опроштајном светлошћу, те се сада гаси онако исто као и низ других култура, које су бивале и изумрле и подсећају на Ниневију о којој је пророк Софроније рекао да когод прође покрај ње звиж-

даће и махати руком? Није ли, према томе, спомен руске културе тако рећи парастос једном, иако драгом, али мртвом покојнику?

Још до пре неколико година није било лако побијати такво сумњање. Кад смо и онда изражавали наше чврсто уверење да Русија уза све то неће погинути, нисмо се могли још позивати на доиста непобитне податке. И изгледало је да је, како би рекао Шекспир, мајка наше мисли била само наша жеља. Али сада, стање се темељно променило. Сада се само они заслепљени, или они који имају од тога користи, не разумеју, или се бар чине да не разумеју, оно што је постало очевидно: да је већ прошла опасност погибије која је претила Русији и њеној култури. Додуше, још траје руска криза. И руски народ још ћути, али са стиснутим зубима. Сада, он може само да се пасивно одупире и да прибира своје силе; а скоро сваки дан доноси обилате податке о томе да није болест Русије један старачки ропац, него једна младићска криза, која наговештава не изметање, него препорођај. Сваки дан доноси необориве доказе да се Русија опоравља. Није то бољшевичка заслуга, као што уверавају слабо обавештени или заинтересовани странци, него напротив Русија васпоставља своју стваралачку енергију упркос свију напора бољшевика, који су се заложили само за свесветску револуцију. Зато и руска емиграција, која са таквом зебњом прати живот своје браће у Русији, поздравља бујност младог живота и младих талената, који избијају на површину упркос бољшевичког принуђавања. У својој бризи за руску културу, емиграција се умирила, јер види да ће исти руски народ који је постојао и до бољшевика постојати и после њих. Ко је много обдарен, од тога се много и захтева; зато, од народа који је придружио цивилизацији шестину земљине кугле, и поред све своје младости дао велика дела руске културе, могу се још и у будућности очекивати сјајна дела.

Зато, Дан Руске Културе, који је руска емиграција прославила осмог јуна, на рођендан Пушкина, није дан туге, него дан радости. То је дан лепих успомена и ведрих нада. Тога дана из свију места, гдегод се налази растурена руска емиграција, шиљао се срдачан поздрав омиљеној Отаџбини и оној руској браћи која тамо далеко морају још да ћуте, али чија срца куцају складно са свима онима који разумеју и поштују руску културу и њене тековине.

Евгеније Спекторски

Религиозни преглед

*

Једна побожна књига

Драгиша С. Лапчевић: *Исусова чуда*. Београд, 1929.

После страшног Рата враћају се народи, уморни и изнурени, једином могућем спасиоцу бродоломника: Христу. Нови оснивачи светског царства уверили су се, као и сви њихови претходници, да људе и народе не спасава „господски морал" у приватном и међународном животу, и враћају се старим вредностима. И стари Јудеји били су империјалисте који се, иако тако малобројни, заносише надама ће оружјем подбити под ноге Израиља све народе света. Међутим, преко развалина Јерусалима брзо пређе плуг освајача који не разумеше поуку да и сами могу тако проћи. Од Јудеја само они створише нешто трајно који се кренуше на мисионарске путеве с гранчицом мира у рукама и речима љубави према свима људима. Устанак робова, као што је Хришћанство називао Ниче, ипак је био јачи, и разочарани помало се враћају моралу који су недавно проглашавали за нешто старомодно и несавремено. У књижевностима европских народа све је више књига религиозно-моралног садржаја које пишу и људи доскора рационалистичког или чак материјалистичког правца мишљења, дабогме дотеруjући доста пута идеје и живот Исусов према старом укусу своме и својих читалаца. Али, и кад конструишу сасвим произвољну биографију Исусову, не називају је биографијом Лењина или Маркса, него животом Исусовим. Ипак Галилејац побеђује.

Још Лав Н. Толстој, пишући своје Евангелије, изостављао је из Четвороевангелија што му се није свидело. Чудно је да је такав психолог какав је био Лав Николајевић сасвим изоставио чуда Исусова, он који је разумео главну мисао Исусову: да је дух сила која може све створити и оборити и изменити само лице земље, да није схватио да дејство духа може лечити и разболевати, и то је превидео у времену кад је већ и у медицинску науку увођена сугестивна терапија. Али и тај цин духа страховао је од Немаца, као што је приметио један његов добар познавалац и ученик Рус; па, кад је Шопенхауер, којег је много ценио, прогласио свако чудо за знак лажности (signum mendacii), није се усудио да то пореч̌е.

Други неки писци много даље иду у слободи „поправљања" евангелиста. Анри Барбис, чији је *Исус* недавно и на наш језик

преведен, одриче факт да је Исус у многом настављач и извршилац старозаветних пророка, а по Евангелију (Лука, 4.) сам је Исус изјавио да је то, кад је у синагоги прочитао место у пророку Исаији који од Месије очекује да ће да јави евангелије сиромасима, исцељивати скрушене у срцу, проповедати заробљенима да ће се отпустити, слепима да ће прогледати, итд. Барбис, међутим, хоће да зна да је Исус на питање ученика шта мисли о старим пророцима одговорио: ви остављате живе да би брбљали о мртвима. А уистину несумњив је факт не само да је Исус примио на себе улогу коју му је Исаија наменио, него да ју је, што је најглавније, и извршио. Уз толико мало респектовања историјске истинитости не може се писати никаква биографија или слика па да буде и најмање слична описаном лицу и његову раду.

Г. Лапчевић, у својим легендама о чудима Исусовим, прво говори и о једном чудотворном лечењу, што је карактеристично. Даље се има истаћи алегоричко тумачење појединих чуда, што није ништа необично. Сам Исус много је говорио у фигурама, као што нпр. не треба буквално схватити да је мислио да телесни мртваци мртвог сахрањују кад је рекао ученицима „Оставите мртве да мртвога погребавају", него је мртвима назвао духовно и душевно мртве. Исто је тако фигура реч Исусова ученицима да ако имају вере могу брегoвима заповедати да се преместе с места на место. Неке параболе је сам растумачио шта значе. И знаменити црквени оци и писци много су места у Евангелијама алегорички тумачили: духовнији људи духовније.

Прве две легенде у књижици г. Лапчевића носе натписе *Исусов хлеб* и *Исусово вино.* Писац тумачи засићење хиљаде слушалаца са пет хлебова да је било засићење хлебом божанских речи, те су слушаоци и заборавили на телесну глад. Што се тиче претварања воде у вино, тумачи га писац тим што се људи опијаху речима великог Учитеља. Другим речима, и гладни и жедни слушали су га. И Сам Исус назвао је своје учење, у разговору са женом Самарјанком, водом коју ко пије неће више ожеднети. Међутим, религиозно-морални значај за поправку живота народа који је лако падао у грех, и имао велику подобност да се кајањем препороди, имале би те две приче кад би значиле потребу смањивања оброка у јелу и пићу. Стари Јудеји су много јели, и средиште култа било је приношење животиња на жртву, и руке свећеника заиста су биле, на згражање пророка Исаије, „пуне крви". Уз то се много и пило јаких пића и поносили се они који су могли да их много поднесу. А колико је пробитачније за здравље тела, па и

душе, било уопће мање јести, јер на пример болест бесноватих јамачно је долазила од многог јела, особито од једења меса. Не мања умереност била је потребна у пићу. Само од користи могло је бити за свате, ако су се судови од вина у којима је могло остати по мало вина допунили водом, по узакоњеном обичају старих Јелина, да се вино не пије чисто него помешано с водом.

У легенди *Исус и Магдалена* писац пружа слику кајања и опроштења греха. У легенди *Царство небесно* описује се блаженство вредних посленика као царство небесно, као противност трулежи богаташа који заиста упропастише и себе и храм (не храмове, као што пише писац, јер само је један храм био у целом Јудејству) и Јерусалим. У легенди *Вера* утишава Исус буру морску и отклања несрећу са дома апостола Петра, који се на више места у светој историји описује као колебљив не само при ходању по мору него и на суву, и пучина друштвеног живота јудејског народа и у оно доба крила је за проповеднике нове вере веће опасности и од саме морске пучине. На крају живота само је тврда вера спасла знаменитог апостола Христова од коначног пада.

У легенди *Грех и Невиност* описао је писац чудо лечења узетога, којега Исус лечи лечећи га од грешења, чија је последица била телесна болест.

Примајући могућност лечења телесне болести дејством духа и улевањем вере, писац стоји на висини савремене медицинске науке. У књизи руског лечника Богданова *О неурастенији*, која је изишла 1912., налазе се оваке мисли знаменитог француског професора медицине у Паризу Деженера: нова медицина нагиње томе да изрече да су све болести — психичке болести. Чудо исцељења састоји се у успостављењу вере у себе, Вишу Силу и сву природу. Једина подлога на којој почива сва психотерапија јесте благотворно утецање једног бића на друго. Вера спасава и лечи. Лица чији је живот у области идеја, која имају идеал, слична су онима која су осигурана од емоција. Због тога предлаже професор Деженер да се на медицинском факултету предаје морална хигијена. Мађарски професор на медицинском факултету Вајдич Алајош издао је 1907. у Пешти књигу под натписом *Исус*, психофизиолошку студију на основу Евангелија Св. Луке, доказујући да су дела Исусова, а наиме чудотворна лечења, могућа, и да и наука признаје да реч која поражава може да лечи болести. Има узетости (хистеричне) која се и данас лечи речима хипнотизера, ако само болесник има вере у њега. Рука осушена због дуготрајне неупотребе (atrophia inactivitatis) може да се покрене у случају

великог узбуђења и због силне речи. На сличном научном становишту, колико нам је познато, стоје и многи наши виђени медицински стручњаци. Чуда Исусова, а наиме најглавнија, лечења болесника, дела су, а не можда алегорије, о којима добро каже Карлајл у свом делу *О херојима:* „Помислите, бисмо ли ми веровали и узели за свог вођу у животу једну алегорију, једну поетску игру?"

У легенди *Васкрсење* описује писац страдање Исусово, смрт на крсту и васкрсење. О васкрсењу ово казује: „Али кад би у зору, и кад засветле небо од Истока, сви који вероваше видеше како се Исус као какав пламен диже пут небеса".

О васкрсењу Христову и васкрсавању мртвих у времену опће писмености, и читања Св. Писма, и од простих људи није довољно само то рећи о васкрсењу, а о васкрсавању мртвих баш ништа. И који верују хоће о тим догађајима нешто више да дознаду, а још више се мора рећи онима који, као апостол Тома, сумњају, и на штету верујућих све поричу.

Као што знамо, већ у време тих догађаја било је размимоилажења у мишљењу о њима и међу најближим ученицима Исусовим. Најглавнији је узрок том што Учитеља који је духовно мислио и радо у говору фигуре употребљавао, ученици који су све буквално схватили и материјалистичким погледима нагињали често нису могли разумети. Терминологија Св. Писма још је мање била позната потоњим вековима до нашег времена.

Кад је Учитељ ученицима једном рекао да је за спасење нужно да се човек наново роди, разумевајући ту морални препорођај, запитао га је један од њих: „Зар човек може ући у утробу своје матере и наново се родити?" Нису били начисто ни с тим шта значи умрети и устати из мртвих, и питали су: „Шта значи устати из мртвих?" (Марко, 9.).

У Евангелију, и у опће у Св. Писму, речи „мртав" и „ускрсао" имају више значења.

„Мртвима" је називао Исус и морално пале и оне који немају љубави и просвећења. О Блудном Сину стоји у Евангелију да је „био мртав и оживео" (Лука, 15.) Волети ближње значило је васкрсавање у овом животу: „Ми знамо да смо прешли из смрти у живот стога што волимо браћу... Ко не воли брата остаје у смрти„ (Јов. Посл. I, 3.) „Оставите лудост и бићете живи" (Приче Сол., 9.) „Ко моју реч слуша и вјерује оном који ме је послао има живот вјечни и не долази на суд него је прешао из смрти у живот." (Ев. Јов.).

Телесно васкрсење на доста места значи оздрављење тешких болесника, обамрлих, онесвеслих, или који су се спасли из ратне опасности, можда од рана: „Жене примише своје мртве из васкрсенија, а други који (у биткама) бише побијени не примише избављење да добију боље воскресење“ (Јевр., 11. гл.). Тек на другом месту „васкрсење“ значи право васкрсење, а на првом месту значи: избављење. О Јаировој кћери Исус говори: „Не плачите, није умрла него спава“, и кад рече девојци: Девојко, устани!, „врати се дух њезин и устаде“ (Лука, 8.). У словенском преводу, међутим, стоји „воскресе“, а и у црквеним мољењима стоји да је подигнута „из постеље болесничке“ а не из смрти. И о Лазару прво је рекао Исус: „Лазар наш пријатељ заспа, него идем да га пробудим.“ Кад су му ученици приметили да ће ако је заспао (т.ј. обичним сном) устати, онда је Исус, отишав прво да види пријатеља, рекао: „умрије.“ Изгледа да сам божански чудотворац жели да умањи важност свога дела, а ученици да увеличају. „Ко је силан не зна шта је сила“ (Ђура Јакшић).

Тешко је данас установити шта у Св. Писму ваља буквално схватити а шта у духовном смислу. Несумњиво је да је највећи лечник свију времена који је дао рецепт, чини нам се, најефикасније терапије разних болести, „пост и молитву“, наилазио на многе болеснике, па и читаве гомиле болесника, и идући као онај старозаветни пророк, преко поља пуна сухих костију, будио нов живот. Лечио је бесновате којих је највише било, и узете и слепе, међу које је рачунао и таке који су имали очи и гледали али нису видели одвратност отачких обичаја, на пример убијање животиња у самом средишту култа. Сматрао је сваку болест за последицу грешења и духом је лечио по речи: „Дух је оно што оживљава; тело не помаже ништа“ (Ев. Јов., 6.). О великом се радило, о спасењу не једног малог народа него целог Човечанства. И неумесно је премного цепидлачење. Да ли је Исус са Петром ишао по пучини морској или пучини живота, није од велике важности. А зашто да није могао ићи и по мору кад данас људи лете небу под облаке и преко облака. И зашто да не верујемо да је васкрсавао и оне којима је срце престало куцати, кад је недавно, бар како су новине јавиле, једном, мислимо шведском, лечнику тако нешто пошло за руком? Има ствари које су стари боље разумевали него ми данас.

О самом васкрсењу Христову не мислимо много писати и нагађати. То оставимо Немцима, који су у томе неуморни. Кантов чисти ум сматра за докажљиво само оно што се може чулима

сазнати, али ипак сматра за важније оно што сазнајемо практичким умом без чула. Оно Непознато у нама, које нам казује највеће истине а ни само не зна од кога их је сазнало, оно је уверило Павла о том да је Христос жив, и не само то, него да у њему истом и не живи сам он него Христос. Он је пред Дамаском видео Христа и ако га за земаљског живота није, вероватно, познао, и свеједно му је било да ли су га и људи из његове пратње видели или нису; само му је сасвим апсурдно изгледало да когод и за час посумња да његов Спаситељ није жив. Унутрашње доживљаје у себи сматрао је за несравњено важнији начин сазнавања него сама чула човекова.

Чини нам се да није добро постављено питање: да ли је Христос у човечјем или каквом друкчијем телу васкрсао; него би се требало запитати: је ли и после Голготе и до данас Христос Спаситељ жив или није.

Нема историчара који неће признати да је Христос у потоњим вековима не само жив био, него да је његово деловање у Човечанству што даље, бивало све то јаче. Његови љубљени ученици за страдања му разбегли се, а у првим вековима гоњења Хришћана нису га се ни пред опасношћу погубљења ни деца ни жене одрицали. Још доцније, у Крсташким Ратовима, невидљивим додуше али врло моћним дејством (што се у катихизису зове дејство Св. Духа, модерној психологији је актуалитет, као што се понекад место имена Оца Небеског употребљава данас назив Козмичког Духа) покретао стотине хиљада бораца који нису жалили животе да ослободе од неверника један празан гроб.

Са престола огњезрачна заштићава Он људе и народе, који кад га остављају, постају какви су Немци били у Теутобуршкој Шуми и у Светском Рату.

Да ли је Христос жив, у том питању лакше ће се сложити учени и неучени него у питању у каквом је телу васкрсао. Један немачки професор овако одговара на питање да ли је Христос васкрсао: Умро је Исус, али је жив Христос.

Милутин Јакшић

Економско-социјални преглед

*

Државна привредна политика

За време Светског Рата држава је узела у своје руке већи број функција на пољу слободне привредне делатности. Било из војних или социјалних обзира, она је своју ингеренцију на привредни живот знатно проширила; више се није ограничавала на предузимање само привредно-политичких мера, на посредно утицање преко законодавства или у виду разних олакшица, већ је готово постала индустријски предузимач и трговац.

После Рата није било једноставно прекинути са овим стањем, и државу вратити у границе њене раније делатости. Идеја социјализације старања државе у знаку правде, правичности, социјалности и благостања, као коректив либералне доктрине, била је захватила чврста корена, тражећи да се већа пажња обрати социјалном моменту, да држава предузме све потребне мере на пољу напретка свога народа. Самим тим правдала се и потреба јачег мешања државе у привредни живот. Еволуција од либерализма (који је мало где дошао до потпуне примене) ка идеји социјализације државних функција сасвим одговара тенденцијама напретка и развитка овога столећа.

У историји границе државне делатности не представљају ништа стално, нешто принципијелно утврђено, нешто што се не мења. У колико је привредни развитак бивао јачи и утицао на културни поредак и социјалне промене (у погледу поделе богатства, класне диференцијације), у толико се све више осећала потреба да држава прими на себе извесне нове функције којима би деловала у правцу старања о свима члановима своје заједнице. Тако је савременој држави стављен низ нових захтева који чине њену привредну, социјалну, културну и просветну политику. Савремена држава је позвана да има израђен привредни програм чијом применом свестрано и систематски утиче на развијање и јачање свих својих продуктивних снага; она је позвана да интервенише и уређује односе између послодавца и радника, да се стара о онима који су неспособни да привреде, да утиче на што правилнију поделу користи, да мерама у културно-просветној политици подиже духовни ниво својих грађана итд. Границе државне интервенције, дакле, знатно су после Рата проширене.

У низу проблема истакнутих по Рату за чије се решавање позивала држава, био је главни привредно-финансијски проблем. Консоли-

довати финансије и успоставити сталност у привредним односима, то беху основна питања. Али у поновном успостављању економске равнотеже и сталности, Ратом поремећене, појавише се нове супротности, избише нови захтеви, нови сукоби и тешкоће. Савлађивање тих нових препрека није лака и проста ствар.

Појачање државне интервенције у привредни живот очигледно је после Рата. Томе не мало доприноси и изванредно јак процес техничког напретка, који опет на другој страни појачава социјално-политичка питања. Услови живота толико су се рапидно изменили, и још се увек мењају, да је проширење круга државне интервенције постала неминовна потреба. Онде где држава није могла да прихвати ове нове задатке, да прими на себе функције постављене јој самим животом, ту видимо назадак, недостатак у функционисању државног апарата, који се нарочито манифестује у одсуству планске и систематске државне привредне политике, односно слабом старању на пољу подизања народног благостања. Амо долази, између осталих, и наша држава.

Кад је реч о привредној политици наше земље, морају се уважити извесни разлози који ће, ма само донекле, оправдати недостатке државне привредне политике. Природно је да извесни узроци морају постојати због којих ми све до данас нисмо могло доћи до једног државног привредног програма који би одредио линије привредне политике. Али ти узроци, ма какви они били и ма колико тешкоће значили, нису у стању да оправдају недостатак државне политике на овом пољу. Не могу тај недостатак оправдати, јер је у бившем парламентарном режиму чињено неколико покушаја да се створи привредни програм. Пре свега, владе бившег парламентарног режима последњих година излазиле су са изјавама о вођењу привредне политике. Један бив. министар у једној бив. влади изишао је чак и са израђеним „привредним програмом". Сем овога, и све конкретне чињенице иду у прилог тезе да се нешто могло учинити само да се хтело и да се знало шта се хоће и шта треба чинити. Сви ти покушаји умањују величину узрока због којих се нешто крупније није учинило. Да размотримо ове узроке.

Најважнији проблем постављен после Уједињења било је питање организације државне управе. И све до доношења бив. Видовданског Устава држава се није могла посветити ни једном другом питању које би излазило из оквира њеног политичког, организационог и техничко-унутарњег и спољног јачања. О каквој привредној политици у то време није могло бити ни говора. Сва привредна политика државе у то се доба састојала у регулисању унутрашње и спољне

трговине. Уосталом, и сама привредна ситуација тада је била таква да се одсуство државне интервенције није ни осетило. На другој опет страни држава је имала пред собом да реши једно од најтежих питања тога времена: валутно питање. Спроведеном новчаном унификацијом није било решено и питање стабилности новца, и тај је проблем остао отворен све до почетка 1926. год.

Други период који је почео од бив. Видовданског Устава није дао, такође, никакве значајније резултате. Извођење унутрашњег државног уређења пратила је непрестано партиско-политичка борба, која је преовлађивала јавним животом, постепено апсорбовала и онемогућавала остварење и извођење било каквих општијих привредних и социјалних мера. У таквој политичкој атмосфери наша привреда је ушла у период кризе. Поред политичких, настале су и привредне и социјалне компликације. Интервенција државе сада се показала неопходнијом. У толико неопходнијом, јер је наша привреда у погледу развијености капиталистичког духа и сувише примитивна. Уз одсуство личне иницијативе, природно да је привреда за сваки свој напор и корак тражила интервенцију државе. Захтеви за интервенцијом низали су се један за другим, организоване су читаве акције, у послу су биле све привредне групе (индустријалци и занатлије највише). Пред том правом навалом привредних група, у којој је природно било и нечег основаног и оправданог, морало се нешто учинити било из разлога државне привредне политике било из других разлога. За партијско-политичку државу, каква је била наша (до 6. јануара), одсуствовали су сви стварни разлози и мерило политике систематског развијања и унапређења културног, социјалног и привредног живота.

Још један разлог оправдава немање привредног програма. Тај је разлог: нестабилност трговинске политике у свету уопште. У таквој ситуацији, сасвим је природно да ми нисмо могли чинити изузетак. У толико пре, што су наш положај компликовали још и специјални државно-политички моменти. Но, ако све чињенице искључују један државни привредни програм срачунат за дужи период (о томе није реч), оне не могу оправдати одсуство планског и систематског рада на унапређењу и појачању домаће продукције. То је требао да буде циљ наше државне привредне политике, а програм би сачињавала сва средства (ма и она најситнија) стављена у службу томе циљу. Да је тога било, решен би данас био и проблем пасивних крајева, емиграција сведена на мању меру, а животни стандард народа повећан.

Године 1925. донесена је нова царинска тарифа, која је значила да се одлучило за форсирање индустријализације земље. То је

уосталом био први значајни привредно-политички акт у нашој новој држави. Затим је донесен закон о пољопривредном кредиту (јуна 1925.) са чијом се применом почело тек крајем 1927. год. Трећа значајнија привредна мера јесте доношење закона о Занатској Банци. Банка је образована финансијским учешћем државе, и њеним оснивањем решено је питање занатског кредита. (Да ли је било баш потребно решити питање занатског кредита, и то пре и радикалније од питања пољопривредног кредита, и после донесене нове царинске тарифе, то је друго питање, у које нећемо улазити). Аграрна реформа била је први и најважнији не само привредно-политички, него и национални и социјални проблем. Њоме је требао да се преуреди и нивелише поседни поредак, тако да држава због те промене не претрпи неминовне штете а стварно осети велику корист. Међутим, спровођење аграрне реформе дало је најжалосније резултате, и на том пољу у место користи држава је претрпела огромну штету која је имала реперкусије и на јачање и на снажење нове државне заједнице.

То су четири најважније привредно-политичке мере предузете у државној привредној политици после Рата. Сем тога, донесено је још неколико — иако не неопходних — закона привредног карактера.

На основу овога можемо утврдити:

(1) Недостатак државног привредног програма у периоду прве десетогодишњице проузроковао је нестабилност у привредној политици. Та нестабилност огледала се у решавању појединих крупнијих привредних проблема од случаја до случаја, најчешће само делимично, као и у одсуству духа за схватање замашности и вредности привредних проблема.

(2) Наш положај — без државног привредног програма, и због недовољне способности државног организма после Рата да прими на себе извесне нове, ни мало лаке, функције на привредном пољу — јако је био погоршан одсуством приватне иницијативе, која у капиталистичкој привреди представља главну полугу развитка и напретка.

(3) Период привредне кризе, потенциран извесним негативним појавама (које су специфична одлика нашег привредног живота), истакао је пуном снагом на дневни ред питање потребе стабилне државне привредне политике и предузимања од стране државе нових функција које задиру у развој, јачање и управљање привредног живота. Овој потреби држава није одговорила, бар не онако како је то требало учинити, и отуда онај стални глас наших привредних кругова за државном интервенцијом, који се од 1924. год. непрестано чује.

*

(1) Данас, за нашу се привреду поставља неколико изванредно крупних проблема чијем решавању треба приступити што пре и што одлучније. Основ привредне кризе лежи у аграрној кризи, у опалој потрошачкој моћи најширих слојева. Решавање тога питања не може бити независно од општих прилика у Европи. Свој међународни положај у погледу аграрне производње морамо довољно и темељно проучити. На основу тога доћи ћемо до сазнања које културе треба напустити, а које форсирати, и у ком правцу ваља развијати сточарство. У савременој пољопривредној организацији, каква постоји у Америци, и којој се већ данас тежи у већем делу европских земаља, много смо заостали. Заостали смо у сваком погледу: и технички и духовно. Побољшање квалитета и повећање приноса, међутим, битни су услови за дизање рентабилитета. На томе путу треба знања, организоване и свесне приватне иницијативе, државне акције, средстава и напора сваке врсте. Повећање и побољшање сеоске продукције први је услов за санирање тешког стања. Друго је питање побољшања и стварања услова за уновчавање аграрних производа. Овде је за нас врло важно санирати прилике у аграрној реформи. Аграрни интересенти морају се учинити привредно активним и способним за рентабилну пољопривредну продукцију. Здрава аграрна политика мора тежити што хитнијем и што бољем оспособљавању аграра да се прилагоди данашњој ситуацији, данашњој калкулацији и данашњем односу цена. Не треба очекивати да се ти елементи промену у корист аграрне продукције; тај случај није био ни у време прве аграрне кризе седамдесетих година прошлога столећа. Промене које су се тада десиле у погледу услова производње и цена, пољопривреда је морала примити и њима се прилагодити. Са те стране исти је случај и данас. Разлика је у томе, што је седамдесетих година било више времена за прилагођавање уз мање штете, док је данас време врло кратко и процес прилагођавања мора се што брже и радикалније вршити. Данска је аграрну кризу седамдесетих година пребродила оријентацијом ка сточарству и применом једног система просветне политике преко кога је снажно утицала на повећање продуктивне моћи земље. Истим путем су пошле и друге земље, док су се неке дефинитивно оријентисале индустрији.

Ми свакако морамо мислити на преоријентисање наше аграрне продукције, и то у смислу форсирања оних пољопривредних грана и култура за које је перспектива још увек повољна. Други проблем наше аграрне преоријентација лежи у рационализацији и унапређењу сточарства. Циљ треба да буде, нарочито кад је у питању

биљна култура: што већа и што јефтинија производња. Основно је да се сведу произвођачки трошкови на висину која омогућује рентабилитет. Са постизањем тога циља, односно са санирањем пољопривредне кризе, повећаће се потрошачка способност земљорадника, а самим тим и благостање најмногобројнијег дела нашег народа. Од успеха на овоме пољу зависиће и будућност нашег трговинског биланса који, с обзиром на структуру наше привреде, треба да је стално активан.

Овогодишња конференција Комора, разматрајући наш положај у међународној трговини, истакла је, такође, значај овог основног проблема. У резолуцији се каже: „Конференција наглашава да је наша пољопривреда данас, и да ће она још дуги период остати, основа нашег привредног живота, и да је јачање пољопривреде и пољопривредника предуслов и гаранција за правилан развитак наше народне привреде. Све мере које се предузимају за непосредно снажење домаће пољопривреде утичу посредно на побољшање услова за успешан рад и напредак свију осталих грана." Тиме је на меродавном форуму наших привредника истакнута потреба јачања наше основне продуктивне снаге, од чега зависи благостање, снага и морал народа.

(2) Друго поље на коме држава има проширити и побољшати своје функције, јесте поље трговинске политике. Питање наше трговинске експанзије из дана у дан све је актуелније, и њему ваља посветити изванредно велику и озбиљну пажњу. То је руководило и наше привредне организације да на овогодишњој Конференцији дискутију о нашем положају у међународној трговини. Морају се ставити у покрет, активизовати и организовати сва средства савремене трговинске политике, без чега тешко да ћемо моћи издржати утакмицу у међународном привредном животу. Стварањем могућности за што ширу трговинску експанзију створићемо један од главних услова за подизање продукције у земљи. Проблем трговинске експанзије у данашњици необично је тежак и не лако решљив. То не важи само за нашу земљу, већ готово за све. Те тешкоће најбоље се изражавају у нестабилности трговинске политике после Рата, што се најбоље види из овог податка: од 180 трговинских уговора објављених у периоду од 1920. до 1926. год. 4 су са важношћу преко једне године, 9 од три године, 2 од четири године, 6 од пет година и 6 од десет година. Сви остали уговори, њих 153 на броју, или 83% од свих уговора, закључени су са важношћу од једне године. А од стабилности трговинске политике зависи у многоме нормализовање и сређење општих привредних прилика. „Трајно

побољшање услова међународне трговине може се само тако постићи, ако се свет понова врати систему дугорочних трговинских уговора, израђених за један дужи период међународне привредне политике"[1].

Наша трговинска политика има да се бори са још једном тешкоћом, а то је: аграрни протекционизам индустријских земаља. Наша трговинска политика према тим земљама, изгледа нам, била је и сувише пасивна. Само неколико примера: Аустрија је свагда налазила начина и могућности да заштити свој аграр и да онемогући наш увоз; активном политиком наметнула нам је допунски уговор, а сада је завела нове мере за увоз стоке. Исто је то чинила и Немачка. Са Чехословачком још ни до данас нисмо могли склопити тарифски део уговора. Трговинска политика тих земаља у погледу заштите свога аграра од нашег увоза успела је. А и у погледу пласирања својих индустријских производа у нашој земљи није имала бог зна каквих тешкоћа.

При таквом стању ствари, ми морамо употребити максимални напор за активизовање наше трговинске политике, те на тај начин створити и обезбедити пролу нашим производима. Организацији и употреби свих средстава трговинске политике морамо посветити нарочиту пажњу. Трговинском политиком морамо утицати на привредни развој, на јачање домаће продукције, која се налази у опадању.

(3) Трећи проблем јесте извођење законске стабилизације динара. При фактичкој стабилизацији новца привреда не може сигурно рачунати на сталност; при свакој, ма и најмање неповољној, појави стрепи се од евентуалних пертурбација, које могу имати реперкусије по целокупни привредни организам. За нас, као претежно аграрну земљу, и земљу која има прилично дугова, ово је питање необично важно. Извођењем валутне реформе пружила би се могућност бржем и бољем привредно-финансијском санирању; омогућио би се прилив страног капитала, који би опет са друге стране утицао на побољшање и нормирање кредитних прилика у земљи, — у првом реду на смањење каматне стопе. На тај начин остраниле би се многе препреке, које су до сада сметале да се између наше привреде и иностранства нису могле развити веће и јаче кредитне операције.

Дакле, подизање домаће продукције, у првом реду пољопривредне, интензивирање трговинске политике и спровођење валутне реформе — то су три најпреча задатка државне привредне политике у данашњици.

---

1 Neuere monopolistische Tendenzen in Industrie und Handel. Gustav Cassel. Genf, 1927.

У том смислу поставила је свој програм и Краљевска Влада од 6. јануара:

(1) Радиће се на подизању пољопривреде, усавршавању њене технике бољим справама, употребом вештачког ђубрета и селекционираног семена, ширењем бољих пасмина стоке и живине, регенерацијом винограда, ширењем воћарства. Нарочита пажња посветиће се одгоју нашег сељака. Најважнији проблеми наше пољопривреде су данас: омогућење јефтиног кредита на најширој могућој основи, и осигурања извозе наших аграрних производа...

(2) Образоваће се завод за унапређење спољне трговине.. Настојаће се да се склопи што више трговинских уговора... Царинска политика поставиће се на нове темеље. У том циљу приступљено је генералној ревизији царинске тарифе, водећи притом рачуна о закљученим трговинским уговорима. У вези са царинском политиком израдиће се један привредни програм којим ће бити утврђено: а) које гране домаће прозводње треба одржавати и заштићавати; б) дефинитивни обим и облик царинског заштитног система. Особита пажња биће обраћена томе да се заштита домаће радиности не оснива искључиво на заштитним царинама, него и на другим мерама, као што су: железничке, пореске и друге повластице... Савремени интензивни међународни живот и велика привредна утакмица налажу, међу главним дужностима наше иностране службе, живо проучавање и неговање економских интереса Краљевине у иностранству, подизањем активности наше народне привреде у међународној утакмици...

(3) Извршене су све припреме за законску стабилизацију динара у споразуму са Народном Банком. Стабилизација се има извести на бази садањег курса динара. Законским пројектом за стабилизацију заводи се златно важење.

Закључци новосадске Конференције Привредних Комора такође су на линији овог програма. Желети је да се сада што јачом сарадњом политичких и привредних фактора, који су поставили истоветне циљеве, дође до систематског настојања у правцу „већег напона продуктивних енергија".

В. Миленковић

Спољни политички преглед

*

Савет Друштва Народа (54. седница) и мањине*

Поред питања о разоружању и о репарацијама, питање мањина је у савременој светској, нарочито континенталној европској, политици једно крупно политичко и правно питање. У политици обезбеђења и одржања мира уопште, питање мањина заузима једно важно место, јер од његова правилног решења, истиче се свугде и стално, зависиће у многоме светски мир. Ради тога се питању мањина и поклања велика пажња. Укрштеност и подвојеност интереса мањина и држава, у којима се оне налазе, довело је, при самом расуђивању и разматрању питања мањина, до подвојености и два разна, скоро потпуно супротна, гледања о мањинском питању. Мањине тврде да њихово питање није још никако решено. Напротив. Искуство је показало да оно није ни добро ни довољно решено, и да га према томе треба изменити, јер да то захтевају интереси мира. У ту сврху, ако буде требало, могу се мењати и Мировни Уговори, којима је регулисано мањинско питање. Државе опет тврде да је мањинско питање решено. Може бити да има извесних празнина и грешака, које се наравно могу поправити, али само толико и у тој мери колико допуштају суверености, интегритет и безбедност држава.

Та два гледања на мањинско питање требало је измирити и донети једно правилно и задовољавајуће решење, које ће бити и у интересу светског мира и које ће задовољити обоје, и мањине и државе. То рашчишћавање, измирење и решење мањинског питања стално је „одгађано", веле мањине, у Савету Друштва Народа. Али стицајем прилика и сталних сукоба, који су се ради мањина дешавали доста често (Италија са Немачком и Аустријом, Немачка са Пољском и др.) мањинско питање је најзад дошло на дневни ред у Савету, у 54. и 55. његовој седници. То рашчишћавање и измирење ових двају гледишта о мањинском питању било је, поред осталог, главни задатак ових двеју последњих седница Савета Друштва Народа.

---

* У идућој свесци *Летописа* говорићемо о раду (дискусији и одлукама) 55. седнице Савета Друштва Народа по мањинском питању, одржане 10. јуна у Мадриду.

Д-р Ф. Н.

I

На овогодишњем мартовском заседању Савета Друштва Народа (54. седница) на дневном реду било је доиста једно од најосетљивијих питања: питање мањина.[1] Због тога се дуго и избегавало да се у Савету о њему дискутује, али је ипак оно, на енергичан захтев и формалан предлог Штреземана, дошло на дневни ред у Савету.

Још у септембарском заседању Савета, прошле године, канадски делегат Дандиран (Dandirand) поднео је Савету предлог да се измени мањински поступак у сврху побољшања поступка са петицијама („Процедуру, коју ће имати Друштво Народа да примени, кад им стигне каква петиција од које народне мањине"). На децембарском заседању Савета у Лугану, поводом забране „Deutsches Volksbund"-а у Пољској, ради његове илегалне и иредентистичке акције и сталних петиција немачке мањине у Пољској Друштву Народа, у разговору са Залеским (15. дец. 1928.), Штреземан је у једном узбуђењу, лупивши о сто, рекао да ће енергично тражити да се проблем мањина изнесе у целости на идућу седницу Савета Друштва Народа. Доследан својој изјави од 15. дец. 1928., Штреземан је Савету Друштва Народа 2. фебруара 1929., поднео и формалан предлог, да се за мартовско заседање Савета Друштва Народа стави на дневни ред „јемства Друштва Народа за одредбе, које се односе на заштиту мањина", у намери да се прошире мањинска права, пруже већа јемства и према овоме измени и мањински поступак.

Овим предлогом и овим поступком Немачка је, природно, узела на себе улогу заштитника и протектора мањина код Друштва Народа. На основи ранијег предлога Дандирана и овог Штреземана, питање мањина је стављено, дакле, на дневни ред на мартовском заседању Савета Друштва Народа. Ради ове предисторије, како је питање мањина дошло на дневни ред, очекивала се у Савету бура и жучна дискусија, управо дуел између Штреземана и Залеског, и радознало се очекивало шта ће рећи о овом питању и какав ће став заузети Чемберлен, Бријан и Шалоја. Чак се у светској штампи говорило поводом тога „о атмосфери интернационалне кризе".

* * *

Питање мањина, онако како је стављено на дневни ред у Савету и уопште, имало је и има своју политичку и правну (стручно-тех-

---

1 Protection des minorites de langue, de race ou de religion par la Sociètè des Nations.

ничку) страну. *Политичка* страна је у томе: да питање мањина стоји у најтешњој вези са чувањем мира, сувереношћу интегритета и безбедношћу држава, — другим речима, да је мањинско право нераздвојно везано са сувереношћу и безбедношћу држава. Код политичке стране овог питања мишљења су подељена. Представници и заступници мањина неће да воде рачуна о овој нераздвојној вези мањинског права са миром, сувереношћу и безбедношћу држава; дотле представници држава, у којима мањине живе, држе и сматрају да се ово питање може и мора разматрати само и искључиво у овој вези. *Правна* страна је у томе: (1) да права мањина извиру из обавеза датих чл. 86 и 93 Версајског Уговора и обавеза датих разним конвенцијама, декларацијама појединих држава и резолуцијама Скупштине Друштва Народа. По тим одредбама одређена је и улога Друштва Народа и одређен је и мањински поступак; (2) ако у мањинском поступку има и каквих недостатака и празнина, треба их попунити и поправити, — мањинама треба дати јемства да ће њихова права бити поштована и обавезе извршиване, да ће поднесене петиције бити претресене и по њима на време донесене одлуке, и т. д. И код ове правне стране мишљења су подвојена. По једнима, измене у мањинском поступку имају се извршити у оквиру постојећих Мировних Уговора, конвенција и резолуција, јер они дају мањинама довољно јемства и обавеза да ће мањинска права бити и поштована и извршивана. По другима, вршећи измене може се изаћи чак и из оквира постојећих Уговора и конвенција и проширити мањинска права. Обе ове стране мањинског питања сушти-ном својом најуже су везане једно за друго, тако да их је у дискусији тешко одвајати и делити једно од другог. Дандиран је више постављао тежиште на правну страну, — политику је избегавао и пренебегавао. Штреземан је исто тако, али само формално, полагао тежиште на правну страну у циљу да се добију што већа јемства и што шира права, — политичку страну је намерно избегавао наглашавати, јер се бојао да неће онда моћи циљ постићи. Насупрот њима остали су нарочито наглашавали и тежиште постављали више на политичку страну. Чланови Мале Антанте су се некако издвајали, јер су тврдили да је ово питање више правно, из разлога, што су овде у питању само формално позитивне правне одредбе, које се односе на мањинска права и поступак. Политичку страну они су опет избегавали, да би онемогућили проширење мањинских права и повећање јемства, гарантија, и да би се остало у границама постојећих Мировних Уговора и конвенција.

II

Кад је у Савету Друштва Народа отпочела дискусија по мањинском питању, очекивала се бура, али је није било. Предсказивања се нису остварила. Главни говорници су били: Дандиран, Штреземан, Залески, Чемберлен и Бријан.

Дандиран је говорио о својој представци и изложио у чему би се састојале, „измене мањинског поступка на боље" по његовом предлогу, изјављујући да то чини „у име правде и из обавеза дужности према Друштву Народа".

После њега, Штреземан је опширно говорио. У своме говору[1] он је тражио четири ствари: (1) да се питање мањина радикално реши, да се разјасне начела гарантија Друштва Народа, и да се, по овом питању, тачно дефинишу гарантије Друштва Народа, јер се мањине не смеју више препустити њиховој судбини и не сме се више допустити да поједине државе под видом „давања извесних концесија мањинама покушавају асимилацију"; (2) да се, ради тога што је Комитет Тројице у погледу петиција мало радио, и ради тога што су нужна обезбеђења у погледу измене (проширења) мањинских права и мањинског поступка (петиција), установи код Друштва Народа једна стална комисија, која би стално вршила надзор над поступком појединих држава према мањинама и применом Уговора. Једном речју, траже се што шира права, што веће обавезе и што јача јемства за правилан поступак и стална примена мањинских права. И сада, у случају да ни та проширена права, ни та увећана јемства није могуће извести у оквиру постојећих Уговора и конвенција, онда је Штреземан правио алузију на чл. 19. Пакта Друштва Народа, који говори и предвиђа могућност измена у Мировним Уговорима: „Скупштина може, с времена на време, позвати чланове Друштва да поново проуче оне Уговоре који су постали неприменљиви, као и оне међународне ситуације чије би одржање могло довести у опасност светски мир"; (3) да у Комитету Тројице учествују и представници оних држава које до сада нису учествовале; (4) да се изабере једна стручна комисија, која ће имати задатак да стручно проучава мањинско питање и све што стоји у вези са овим питањем.

За Штреземаном, Залески је у своме говору нагласио: да без пристанка заинтересованих држава не могу се чинити никакве измене ни у правима ни у поступку. Треба водити рачуна, рекао је Залески, не само о мањини, него и о већини „међу којом та мањина живи, јер без пристанка те већине ништа не можемо учи-

1 *Berliner Tageblatt*, 7. марта 1929.

нити за мањине. Пре него што осудимо данашњи систем, погледајмо ситуацију мањина не са идеалом, који није могуће извести, већ са ситуацијом мањина пре рата", и да није тежиште заштите мањина у проширењу права и увећању гарантија, као што мисли Штреземан, него у примени постојећег система, који је добар и који даје пуну и довољну заштиту за одржање народности и за њихов културни развитак. На крају свога говора Залески предлаже да се из чланова Савета изабере један известилац, који ће са два своја друга, члана Савета, све те предлоге проучити, али само у сагласности са заинтересованим државама, и да о томе, чим буду у стању, поднесу извештај заједно са предлозима.

У име Мале Антанте и Румуније говорио је Титулеску. Он је рекао да за сваку измену у поступку, постојећој мањинској процедури, која би за собом повлачила било измену постојећих Уговора било безбедност држава, треба безусловно тражити сагласност и пристанак заинтересованих држава, потписница, и изјавио да се потпуно слаже са предлозима Залескога. Касније, у једној представци, чланови Мале Антанте, Грчка и Пољска су изјавиле да ће, у случају ако Велике Силе пристану на проширење права, на уважање новог поступка за петиције или оснивање новог сталног одбора за мањине, пристати и они, али само под условом да се заштита мањина прогласи општим законом, који ће се без разлике протегнути на све државе.

После Титулеска, узео је реч Сер Остен Чемберлен[1], који је у својем говору рекао следеће: (1) да је ова дискусија по овом питању у Савету корисна и за једну и за другу страну; (2) да Савет сматра за своју дужност да према већ утврђеном поступку заједмчи мањинама извесна права нужна за њихов културни развитак, и да се избегно све што може довести у опасност мир између појединих држава. Само, при томе треба и мора се пазити, рекао је Чемберлен, да начело надзора не дође у сукоб са миром и безбедношћу; држи и верује да не постоји стална опасност за мањине и да за то нема разлога за установљење сталне комисије, и мишљења је да остане и даље Комитет Тројице, који има да испита сваку петицију и да је онда достави Савету са извештајем и својим предлогом; (3) на алузију Штреземана о могућности промене чл. 19 Пакта Друштва Народа, одговорио је јасно и категорично: истина, Уговори нису вечни, али примена чл. 19 Пакта уследиће онда када за то дође време и кад то буде изискивала општа потреба; (4) мањинско питање захтева дубље и свестраније проучавање и оно се не може на пречац ло-

1 *Times*, 8. марта 1929.

мити, и зато он предлаже да се Комитету Тројице повери да у духу поднесених предлога испита могућност промена у постојећем мањинском поступку и о томе поднесе Савету Друштва Народа извештај са предлогом.

После Чемберлена, Бријан је држао значајан говор,[1] у коме је вешто и сажето изнео суштину и проблем мањинског питања и упозорио на све потешкоће у решавању тога питања. Бријан је изјавио: (1) Штреземан је говорио више идеалистички и филозофски, обзирући се мало на стварност, а он ће покушати напротив да измири идеализам и стварност. (2) Право мањина је једно свето право, једна светиња, која се има поштовати; у томе међу нама нема разлике. (3) Проблем мањина представља „комбиноване бриге о мањинама са поштовањем суверенитета“[1] и безбедности државе. Државе не могу допустити да се правом мањина и мањинским поступком вређа суверенитет и развијањем субверзивног духа руши безбедност држава. Сувереност и безбедност су границе преко којих не могу ићи мањинска права. Право мањина се, одлучно је рекао Бријан, не може и не сме злоупотребљавати ни у личне сврхе ни иначе (мисли свакако на иреденту). (4) Измена мањинског поступка у циљу установљења сталне комисије довела би неминовно до промена Пакта Друштва Народа и учинила би, да би незадовољници у појединим државама створили један блок, који би изазвао јалове дискусије у Друштву Народа, и на крају крајева мир би стално био угрожаван. Опасност је велика, јер стална комисија не би представљала ништа друго него једну врсту „juridiction supranationale“, пред којим мањине треба да туже своје владе. (5) На две примедбе Штреземана, које су се односиле на питање асимилације мањина и на питање рада Комитета Тројице, Бријан је рекао: (а) наша је жеља да једна мала породица живи у великој и да остане са свима својим пређашњим особинама у погледу културном, језичном и расном. Интерес је да се питање мањина решава директно између самих мањина и држава у којој су оне. (б) Да је Комитет Тројице држао доста седница и да је довољно урадио. (5) Најзад подупире предлог Залеског и Мале Антанте (и уопште држава које су везане мањинским Уговорима) и тражи да се створи потребна сарадња између Друштва Народа и држава којима су те мањинске конвенције наметнуте, па да се сва та питања решавају у сагласности и директном споразуму самих мањина и држава којима су мањине присаједињене.

* * *

---

1 Le Temps, 8. марта 1929. „combiner la protection des minorités avec le respect de souverainités nationales“.

По целокупној дискусији о овоме питању види се јасно разлика између Штреземана и осталих (изузев Дандирана). Штреземан је тражио проширење права мањина, обавеза и јача правна јемства, ма и по цену измене Мировних Уговора, и сталну комисију, која би била врховни надзорник, контролор, не доводећи све то у везу са проблемом суверености и безбедности држава. Он је био уверења да се побољшање мањинског поступка не може извести у оквиру постојећих Уговора, и зато је он измене у мањинском поступку везао за измене, односно за проширење права, обавеза и гаранција у корист мањина. Насупрот Штреземану, сви остали (изузев Дандирана и представника Италије) су држали да су права, обавезе и гаранције дате мањинама Уговорима довољне да заштите мањине и пружају све нужне услове за очување народности и њихова културног развитка; да би установа сталне комисије представљала повреду суверенитета држава, за који се Друштво Народа обавезало да ће га поштовати; да мањине не могу злоупотребљавати мањинска права, да се може у оквиру права, обавеза и гарантија, датих Уговорима и Конвенцијама, поправити и допунити мањински поступак, ако је то потребно и нужно, али и тада толико и у тој мери, да те измене стоје у сагласности са суверенитетом и безбедношћу држава. Управо разлика је у томе, што Штреземан тражи да се прошире права, обавезе и пруже јача јемства водећи рачуна само о мањинама; док други држе да су постојећа права, обавезе и јемства довољна и и доводе их у везу са проблемом суверености и безбедности држава, наглашујући да треба водити рачуна не само о мањинама него исто толико и о већини.

Интересантно је било држање представника Италије. Она није изнела своје мишљење по овоме питању. Њен делегат Шалоја ћутао је, ни десно ни лево, и ако је она питањем мањина много заинтересована (сукоб њен са Немачком, Аустријом и Краљевином С.Х.С.). Овакво њено држање објашњавано је њеном спољном политиком. Наиме, Италија није хтела ни да говори и да се изјашњава против мањинских претераних тежњи, да се не би замерила државама које се налазе сада у сфери њених спољно-политичких интереса, али тако исто није хтела да говори и да се изјашњава за мањинске тежње, јер би дошла у сукоб са својим властитим интересима. То је одређивало и њену резервисаност и њено ћутање.

III

После ових говорника, даља дискусија је била сувишна. Шта се имало да каже, представници су казали. Али с обзиром на важ-

ност питања, дискусија је показала да се по овом питању не може одмах сада донети коначна одлука и да је најцелисходније да се доношење одлуке одгоди за јунско заседање Савета Друштва Народа. Известилац у дискусији био је јапански делегат Adacci. Он је имао да Савету Д. Н. поднесе по овоме питању, при завршетку дискусије, конкретан предлог, и он је по саслушању говорника и поднео Савету предлог, који је у главном изражавао гледиште Чемберлена, Залеског, Грчке и Мале Антанте. Тај предлог је гласио:

„(1) Савет овлашћује свога известиоца да му изнесе на сесији од месеца јуна извештај о предлозима који су му поднесени од стране представника Канаде и Немачке, водећи рачуна о разним тачкама које су покренуте од стране чланова Савета у току дискусије, коју су покренуле поменуте резолуције. — Савет моли представнике Велике Британије (Чемберлен) и Шпаније (де Леон) да изволе пружити известиоцу своју сарадњу у припреми поменутог извештаја.

(2) Известилац и његови другови моћи ће да приме од влада које су примиле одредбе за заштиту мањина све примедбе које ове владе желе да им учине.[1]

(3) Сваки члан Савета Друштва Народа моћи ће, ако жели, да такође изнесе своје примедбе. Те разне примедбе моћи ће да се доставе генералном секретару пре 15. априла 1929. године. — Комитет Тројице тако састављен моћи ће да прими такве информације и извршиће консултовање које он буде нашао за потребно да би извршио свој задатак.

(4) Савет који ће заседати у Комитету извршиће прво испитивање извештаја. Због тога ће се у корисно време састати пре датума одређеног за идућу сесију.

(5) Генерални секретар саопштиће владама држава које су примиле одредбе за заштиту мањина, и владама свију чланова Друштва Народа, ову резолуцију, уз све протоколе седница Савета од 6. марта 1929."

Предлог известиоца Савет је једногласно усвојио. Са његовим усвајањем решење и одлука по мањинском питању су одређени за јунско заседање Савета Друштва Народа.

Важно је истаћи, да је ова резолуција значајна, и то из два разлога: (1) усвојена су гледишта Чемберлена, Бријана, Залеског, Грчке и Мале Антанте; гледиште Немачке није усвојено; (2) решење и одлука о мањинском питању има да се креће у оквиру Уговора и Конвенција. Измене могу бити само у мањинском поступку, али

1 *Le Temps*, 8. марта 1929.

и оне ако буду донесене, ако се буде оправдано мањинама у томе изашло на сусрет, измене ће се донети само у тој мери, колико то допуштају и дозвољавају: сувереност, безбедност интегритета и мир држава.

Због овог, са резолуцијом нису били задовољни многи. На првом месту Немачка, све мањинске државе, а нарочито Мађарска. Немачка није задовољна, јер њено гледиште није усвојено. Мађарска је толико била незадовољна да је њена штампа (и то она која је блиска влади) изјавила да без ревизије Тријанонског Уговора, и уопште Мировних Уговора, нема правилног и праведног решења мањинског питања.

IV

Значај и добит ове дискусије и ове резолуције је у томе, да су јасно и одређено испољиле извесна гледишта, врло важна за решавање овог питања, и да је наглашено:

(1) Да Савет Друштва Народа може донети једно одређено гледиште по мањинском питању, потребно је да он ово питање темељно и свестрано проучи и претресе.

(2) Да је суштина Уговора и конвенција у томе, да се у границама могућности измире морални и материјални интереси мањина са сувереним правима, безбедношћу интегритета и миром држави.

(3) Да су права, обавезе и јемства дата мањинама Уговорима и конвенцијама довољна; мањински поступак ће се, у колико је то апсолутно потребно, поправити, али само до те мере, колико се то буде слагало са сувереношћу и безбедношћу држава. Не може се допустити да се путем мањинског поступка врше такве интервенције које стоје у потпуној супротности са сувереним правима држава. Ради тога установу сталне комисије немогуће је примити, јер установом њеном стално би се вршило непосредно мешање других у унутрашњи живот држава. Осим тога:

(4) Да су права мањина светиња, која се морају поштовати, али тако се исто и она не смеју употребљавати у другом којем циљу него што су им права дата, — не смеју се права злоупотребљавати и не сме развијати „l'esprit de subversion", да се угражава стабилизација мира и интегритет држава. Уговори о мањинама су „Уговори сигурности"; они су склопљени „у узајамном интересу мањина и држава".

(5) Да не треба сувише идеалистички гледати на проблем мањина, него у вези са стварношћу. Изгледа, да захтеви мањина и

мањинских држава носе више карактер жеља и моралних начела, онаквих каква мањине себи замишљају, него стварности у вези са постојећим позитивним правним одредбама, — интерес и права већине, суверена права држава, безбедност интегритета држава, мир и сигурност.

(6) Да се не могу стварати и установљавати општа правила заштите за све мањине без разлике, када не постоје ни опште обавезе једнаке за све.

(7) Да не постоји тежња асимилације мањина; да се не ради о асимилацији, и да нико не мисли да према мањинама примењује онакве мере насилне асимилације какве је предузимала предратна Немачка, предратна Угарска и садања Мађарска; али тако исто био би један злочин да се, под изговором заштите мањинских права, допусти да се мањине дижу против држава у којима живе и „да се фаворизира једна политика која тежи да се жртвују суверена права држава ради иредентичких тежњи мањина и да се руши јединство нације". Јер то би била стална опасност за безбедност интегритета и мирног развитка држава.

(8) Да је искључена свака помисао на измену Мировних Уговора.

(9) Да се Немачкој пребацује да јој њена прошлост не даје моралног оправдања да прими на се улогу заштитника и протектора мањина пред Друштвом Народа, и да све то што ради чини ради интереса „Deutschtum"-а.

V

Тежиште, суштина и потешкоће у мањинском питању.

Суштина питања је: с једне стране дати мањинама довољно и толико права да се могу као народност очувати и развијати, обезбедити им да се њихова права заштите од сваке злоупотребе у циљу асимилације, и пружити им за то довољно јемства; с друге стране, извести да се мањинским правом, обавезама и поступком не вређа суверенност држава и обезбедити државама у којима мањине живе, да мањине неће своја права злоупотребити у циљу рушења државне безбедности, мира и интегритета. Измирити интересе већине и мањине, сагласити с једне стране права мањина са сувереношћу и безбедношћу држава, а с друге стране мањинама обезбедити опстанак и развитак и онемогућити да се било са стране мањина против државе, било са стране државе против мањина, врше злоупотребе права, био би главни проблем. Другим речима, главна потешкоћа у решавању мањинског питања била би: једнострано гледање било мањина било држава. Водити рачуна само о интересима мањина или о инте-

ресима држава, не води правом решењу овог питања и миру. Нарочито код мањина стално мешање и замењивање жеља, моралних начела и идеализма са позитивно-правним одредбама Уговора и конвенција, а пренебегаване стварности, било оно намерно или не, представља доиста једну озбиљну потешкоћу.

Измирити једно и друго и наћи правилно решење, ту је проблем мањинског питања. И зато је ово питање у суштини својој више политичко него правно. Чланови Мале Антанте (Бенеш) тврде да је ово питање опет више формално-правно него политичко. Ово гледиште било би тачно само у томе случају, када би се овде радило само формално правно о позитивно правним одредбама, које се односе на мањинска права и поступак, и када не би било оне стварне стране, политичких циљева са политичком позадином. Међутим, у овом питању се не ради само о формално правној страни: о позитивно правним одредбама Уговора и конвенција, које се односе на мањинска права и поступак, него о стварној, политичкој, страни: о тежњама мањина, којим оне у циљу отклањања и спречавања асимилације траже за себе потпуно обезбеђење у правима и гаранцијама, ма и по цену измене Мировних Уговора (пошто по њима ни права ни јемства нису довољна, нити је поступак добар) и о тежњама држава да одбране своја суверена права и зајемче безбедност свога интегритета, сигурност и мир, и да се остане у главном у границама Уговора, измене учинити толико колико то допуштају сувереност, безбедност интегритета и мир држава. У тој стварној страни, у тим политичким циљевима, у тој политичкој позадини, и у тим тежњама мањина и држава постављено је тежиште у читавом овом питању. Зато је нетачно гледиште оних којима тврде да је мањинско питање више формално правно питање. Онима који су тврдили и доказивали да је мањинско питање више формално правно питање, циљ је био да одврате дискусију и решење овог питања од политичке стране, коју стално имају у виду мањине. Али то је немогуће. Јер, на крају крајева, мањинама права и јемства служе као средства за постигнуће главног циља: онемогућити асимилацију мањина и пружити им (извесним) све услове за рад у правцу будућег *ослобођења и уједињења...*

У читавом мањинском питању тежиште је, дакле, на мањинама. Ако мањине буду свесне стварности и буду водиле искрену политику лојалности, и буду напустиле сасвим иредентистичку политику, мањинско питање биће безусловно и брзо и повољно решено, јер са таквом политиком мањина државна сувереност, безбедност интегритета и мир неће бити доведени у питање и држава може према

мањинама, без икаквих бојазни, бити широкогруда. И тако, поступак држава према мањинама у крајњој линији зависи од поступака и тежњи мањина, — једно повлачи друго. Држава ће, сасвим природно, мањинама дати толико права колико јој то, према поступку и тежњама мањина, допушта сувереност, безбедност интегритета и мир. Кад би мањине напустиле сваку мисао иредентистичку, мањинско питање не би било тако тешко и толико спорно. Њега би у том случају лако било решити. Што значи, да је суштина и тежиште у решавању мањинског питања у поступцима и тежњама мањина. Ту је кључ и тајна спора у мањинском питању. То мањине треба јасно да виде. Ако то неће, значи да неће да напуштају иредентистичке тежње. Мањине уопште заборављају да се било какве измене у мањинском правцу и поступку могу добити само са пристанком заинтересованих држава, а тај пристанак може се добити, и он може доћи само као последица уверења заинтересованих држава о лојалности и одсуству сваке, па и најмање, иредентистичке тежње и акције код мањина. У томе је суштина и тежиште мањинског проблема, и ту је главна и највећа потешкоћа у његову решавању.

VI

Укратко, мањинско питање представља спор између држава и мањина. Овај спор почива на сукобу у коме се испољавају две јасне и одређене тежње: мањине теже да добију што шира права и што већа јемства без обзира на интерес већине; државе теже да се права и поступак мањина доведе у сагласност и везу са интересима већине, са сувереношћу, безбедношћу интегритета и миром држава. Тежње обојих, и мањина и држава, одређене и изазване су страхом за самоодржањем. Мањине се боје асимилације, да се не однароде; државе се боје иреденте, да им се сувереност, интегритет и мир не повреди. Ради отклањања асимилације и у сврху самоодбране, мањине траже: што шира права, што већа јемства и што бољи поступак; ради отклањања иреденте и у сврху самоодбране, државе траже: неповредивост суверености, безбедност интегритета и мира.

Сукоба би нестало ако би се мањине одрекле иредентистичких тежњи, постале лојалне и радиле на културном и привредном развитку своје народности. Тежиште спора и решења проблема није дакле у асимилацији мањина, као што мањине тврде и представљају, него у напуштању иреденте. Ту је суштина и тежиште у решавању мањинског питања. Одатле треба да пођу мањине и да виде да

без напуштања иредентистичких тежњи и акција и без истинске, стварне лојалности не може нестати сукоба између мањина и држава, нема и не може бити правилног решења, које би у интересу мира и цивилизације задовољило и интересе већине и интересе мањине. На мањинама је да покажу своју искрену оданост, мир и цивилизацију, јер од њихове искрене, стварне лојалности све зависи.

Д-р Федор Никић

БЕЛЕШКЕ

Исак Самоковлија

Од пролећа до пролећа. *Приповешке.* Издање Групе Сарајевских Књижевника, књига друга. Поговор написао *Боривоје Јевтић.* Опрема и цртежи *Романа Петровића.* Сарајево, 1929.

Од пре две године добили смо једног новог и изврсног приповедача у личности г. Исака Самоковлије, који се од прве своје приповетке показао као зрео и израђен уметник. Својих осам прича, растурених по разним часописима, г. Самоковлија је сад скупио у књигу и, на тај начин, дао могућност читаоцима да се на једном месту и присно саживе са његовим талентом.

Г. Самоковлија је Босанац и Јеврејин, и то даје његовим приповеткама нарочиту обојеност, новину и драж. Натуралист по свом основном схватању, г. Самоковлија има изванредно развијена чула, дар запажања и кратког, сажетог израза. По основном расположењу и начину рада, он често сећа на г. Ива Андрића, што би се можда могло објаснити и заједничком атмосфером у којој су обојица одрасли. У сваком случају, г. Самоковлији боље »лежи« реалистички став и класичан израз, какав је у приповеткама *Руфина Авлија* и *Од пролећа до пролећа,* него романтичан, мање непосредан, виши књишки начин, који се срета у *Дрини,* у *Плавој Јеврејци* и на првим страницама *Ханке.* Сваки уметник је најбољи онда кад нема сувише свесних претензија и кад му тежње не прелазе природу и темпераменат. Г. Самоковлија је чист реалист, изврстан реалист, и треба то да остане, развијајући нешто јаче смисао за композицију.

Х.

Д-р Ксенија Атанасијевић:

Филозофски Фрагменти, *књига прва;* Београд, Геца Кон, 1929.

Ако је „грешно остати равнодушан према извесним далекосежним видицима", ондаје, по сопственом признању, „искрено проживљена тежња" да се до тих видика допре, изврстан знак за Ксенију Атанасијевић. Међу нашим филозофским писцима она је била прво запажена као занимљив појав жене у филозофији и јавном животу мудрости код нас; затим, убрзо, као добар популаризатор античке филозофије; па онда, као одлучан рационалист и противник сваке неизинтелектуалисане, неакадемске мудрости, која је за њу значила „унижавање" филозофије. Већ својим указивањем на „племенитог мислиоца" Божу Кнежевића, већ у једној свесци кратковеког часописа *Нови Видици,* Ксенија Атанасијевић је почела показивати своје ново духовно лице и наговештавати нов став. Ја сам констатовао то већ једном, поводом њених нових погледа и назора о филозофији уопште; и данас са изванредним задовољством бележим ову књигу, која је само први део „Фрагмената" из којих се може видети нов духовни став Ксеније Атанасијевић. Извучена из празнине академских формула, из врт-

лога интелектуалистичких симбола и шифара, очи у очи стављена пред проблем духовни личности и пред проблем, једини, живе и једине филозофије: личност у животу и њена сврха и њене везе са оним над њом и оним што је у дубинама њеним, наша филозофкиња почела је одавати своје лично духовно уверење, досада прикривено или, може бити, и претрпано бављењима књишке филозофије, о проблемима коју су прочитани али нису проосећани и проживљени, о питањима нагомиланим на плану чисто интелектуалном.

Кад некадањи чисти и строги рационалист данас отвореном и лепом смелошћу говори о новом фрагментарном излагању своје мисли, као о облику који, може бити, има да буде наш расни, а који је и модерни, европски; кад бивши од *нашег* живода удаљени рационалист данас каже да и ми, Југословени, стојимо пред новим филозофским ориентацијама; кад прећашњи сухи стилист сада одаје обликом свога казивања тражење новог и слободнијег израза, мучно и не увек успело, што је сасвим природно у нас свих; онда се ова нова књига Ксеније Атанасијевић има поздравити усрдно као изванредни напор поштене нове мисли наше и као прилаз у борце за нову мисао и у духоборце једне способне мислилачке главе.

По изласку обе свеске даће се у *Летопису* портре личности духовне и анализа целог дела.

В. Вујић

Д-р Никола М. Поповић:

Шта је философија? Београд, 1929. Библиотека Народног Университета, св. 8.

Ово јавно предавање о филозофији, читано још 1925. године, издато сада у библиотеци коју је отпочео Народни Универзитет, донело је у свом предговору утешну изјаву писца да је он 1925. мислио доста погрешно, јер, по сопственој речи, тада је Д-р Никола Поповић имао „доста једнострано схватање философије". Међутим, проучавања сва, у међувремену од 1925. до 1929., нису изменила битне одлике духовне личности г. Поповића. Јер почев од уводне причице о Августиновој речи о времену, рђаво пласиране и зло упорећене са питањем о томе шта је филозофија, па све до наивне изјаве на крају о томе како филозоф „треба да сумња у све оно, у шта се са *разлогом* (!) може сумњати", цео овај рад са испита зрелости или семинара почетничког показује, поред немогућег језика, и изражавања, и стила, једно савршено књишко и наивно схватање философије и њених проблема у животу и према животу. Његова подела у филозофе учитеље, филозофе уметнике и филозофе чисте теоретичаре, савршено је произвољна и без икаква дубља духовна односа. Најзанимљивији је г. Поповић, који иначе покушава да у овој књижици набаци на себе модернистички вид и да као изгледа у очима нашим нешто савременији, и ако је та лака и површна спољашна политура и недуховна и неискрена и необична и провидна, — најзанимљивији је он кад још увек сања о „адекватној слици праве стварности" коју филозофи треба да створе, па вели о „философима уметницима" (типови: Шопенхауер-Ниче) да они не постижу ту „адекватну слику" него само представљају у истини верне слике унутрашњег душевног живота самих тих философа". Као да неки други филозофи постижу „адекватну слику", или ма ко уопште!? А да је главно средство тих и таквих „философа уметника" „лепа реч", то је друго наивно и гимназиско тврђење Д-ра Поповића. Он,

наравно ,као „философ-теоретичар", презире „форму"; па је отуд и успео да овом књижицом, која треба да је писмена у основном смислу те речи, јер је едиција *народног* Универзитета, прикаже изванредно колико мало зна не употребу „лепих" речи, но речи уопште. Сав додатак о разлици цивилизације и културе (старински, уосталом, много), навођење Spranger-a, и други извани начини додиривања, спољњег и површног, интуитивизма, неће прикрити старог рационалисту, невешта и сплетена, као и пре увек, излагача мисли и немогућег писца. У нашој филозофији, он остаје на свом рођеном листу епигона Петронијевићеве филозофије, и то епигона лоше врсте.

В. Вујић

Српске народне приповетке

Уредио Веселин Чајкановић, Београд, 1929. Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића.

Из разних збирака и часописа одабрао је г. Веселин Чајкановић, професор универзитета у Београду, 217 народних приповедака и објавио их у засебној, замашној књизи. Приповетке су подељене у ових седам група: 1) приче о животињама и басне, 2) бајке, 3) приповетке мушке, 4) приповетке кратке, већином шаљиве, 5) скаске, 6) легенде, и 7) веровања. На крају су додане опширније напомене и тумачења, у првом реду из области религије, митологије и магије, са указивањем на главну литературу о овом предмету и на сличне мотиве у страним народним приповеткама.

Није потребно истицати да је г. Чајкановић извео овај посао најбоље што се могло пожелети, као изврстан познавалац религија и народних књижевности, од најстаријих времена до наших дана. Његова збирка је, несумњиво, најзанимљивија и најкориснија у свом роду у нашој књижевности и науци, и потпуно одговара својој намени.

Г. Чајкановић је посветио своју књигу успомени Грује Механцијћа из Сентомаша (Србобрана), којег сматра за најбољег нашег народног приповедача.

X.

Три књиге дечјих песама

Да би деци и омладини дала добро књижевно штиво, у ово доба поплаве рђаве дечје књижевности, Матица Српска је издала, у редакцији г. Милете Јакшића, три свеске песама. У првој свесци налазе се изабране песме Змаја Јована Јовановића, у другој Војислава Илића, у трећој г. Милете Јакшића. Све три књиге је илустровао, цртежима и сликама у боји, познати наш млади сликар г. Васа Поморишац.

Није потребно ове књиге нарочито препоручивати. Имена песника су довољна гаранција да су дати најбољи стихови за децу и омладину којих има у нашем песништву. Што се тиче избора, сигурно је да би га мало ко могао учинити са толико разумевања и осећања као г. Милета Јакшић.

Илустрације г. Поморишца су прикладне и живе. Оне много припомажу да књиге буду привлачне.

J.

Двадесетпетогодишњица Змајеве смрти

Навршило се, 3. јуна ове године, двадесетпет година од смрти Змаја Јована Јовановића, песника најпознатијег и најдражег нашем народу, и на чијим стиховима су учила читати толика поколења. Датум није био обележен никаквом већом књижевном манифестацијом,

као што се можда могло очекивати. Највећу част су одала Змају школска деца, дошавши у великом броју у Сремску Каменицу на песников гроб. Пригодно слово је одржао г. Д-р Милан Петровић, потпредседник Књижевног Одбора Матице Српске, нарочито указавши на велики Змајев значај као дечјега песника.

J.

Завет Јована Цвијића

Д-р Војислав Радовановић: *Национални Завет Јована Цвијића*, св. 5. Библиотеке Живот и Рад, 1929. Цена 10 динара.

У време наших народних реоријентација, врло добро пада ова мала али једра књига. Шта је данас потребније од конзултовања оних народних научних великана који, далекосежних видика, знадоше да обухвате наш народ у његовој целини, потраже оно што га креће и утврђују национални идеал који највише личи на структуру нашег народног духа? Проучив многе Цвијићеве списе, формулисати национални завет који је Цвијић оставио новим поколењима, то је врло потребан народни посао. Д-р Радовановић га је знalачки извео. Наслови појединих одељака нас о томе већ довољно уверавају: *I Јован Цвијић као морални и интелектуални вођа нашег народа, II О нашем националном самопоуздању, III О величини нашег народа, о јачини његова националног осећања и о једној народној мисли и једној вољи, IV О изједначењу и стапању нашег народа у прошлости, V О основима јужнословенског народног и државног јединства. VI О правцима и методама нашег јавног живота и рада, VII О стварању јужнословенске цивилизације.* — Оно што изненађује код ове врло добре књиге, то је њена доста аљкава техничка опрема.

Д-р Д. Н.

Савремене италијанске приповетке

Као 21. свеска *Забавника*, који издаје Српска Књижевна Задруга у Београду, изишла је антологија савремене италијанске приповетке, у избору и преводу г. г. Марка Цара и Петра Бућића. У нади да ће за првом свеском ускоро моћи дати и другу, у којој ће бити приче млађих италијанских приповедача, преводиоци су одлучили да се прво штампа књига у којој су заступљени старији представници данашње италијанске приповетке: Пирандело, Цуколи, Ди Ђакомо, Брако, Гуљелминети, Броки и Питигрили. Од тих седам новелиста они су превели дванаест прича. Последњи међу њима, Питигрили, могао је и морао изостати; није била потребна Задругина санкција писцу чији су порнографски списи преплавили наше књижевно тржиште.

Пред антологијом је информативан предговор г. Марка Цара, колико карактеристичан толико забаван. Тако, г. Цар сасвим озбиљно тврди да браћа Гонкури „нису имали увек чист и тачан поглед на ствари", — као да, у уметности, таквог погледа уопште има и може га бити, и као да се, у приповетци и роману, уопште ради о некаквом „чистом и тачном погледу на ствари". То би се, можда, могло тражити од критичара и од естетичара, па и од г. Марка Цара, у кога нису „чисти" и „тачни" књижевни појмови кад каже да сажетост „у литератури одговара оном сажетом и скраћеном облику што га сликари називају *raccourci*". Још је занимљивији г. Цар кад вели да су преведени приповедачи „сви обдарени једним смелим и срећним начином излагања и запажања", и кад наставља, одмах, у истој реченици, да им то „даје

изглед оригиналних приповедача, и када то нису"; досад се мислило да оригиналност приповедача реалиста лежи баш у томе шта „запажају" и како се „изражавају"; г. Цар мисли, очевидно, да она лежи у нечем другом, и штета је што није рекао у чему. Ипак, од свих сличних мисли, драгоценије је ово г. Царево признање: „у једном роду књижевности, за који се мислило да су га Тургењев, Мериме, Брет-Харт и Мопасан до краја искористили и о њему последњу реч казали, ови италијански писци успеше опет да буду јако ефикасни, а често пута и сасвим оригинални..." Одиста, чудновато! Одистә је чудновато, али не то што је било приповедача и пре Тургењева и осталих, и што их има и данас, и што ће их бити увек, него што је могао г. Цар овако нешто да мисли и напише!

Управа Српске Књижевне Задруге је врло добро учинила што је одлучила да изда једну антологију савремене италијанске приповетке. Она је могла поверити превод и г. Марку Цару. Већ избор прича и писаца није требало да му остави сасвим на вољу. У сваком случају није смела дати да г. Цар пише књизи предговор, препун застарелих, данас немогућих „естетских" напомена и савршено скучених погледа.

М. К.

Стендал:

Црвени и црни. *Роман.* Превео с француског *Вл. Спасојевић.* Предговор Емила Фагеа у преводу Светислава Петровића. Издање Српске Књижевне Задруге (XX књига *Забавника*). Београд, 1929. год.

Изгледа у први мах невероватно да је ово наш први превод чувеног романа великог Стендала, чији други славни роман, *Картузијански манастир у Парми,* још чека свог преводиоца. Очевидно, и поред богате преводне књижевности коју ми имамо, остало је и остаје још доста првокласних писаца и дела која треба превести и наћи им читаоца из најширег круга. Писци су срећни и несрећни не само у својој земљи и за живота, него и после смрти и на страни. Мопасан и Анатол Франс преведени су код нас безмало цели, нека дела њихова и по више пута. Насупрот њима, Балзак на пример, велики Балзак, превођен је код нас мало и сасвим поодавно.

Као и обично кад је реч о избору писца и дела из стране књижевности, Српска Књижевна Задруга је учинила добар избор и нашла доброг преводиоца. Можда је само студију о Стендалу требало да напише неко од наших познавалаца француског писца или, кад се већ узео превод, да се превела студија од неког савременијег критичара но што је Фаге.

Б. Б.

Огроман успех једног романа

Erich Maria Remarque: *Im Westen nichts Neues.* Берлин, 1929. (Цена 60 динара).

У кратком року од непуне по године разграбљено је неколико стотина хиљада примерака романа који је написао немачки писац Ерих Мариа Ремарк под насловом *На западу ничег новог.* Дело је одмах преведено на француски и енглески, постигавши велик успех и у другим земљама. Код нас се штампа у полиску београдског *Времена* и у новосадском *Видовдану,* а одломке је донео загребачки *Књижевник.* Ускоро треба да изиђе на нашем језику и један превод у засебној књизи.

Ерих Мариа Ремарк, коме је право презиме Крамер (а Ремарк псеудоним добивен од читања правог презимена с лева на десно), није био

познат писац пре но што је објавио роман *На западу ничег новог*, који му је донео светску славу преко ноћ. Књига је доживела огроман успех не само због својих неоспорних чисто уметничких и књижевних врлина, него још више стога што се у њој прича о Рату на један ретко искрен, несентименталан, отворен и непосредан начин. Ниједан ратни писац, чак ни француз Ролан Доржелес, у своме већ славном роману *Древни крстови*, није тако снажно, смело, готово брутално, говорио о рату и о доживљајима ратника, као што је то учинио Ремарк у своме роману. Одсуство сваке литературе, свега извештаченог и намештеног, казивање од срца срцу, истинито, дубоко људско, без лагања, прикривања, без предубеђења ма које врсте, то је што чини у првом реду Ремарков роман великим и што је задобило милионе читалаца. Човек осећа да је скинут сваки вео са догађаја о којима се прича и да се све гледа голим оком, а како су догађаји препуни ужасних болова телесних и духовних, немогуће их је пратити без стезања срца и престанка даха у грлу.

И пише одлично, и прича сјајно у најбољем књижевном смислу, Ерих Мариа Ремарк. Нема у њега баналности, општих места, оптужних фраза, ни претенциозности и лажног кићења. То је реалист чија су запажања најчистији унутрашњи доживљаји и чије се слике пењу до обима и размака визија и сновиђења. Читаоци су осетили у Ремарку и човека и уметника, и зато су неизбројни.

А. М.

Јозеф Конрад:

Изабрана дела. *Књига прва.* Превод и предговор *Александра Видаковића.* Издање „Народне Просвете" у Београду, 1929.

Један од највећих новијих светских романсијера, енглески писац Јозеф Конрад (Пољак пореклом и правим именом Коржењовски), досад је био врло мало познат српским читаоцима. Неколико прича и уломака из романа, то је све што је било преведено на српски језик из обилног дела овог генијалног писца. Сад је издавачко предузеће „Народна Просвета" у Београду, као осму свеску своје Библиотеке Страних Писаца, издало прву књигу Конрадових дела, у којој се налазе четири новеле и мала романа: *Тајфун, Еми Фостер, Карен* и *Il Conde.* Редакција Библиотеке учинила је врло добро што је међу првим писцима штампала Конрада. И избор преводиоца је одличан, јер је г. Александар Видаковић несумњиво један од наших најбољих познавалаца енглеског језика. Кратка обавештења о Конраду која је дао г. Видаковић у предговору колико су сажета толико су драгоцена. Књига је опремљена врло укусно, као и сва издања „Народне Просвете". Одиста, једна добра књига у врло лепој опреми.

Б. Б.

Једна историја уметности

Izidor Cankar: *Zgodovina likovne umetnosti v Zahodni Evropi.* I del, 3. snopič. V Ljubljani, 1929. Izdala Slovenska Matica.

Професор историје уметности на универзитету у Љубљани, г. Изидор Цанкар, добро познат са својих интелигентних и књижевно писаних научних радова, наставља публикацију своје велике *Историје ликовне уметности у западној Европи.* Пошто је у првој свесци пр-

вог дела говорио о сликарству, а у другој о скулптури, г. Цанкар пише у најновијој, трећој свесци првог дела, о архитектури у старо хришћанско, у меровиншко и каролиншко доба, што значи од првих хришћанских времена до расцвета романскога стила. Крајње су занимљива и приступачна сваком читаоцу г. Цанкарова излагања о старим хришћанским базиликама и централним грађевинама, о њихову постанку и извору и уметничкоме изразу. Интелигентан и занимљив текст оживљују многобројне, добро пробране и успеле репродукције.

Разуме се по себи, при овако крупном послу, да се не морају примити све пишчеве тврдње и да многе хипотезе подлеже дискусији. Али у историји уметности, изузев хронологије споменика и биографије уметника, нема много неоспорних и неоспоривих факата; и поједина поколења и људи друкчије гледају и имају пуно право да гледају друкчије на уметничке споменике, бескрајно сложене изразе душевних стања и стремљења. Анализа може бити и бива каткад објективна, у обичном смислу речи; синтеза, врло ретко: она није само збир чињеница утврђених аналитички, него и ствар интуиције и творачке маште; велике синтезе неминовно воде у филозофију, у уметност и религију, што значи у индивидуално и оригинално твораштво. Тако се дакле и ово дело г. Цанкара приказује као сасвим особен и занимљив рад, који служи на пуну част словеначке науке и духовне културе. *М. К.*

Модерна Српска Архитектура

Кроз цео месец јун, у Уметничком Павиљону у Београду била је отворена изложба пројеката савремених српских архитеката модерног правца. Ма да на изложби нису били заступљени сви најбољи наши архитекти, — одсуствовали су г. г. Бранко Крстић, Александар Дероко, и још неки, — ипак се на њој могла добити приближна слика у ком правцу се развија наша савремена архитектура и ко су јој главни представници. По тој слици се чини, прво, да наша модерна архитектура иде споро и пипаво, без довољно одлучности и јасних праваца. Поред пројеката који се могу уистину назвати модерним и савременим, има их врло велик број који пате од неизлечиве болести подражавања псеудокласичном и такозваном византијском стилу. Друго што пада у очи, и што је у вези с првим, то је одсуство јачих личности, од творачке маште и оригиналности. Сјајан изузетак чини г. Милан Злоковић, неоспорно највећи талент на изложби; уз њега се истичу још и г. Бранислав Којић, Тодић и Бабић.

Будућност наше архитектуре у највећој мери занима све културне људе код нас. Никад се није градило, и ко зна кад ће се још градити у нашој земљи тако много као у наше дане. Данашњи нараштаји ће за дуги низ деценија одродити изглед наших градова, њихових улица и трговa, паркова и споменика. С највећим интересом треба, зато, очекивати будуће изложбе наших архитеката: поучени искуством ове прве, они ће други пут, несумњиво, доћи и у већем броју и са више занимљивих пројеката. *М. М.*

Наши ратови за ослобођење и уједињење

3.*

Наши у рату. Саставио М. Павловић. Београд. Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице, 1928.

Не може се рећи да има ма чега неверног, неистинитог у овим

* Види *Летопис* књ. 320. св. за мај, стр. 306..

причама из рата што их је под насловом *Наши у рашу* недавно објавио г. Павловић. Све се из ове књиге стварно збивало, догађало. Били су то заиста велики дани, који су изнели на видело невероватне згоде и приказали људе за које можда нећемо моћи веровати да су живели, постојали, радили. Њих писац није морао нарочито тражити. Било их је по свима пуковима, по свима јединицама наше војске. Како су се такви људи појавили, родили? Ко ће то знати! Раса, нација, време, прилике су их изнеле, и такве је примере неоспорно ретког пожртвовања, невероватног самопрегоревања, љубави према Отаџбини, храбрости, јунаштва, милосрђа до крајности према побеђеном непријатељу, све те врлине имао је писац само да прикупи, да их забележи. Он је те, рекосмо, примере могао и видети лично, кроз рат их уочити, запазити, за њих слушати па их после, у само нешто углађеној форми, публици, читаоцима приказати.

Сам писац каже у свом предговору да су ове приче *истините*. У то не треба сумњати. О том ће се сваки читалац уверити.

Али опет ћемо се овде онде питати је ли се збиља све ово дешавало, је ли било баш тако како то писац износи? Као да због своје грандиозности, величине таквих примера избија и невероватност, немогућност ових приказаних људи, догађаја, самих прича. Јер све нас запањује, зачуђује, фрапира. Све као да избија, као да из њих дише нека тенденциозност: те да је и све ово намерно тако стављено, изнесено, намештено, бар да у доцнијих генерација изазива сличне примере. Војник наш, ко га је посматрао изблиза, са њиме живео, делио добро и зло, показивао се такав какав јесте у ствари. Не треба мислити да код њега није било оног што одликује, карактерише и обичног човека какав је у ствари и био за време мира, код своје куће. Али у приликама кад је требало, у борби, у збиљи показати се, жртвовати се, гинути, наш је војник неоспорно то умео и хтео. Сумње нема о томе. Овде су, рекли бисмо, више узимани примери што светле, што имају да предњаче. Нису тражени, али тек вијени су између осталих.

То су, у највише случајева, одлике, карактеристике, цртице, што бацају на нашег борца ону пуну, јаку светлост, које га у ствари боље приказују. То су ти моменти кад се човек приказује онакав какав може да буде, какав у вишем смислу схватања и треба да буде. Истакнуто је све што само велико доба историје може да покаже, све високе војничке врлине које чине једну војску са свима потребним особинама и квалификацијама за њене дужности, за њен задатак.

*

Стил пишчев има своје нарочито обележје. Он уме да живо, верно, убедљиво представи, да ствар лепо изнесе. Не треба му много да дотерује; са неколико пробраних, карактеристичних израза он нас уводи у оно што жели да нам представи. Помаже му и онај богати речник, оно познавање изражавања нашег простог народа, и онај народни жаргон којим располаже. Иде му на руку и то што је ближе упознат са народном душом, његовом психологијом. Имајући све те особине, није му било тешко да завири у интимност нашег борца и представи га какав јесте. Иако овде онде мало изгледа намештен, то долази вероватно што се трудио да нам војник буде достојније, боље представљен. Иначе, одлике пишчеве,

његов леп језик, форма, облик и овде се јављају у свој потпуности и свој раскоши. Књига ће имати читалаца, у то смо уверени. Она то и заслужује.

Ђ. Ћирић

Данска Свеска Пољопривредног Гласника

Пред нама је посебна свеска *Пољопривредног Гласника*, која даје, речју и снимцима, пуну слику пољопривредног стања и напредовања малене а високо културне Данске: земље где је *рад* прва дужност и прво право грађанâ, земље која је, захваљујући правилној и систематској организацији тога рада, примерном задругарству и школству, подесној раздеоби поседа, и другим факторима, а нарочито високом степену опште просвећености (у Данској нема аналфабета!), постала у неку руку учитељицом великога дела културног света.

Уредник споменутог часописа г. *Д-р Емил Поповић Пеција*, редак прегалац и поборник нашег пољопривредног прогреса, успео је сабрати у Свесци чланке из пера првих стручних лица и најугледнијих личности Данске (уводну је реч написао сам б. министар председник Th. Madsen-Mygdal), у којима се, збијено а исцрпно, говори о свима гранама данске пољопривреде и њеним савременим тековинама.

Данска Свеска, несумњиво, даће својим читаоцима обилат потицај за даље и подробније проучавање модерних и напредних метода данскога рада и фактора многобројних данских успеха, како пољопривредних тако и културних уопште.

Одлична техничка опрема Свеске, и многобројни снимци, само дижу њену вредност.

О.

БИБЛИОГРАФИЈА

Уредништво „Летописа М. С.“ примило је на приказ ова издања:

Бхагавад—Гита. Песма о божанству, Одломак из „Махабхарате“, превео са санскрита Д-р Павле Јевтић, Београд 1929, стр. 69.

Heinrich Zschokke, Dioklecian u Saloni. Prevela s njemačkog Mira Čubelić, Split 1928, str. 39.

Милош Црњански, Сеобе, роман, Београд 1928, стр. 220, Геца Кон.

Д-р Јован Радонић, Борђе Бранковић деспот „Илирика“, Београд 1929, стр. 260.

Bogdan Krekić, Normalni radni dan, Beograd 1928, str. 72, Centralni sekretariat radničkih komora.

II. Petrović Njegoš Péter, Hegyek koszorúja, Dramai költemeny, „Szerb eredetiböl forditota D-r Djisalović Veselin, II kiadás, Novi Sad 1929, s. 128.

O. Petar Vlašič, Hrvati u Rumunjskoj. Beograd 1928, str. 48.

Алексеј Јелачић, Историја Русије, Београд 1929, С. К. Задруга, Поучник VI, стр. 300.

Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића, Београд 1929, Геца Кон, стр. 424, књ. I.

P. S. Pavlovič, Les Mollusques du Pontien inferieur des envorons de Beograd, Beograd 1928, стр. 74, Из геолошких Анала Балканског Полуострва, књ. IX., св. 2.

Чед. К. Пропић, Откуцаји, 1929, Вршац, Издавачка Књижарница Правда, стр. 61.

Жозеф Дује, Разголићена Москва, Београд, 1929, стр. 244, С. Б. Цвијановић.

Вук Орловић, Претеча, Писма једне паланчанке, Београд 1929, стр. 98.

Гундулићев Осман, прерадио у роман Душан Богосављевић, Београд 1929, стр. 222, С. Б. Цвијановић, Велики писци за омладину, бр. 3.

Милан Г. Поповић, Верски проблеми образованих људи, Ниш 1929, стр. 112.

Јеремија М. Павловић, Малешево и Малешевци, Етнолошка испитивања, Београд 1929, стр. 462.

Жив. Живановић, Јован Ристић кнежевски и краљевски начелник и многогодишњи министар иностраних дела, Београд 1929, стр. 23. Из Братства XXIII.

D-r Milada Paulova, Jihoslovanský odboj a česká mafie, V Praze 1928, str. 146, dil. I.

Д-р Г. Геземан, Нова истраживања народних епских песама, Суботица (1928), стр. 8. Из „Књижевног Севера“.

Извештај о раду подмлатка Црвеног Крста Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у шк. г. 1927/28. Београд 1929, стр. 95.

Đuro Sudeta, Sutoni, Uredio i predgovor napisao Ilija Jakovljević, Zagreb 1929, str. 92.

За заштиту и осигурање радника, Мемоар ц. секретаријата радничких комора и слободних радничких синдиката, Београд 1929, стр. 79.

Регистар Просветног Гласника за 1926, 1927 и 1928 год., Уредник Душан Лаврња, Београд 1928. стр. 54 + 36.

D-r Vuk Vrhovac, Omladini o značaju trezvenosti, Predavanje, Beograd 1929, str. 16.

Ilija Mamužić, Nove pesme s krstopuća, Osijek 1929, str. 62.

D-r Ján Čaplović, Dejiny slovenskeho evanj. a. v. cirkevneho sboru v Kovačici, V Petrovci 1929, str. 234.

Петар С. Јовановић, Глацијација Јакупице, у Београду 1928. стр. 8. Посебна издања Географског Друштва, св. 4.

Боривоје Ж. Милојевић, Типови динарских острва, У Београду 1928, стр. 80. Посебна издања Географског Друштва, св. 3.

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

САДРЖАЈ

		Страна
Мађарски империјализам	Д-р Федор Никић	1
Сад и њих више немам. Песма	Ненад Митров	16
Уместо златних речи. Песма	Ненад Митров	17
Магла. Песма	Ненад Митров	18
Три пјесме у спомен Катје	Новак Симић	19
Четир песме	Јанко Ђоновић	21
Земља изгубљених хтења	Јован Поповић	25
Светозар Ћоровић	Сима Пандуровић	34
Лаза Костић (4)	Милан Савић	43
Маргиналије (III)	Марко Ристић	53
Етички одломци	Д-р Ксенија Атанасијевић	69
Носиоци Француске Социологије	Др. Драгољуб Јовановић	77
Бугарски Земљорадднички Покрет	В. Драгин	88
Књижевни преглед:		
„Сеобе“, роман од Милоша Црњанског	Владимир Вујић	107
Музички преглед:		
Музичка драма П. Коњовића „Кнез од Зете“	Бранко Драгутиновић	114
Културни преглед:		
Руска култура	Евгеније Спекторски	117
Религиозни преглед:		
Једна побожна књига („Исусова чуда“)	Милутин Јакшић	124
Економско-социјални преглед:		
Државна привредна политика	В. Миленковић	130
Спољно политички преглед:		
Савет Друштва Народа (54. седница) и мањине	Д-р Федор Никић	138

Белешке: Исак Самоковлија — Д-р Ксенија Атанасијевић — Д-р Никола М. Поповић — Српске народне припсветке — Три књиге дечјих песама — Двадесетпетогодишњица Змајеве смрти — Завет Јована Цвијића — Савремене италијанске приповетке — Стендал — Огроман успех једног романа — Џозеф Конрад — Једна историја уметности — Модерна Српска Архитектура — Наши ратови за ослобођење и уједињење — Данска Свеска 151

Библиографија 160

Штампарија Јовановић и Богданов у Новом Саду, 1929.